ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECŢIUNII LITERARE

SERIA III. TOMUL XI

1941—1942

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ. BUCUREŞTI, 1942

MEMORIILE SECŢIUNII LITERARE

SERIA III

TOMUL I, (1923—24):		Lei 120
I. C. NEGRUZZI. Autografe române	Lei	6
I. C. NEGRUZZI. Ioan Bogdan, Al. Vlahuţă, Al. Xenopol şi manuscripte ale lor	»	5
ANDREI BÂRSEANU. Catechismul luteran românesc	»	5
RAMIRO ORTIZ. Leopardi e la Spagna I-IV	»	15
DRAGOŞ PROTOPOPESCU. Unkonown Congreve, a sheaf of poetical scraps	»	12
G. BOGDAN-DUICĂ. Gheorghe Lazăr	»	40
RAMIRO ORTIZ. Leopardi e la Spagna V-VII	»	40

TOMUL II, (1924—25):		Lei 175
AL. BRĂTESCU-VOINEŞTI. O operă de mare valoare	Lei	8
ALEXANDRU MARCU. Romanticii italieni şi Românii	»	40
Dr. IACOB RADU. Doi luceferi rătăcitori	»	40
TH. CAPIDAN. Elementul slav în dialectul aromân	»	30
ŞTEFAN CIOBANU. Dimitrie Cantemir în Rusia	»	50
CONSTANTIN I. KARADJA. Despre lucrul apostolesc al lui Coresi	»	8

TOMUL III, (1925—27):		Lei 200
Dr. A. VERESS. Cântece istorice vechi ungureşti despre Români	Lei	15
AL. VICIU. Suplement la « Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal	»	10
N. CARTOJAN. Legendele Troadei în literatura veche românească	»	30
PER. PAPAHAGI. Numiri etnice la Aromâni	»	15
G. POPA-LISSEANU. Un manuscris al gramaticei româneşti a lui I. Eliade-Rădulescu	»	8
Pr. V. URSĂCHESCU. Psaltirea slavonă (1577—1580)	»	12
S. PUŞCARIU. Dicţionarul Academiei	»	15
RAMIRO ORTIZ. Goldoni e la Francia	»	40
AL. MARCU. V. Alecsandri şi Italia	»	85
Dr. A. VERESS. Note şi scrisori Şincaiane	»	15

TOMUL IV, (1928—29):		Lei 250
ION COLAN. Vieaţa şi opera lui Ion Barac	Lei	45
N. CARTOJAN. « Fiore di virtù » în literatura românească	»	60
ŞTEFAN PAŞCA. Glosar dialectal alcătuit după material lexical cules de corespondenţi din diferite regiuni	»	32
I. A. BASSARABESCU. Două epoci din literatura română	»	6
Dr. ANDREI VERESS. Vechi istorici unguri şi saşi despre istoria Românilor (1760—1787)	»	50
N. IORGA. Note istorice asupra editării operei poetice a lui M. Eminescu	»	6
Dr. CARLO TAGLIAVINI. Despre « Lexicon Marsilianum »	»	15
Dr. ANDREI VERESS. Pictorul Barabás şi Românii	»	40

DESFACERE IN STRĂINĂTATE — VERTRIEB AUSSERHALB RUMÄNIENS: OTTO HARRASSOWITZ, LEIPZIG

ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECŢIUNII LITERARE

SERIA III. TOMUL XI

1941—1942

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ, BUCUREŞTI 1942

CUPRINSUL

ŞERPELE DE CASĂ

— CERCETĂRI DE FOLKLOR —

DE

ARTUR GOROVEI

MEMBRU DE ONOARE AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 6 Iunie 1941

Intr'o poveste auzită de Mihai Lupescu, dela baba Paraschiva Hărţăpuciasa, din satul Crucea - Broşteni, judeţul Suceava, se vorbeşte despre *şerpele de casă:*

POVESTEA MÂŢEI

Evei, strănepoata noastră, cică îi venise odată gust să se deie în dragoste cu Satana, care veşnic umbla pe acolo şi-şi făcea treabă pentru te miri ce. Adam află despre faptele nevestei lui, dar ca omul cel paşnic, tace. Ca să scape de Satana, s'apucă şi-şi face o corabie la marginea mării, ca să treacă cu nevasta în altă parte, şi aşa pe tăcutele să despartă pe Eva de Satana.

Satana a priceput gândul lui Adam şi ducându-se la Eva, o întrebă:

— Ce voieşte să facă bărbatu-tău de lucrează în una la scândurile cele?

— Nu ştiu, răspunse Eva.

— Intreabă-l numaidecât şi-mi dă veste, căci împotriva noastră lucră el aşa de cu inimă.

Eva ascultă sfatul Satanei, şi într'o zi, pe când gospodarii ospătau, zise lui Adam:

— Ce ai să faci tu din scândurile celea la care lucri de dimineața și până sara?

— Nu pot să-ți spun, că nici eu nu știu ce-oiu să fac din ele.

Diavolul veni a doua zi după răspuns, însă Eva n'avu ce-i spune.

— Trebue să afli numaidecât, că altfel e rău de noi, zise Satana.

Și, cum femeile au darul de a se lingusi pe lângă bărbații lor, când au de aflat ceva, începu și moașa Eva a se ruga de Adam să-i spuie ce face, că doar și ea muncește ca să ție patru păreți, că și ea are milă de bărbat și că nu trebue să se ferească unul de altul.

Văzând Adam atâta stăruință din partea Evei, îi spuse:

— M'am urît de stat aici; vrau să mă duc în altă parte. Lucrez o corabie cu care să pot trece gospodăria mea de aici, unde m'oiu așeza.

Cum auzi Eva această veste, o și spuse Satanei.

Satana zise Evei:

— Ascultă-mă, Evo; Adam a simțit că noi ne iubim, și vra cu orice chip să ne despartă. Corabia el o face ca să vă mutați pentru totdeauna de aici. Fără tine eu nu pot. Când îți porni voi, eu am să mă fac *șerpe*. Tu să nu te sui în corabie până ce nu vei lua cu tine și pe *Șerpele de casă*.

Eva făgădui că așa va face.

Când fu corabia gata, în ea intră Adam cu toți ai săi.

Eva însă nu da să intre. Lângă ea ședea și cogemite *șerpe* vânăt, ce se uita galeș la ea. Adam poronci femeei să intre în corabie; femeia însă nu voi până nu luă cu ea și pe șerpe.

Adam pricepu a cui fapte sunt toate aceste, și cine e cel ce se chiamă *șerpe*, însă ca omul iubitor de pace, tăcu mulcu.

Merseră ei cât merseră pe mare, și numai ce dela o vreme, corabia dă să se cufunde. Șerpele se lăsa greu ca să facă pozna, să înnece pe Adam, și el cu Eva să scape.

Adam voi să-l omoare, dar el iute se prefăcu în șoarece, și se ascunse între niște ciuvee.

Dar nici acolo nu stătu locului, ci se apucă să roadă corabia. O ros cât o ros până ce-o făcut o borticică cât încăpea degetul, pe unde apa năpădea să intre în corabie. Adam văzând și astă

poznă, luă mănușa din mâna stângă, o svârli jos și ea se prefăcu în mâță. Mâța prinse șoarecele și-l mâncă. Iar Satana ieși din mâță numai scântei, prin perii ei.

Și de atunci mâța prinde șoareci și-i mănâncă, iar când o freci pe spate, lasă scântei. Din Satana, în mâță o rămas numai ochii și scântei; de aceea strălucesc ochii mâței noaptea ca la dracu [1]).

Chestiunea *șerpelui de casă*, în folklorul nostru, nu a fost încă studiată. Se găsesc mici mențiuni, în diferiți scriitori despre existența șerpilor de casă. Așa, tot L u p e s c u spune: « *șerpele de casă* îi blând și nu mușcă. El trăiește în păretele casei. Să nu-l omori când îl vezi, că nu-i bine » [2]). In Mănăstireni (jud. Botoșani), în Băcești (jud. Roman), este credința că *șerpele de casă* aduce bine la casa omului [3]).

D-na E l e n a N i c u l i ț ă V o r o n c a spune următoarele: Pe șerpe e păcat să-l omori. El nu mușcă decât dacă-i face cineva vreun rău. Dumnezeu zice că omul e șerpe. *Șerpe este la toată casa;* unde este șerpe, e noroc la casă, merge bine și niciun rău, niciun farmec nu se apropie. Dar să ferească Dumnezeu să-l omori, că îndată *moare unul din gospodari*.

Acela se chiamă *șerpe de casă*. S'au văzut astfel de șerpi *bând lapte de-a-valma cu copiii. Copiii îi dădeau cu lingura peste cap*, plângând că li mănâncă laptele, dar șerpele mânca înainte, nu se supăra [4]).

In general, despre *șerpele de casă*, noi știm că el suge laptele dela vacă, trăiește în casă, pe sub podele, ori în părete, și oamenii îl aud, când ascultă, niște bătăi în păreți; că mănâncă împreună cu copiii, din aceeași strachină, că copiii îl lovesc în cap cu lingura, că dacă îl omoară cineva, este rău, că moare și vaca, și alte mici detalii.

Credința aceasta este foarte veche, și aparține aproape tuturor popoarelor.

---

[1]) Șezătoarea, II, p. 122.
[2]) Șezătoarea, I, p. 188.
[3]) A r t u r G o r o v e i, *Credinți despre animale.* Șezătoarea VIII, p. 99.
[4]) *Datinele și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică.* Vol. I, p. 838. Cernăuți, Tipografia Isidor Wiegler, 1902.

1*

Un studiu interesant a publicat d-l M a r t t i H a a v i o în revista « Studia fennica » din Helsinki (Finlanda), tomul IV, 1940, despre « Şerpele sugaciu ».

La Romani se credea că există şerpe de casă. P l i n i u s, în Istoria Naturală, vorbeşte despre şerpi cari, la Roma, erau ţinuţi în etace, şi C i c e r o, în « De divinatione », crede că un şerpe, considerat ca apariţia geniului copilului, se vâra, în fiecare noapte, în patul lui Roscius.

In folklorul finlandez, chestiunea şerpelui de casă, este studiată cu multe amănunte, de d-l H a a v i o.

Reproducem câteva fragmente.

« O mică teză de doctorat a Universităţii din Turku sau Abo, publicată de L a u r e n t i u s P o p p i u s sub titlul « De Ophiolatria Gentilium » în 1752, cuprinde, precedate de o serie de prefaţe desvoltate şi erudite, multe informaţii despre cultul şerpilor practicat de diferite naţiuni. Acest autor citează, între altele, lucrarea « Inter rerum Moscovitarum auctores » a lui S i e g m u n d H e r b e r s t e i n, despre modul cum Lituanienii hrănesc şerpii ca pe nişte penaţi ai caselor lor. El spune, după S t r a h l e n b e r g, că se practică un cult analog în Rusia, şi, după arătarea lui E r a s m u s S t e l l a, că Prusienii cunosc ophiolatria; A d a m d e B r ê m e spune acelaşi lucru despre Estonieni, şi O l a u s M a g n u s ca şi C a r l v o n L i n n é, despre Suedezi.

« Cât despre Finezi este de regretat că la ei nu se găseşte decât menţiunea C r a t t i, spirit familiar numit de Agricola şi care, ni spune el, ar putea să aibă oarecare raport cu cultul în chestiune.

« Aceste informaţii ale tânărului L a u r e n t i u s P o p p i u s privind ophiolatria practicată de vecinii noştri, sunt foarte exacte, după cât putem să presupunem putând pune credinţă în autorităţile pe care le citează. Este fapt stabilit că o întreagă serie de informaţii analoge şi de o rară concordanţă decurg din izvoare vechi şi moderne.

«A n t t i L i z e l i u s, pastor la Mynämäki, în celebra sa « Tiedustuskirjas » sau Carte de informaţii, depusă la Arhivele eclesiastice din Karjala şi terminată în 1775, zice despre spiritele familiare: « se nutreau şi se respectau de asemenea şerpi

domestici crezând că dacă erau atacați, se făcea pagubă în animale». Ceva mai târziu, în 1782, Chr. Erici Lencqvist, care, în anul acela, sub auspiciile lui H. G. Porthan, publică la Turku teza sa « De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica », face mențiune despre șerpii domestici.

« In lucrarea dirijată de Z. Topelius: « Finland framställdtti teckningar », H. A. Reinholm exprimă o serie de idei despre cultul șerpelui. Tăgăduește că ar fi exactă asertiunea că la origină Tavastienii ar fi practicat cultul arborelui și Carelienii cultul șerpelui. Carelienii, zice el, au avut nu numai arbori sacri, dar și *șerpi sugaci*, un cult al lor. Este numai câtva timp de când șerpii erau nutriți în orice casă careliană; generația care dispare îi consideră ca o mare cinste pentru ei. Cele întâi produse ale agriculturii erau oferite șerpelui, și se credea că dela aceasta atârnă prosperitatea casei. Aceste informații cu o serie de altele au fost publicate mai târziu, și cu mai multe amănunte, în « Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja» (Jurnalul Societății finlandeze de Arheologie). Reinholm a cules cel întâi în provinciile Savo și Carelia, informații asupra șerpilor sugaci, în trei rânduri: 1840, 1848, 1850. Julius Krohn, în « Kertomuksia Suomen historiasta » (Povestiri și legende cu privire la istoria Finlandei) publicate în 1869, emite ideea că spiritele pământului *(maahiset)* « erau vestite că se înfățișează sub forma de șerpi » și că « aceasta a fost rațiunea pentru care se nutreau acasă mici reprezentanți ai speciei ». Kaarle Krohn, în lucrarea sa « Suomalaisten runojen uskonto » (credinți religioase atestate în runele fineze), spune: « Intr'o epocă recentă, încă, în multe regiuni finlandeze, se nutreau și se desmerdau șerpii acasă ». Finezii au putut să găsească cultul șerpelui la Lituanieni, vecinii lor de altădată, sau la Slavi.

« Uno Harva, în lucrarea « Suomen Kulttuurihistoria » (Istoria civilizației finlandeze), spune că șerpele sugaciu, care trăia în staul și care trebue identificat cu șopârla, se găsea în raport strâns cu spiritul familiar ca și cu spiritul pământului. In lucrarea sa « Varsinais-Eiomen henkistä kansankulttuuria » (Cultura țărănească morală și intelectuală în Finlanda Proprie), este menționat spiritul familiar, șerpele sugaciu, și

citează exemple care dovedesc că tradiția era cunoscută și în provincia occidentală în chestiune».

Cultura folklorului japonez este foarte bine cultivată, în Finlanda; cu multe veacuri în urmă se găsesc mențiuni, în cărțile finlandeze, despre chestiuni care, la noi, au fost cu totul neglijate de cărturarii vremurilor. Popoarele Nordului, încă de prin 1400, se ocupă de chestiunea șerpelui de casă. In 1458, Enea Silvio Piccolomini, mai pe urmă papa Pius II, publică o povestire a lui Jerôme, un călugăr din Praga, care în calitate de misionar în Lituania a văzut șerpi de casă, cărora locuitorii le dădeau hrană, prin 1413. Un secol mai târziu, în 1517, diplomatul austriac Siegmund von Herberstein, ajunge aproape de Vilna, și în lucrarea sa «Commentarii Rerum Moscovitarum», spune același lucru, adăugând că Lituanienii, pun lapte în mijlocul casei lor, pentru ca să-l beie zeii lor; se îngenunchiază, apoi vine șerpele și oamenii îl adorează cu respect. Dacă cineva are vreo nenorocire, faptul este imputat nesuficienței hranei dată șerpelui.

Același lucru îl spune Erasmus Stella, în 1518, că se petrece la Prusieni.

Informații interesante se găsesc într'o scrisoare adresată, în 1570, de tipograful princiar Jan Malecki lui Georgius Sabinus:

Lituanienii și Samogiții țin șerpii sub cămin sau în colțul băii, unde este pusă masa. Ei adoră pe șerpi, ca și cum ar fi ființe divine, și la un moment dat, acești sacrificatori îi invită să ia parte la masă. Șerpii iese și traversează târîndu-se pe masa curată, și se așează deasupra; după ce au gustat din diferite bucate, se coboară și se ascund în borțele lor.

Letonii de asemenea hrăneau șerpii cu lapte; popoarele septentrionale îi hrăneau cu lapte de vacă sau de oaie; în Norvegia, când se mulgeau vacile, li se dădea lapte; în Estonia, șerpii beau lapte chiar din donița în care se mulge.

In Finlanda, în timpurile moderne, se spune:

Șerpele-spirit era nutrit în orice cabană careliană; astăzi chiar nu-i cu neputință să se vadă șerpele mâncând pe podele, în familie, în aceeași farfurie în care mănâncă și

copilul, *care îi dă în cap cu lingura, zicând: « Nu mai mânca atâta »*.

Lucrul acesta se spune, și astăzi, la noi Românii, că șerpele mănâncă dintr'o strachină cu copilul, care-l lovește în cap cu lingura.

Dacă ucide cineva șerpele de casă, este mare nenorocire pentru gospodari.

Așa se crede la noi, și tot așa se crede și în alte părți.

Din mulțimea de fapte citate de d-l Martti Haavio, să citām un singur exemplu.

O bătrână, Kirstin Bertilsdotter, într'o declarație făcută la tribunalul rural din Kemiö (Kimito) în 1686, povestește cum, cu șasezeci de ani în urmă, era într'o fermă din Sauve (Sagu), și avea însărcinarea să mulgă vaca în staul. Fata proprietarei vărsă puțin lapte într'o troacă, și imediat câțiva șerpi veniți din grajd l-au băut. In timpul verii, pe când mulgea vaca în ogradă, a văzut un șerpe mare care se apropia de găleată; spăimântată, l-a ucis cu un băț. Peste câteva zile un taur mare și o vacă a fermei au murit; ea a fost certată de proprietară, care declara că au murit pentrucă Kirstin ucisese șerpele. Apoi, proprietarul s'a dus în pădure de unde a adus un alt șerpe, pe care l-a pus în grajd.

In Estonia, în Lituania, în Suedia, și pretutindeni în Finlanda, este credința că șerpele de casă doarme chiar în același pat cu oamenii:

Intr'o fermă, patroana împreună cu copiii săi s'a culcat în același pat cu șerpele. In perină făcuse niște borte prin care șerpele putea să intre pentru a petrece noaptea în perină, și dacă era prea cald, din cauza persoanelor ce-și puneau capul pe perină, șerpele ieșea pentru a dormi, fie pe piepturile respective, fie între copii; și șerpele mânca totdeauna crema care se făcea pe lapte, și iarna toate materiile grase care rămâneau în fundul sobei, îi făceau zile fericite. Toate aceste au dus la disperare pe un fiu al patroanei, căci era sătul să nu mănânce decât ceea ce rămânea dela acest animal respingător.

Având cincisprezece ani, acest tânăr avu curajul să ucidă șerpele. Mama, foarte suprinsă, zise fiului: « Fiule, ce ai făcut !

In curând vom avea de îndurat multe nenorociri ! ». Şi, cuprinsă de frică, buna femeie se aştepta să le întâmpine.

Sunt nenumărate cazuri de acestea, citate în toate părţile de Nord.

Şerpii, însă, sug şi laptele femeilor lehuze.

Credinţele acestea se întâlnesc şi în alte părţi ale lumii.

In Germania, dacă moare cineva, se crede că a fost omorît şerpele de casă.

In Rusia se crede că şopârla umblă liberă pretutindeni prin casă, căci sunt tolerate bucuros, deoarece moartea unei şopârle de către om, va aduce mare nenorocire în casă.

In Franţa, se citează cazuri de acestea. Paul Sébillot, în « Folklore de France », Tomul III, p. 274, spune: « Reptilele, care sunt foarte iubitoare de lapte, se crede că pentru a şi-l procura sug ţâţele animalelor, şi mai rar, sânul femeilor. Se spunea în Sologne că şerpii cei mari sugeau vacile; vita se stângea, avea abcese şi la urmă chiar murea; singurul leac era de a-i schimba locul de păscătoare, sau de a ucide şerpele. In multe ţări se învinuesc şopârlele că au supt noaptea vacile al căror lapte devine roşu; în Auvergne, Salamandra suge vacile culcate în păduri, şi ţâţele lor dispar. In apropiere de Rennes se spune că şopârla suge laptele femeilor şi le face să slăbească; în Côtes-du-Nord un « aspi » — şerpe mic, veninos — sugea la o fată care nu putea să scape de el; ca leac, au suit-o pe o iapă, şi când aceasta s'a urinat, reptila s'a lăsat de fată, crezând că urina este lapte; într'o zi, două femei se sfădeau, şi una spuse celeilalte: să te sugă şerpele! Indată un şerpe s'a aruncat asupra femeii care a fost astfel blăstămată, şi i se lipi de sân. In Mentonnais, dacă se lăsa un copil singur, un şerpe putea să vie să-i sugă laptele din gură, lovindu-l cu coada pe piept ».

La noi se crede că dacă un copil, sau un om, doarme la soare, pe pământ, un şerpe le intră pe gură până în stomac, unde face pui.

Aceeaşi credinţă este în Franţa, şi în alte ţări.

« In Poitou, şopârla poate să pătrundă; în alte ţări, ea intră pe gura copiilor cari dorm la soare, şi merge până în stomac unde-şi depune puii. Pentru a vindeca pe cei cari sunt astfel

atacaţi, trebue să-i spânzure cu capul în jos, sub un vas cu lapte cald, pentru ca puii de şerpe să iasă din stomacul celui bolnav; acelaşi remediu este aplicat şi în Mentonnais ».

Acest sistem era cunoscut şi în veacul al XVI-lea. Frère Jean spune: « Am auzit spunându-se că şerpele intrat în stomac nu face niciun rău şi îndată iese dacă pacientul este suspendat cu capul în jos, şi i se pune lângă gură un vas plin cu lapte cald ».

Un savant german, Karl Beth, spune: « La Zuluşi fiecare om are un *ihlozi*, un fel de şerpe misterios, care-l proteje, stă lângă el, veghiază, doarme şi lucrează cu el, dar stă mai mult sub sol. Dacă într'o zi acest şerpe se arată, este un eveniment vesel a căruia însemnătate omul caută să o găsească. Prin urmare moartea şerpelui din nebăgare de seamă, va fi urmată de moartea chiar a omului care l-a avut ca *ihlozi;* şerpele, însă, va trăi » [1]).

Ca concluzie finală, d-l Martti Haavio are această mărturisire:

« In orice caz, informaţiile noastre moderne se raportează la o epocă anterioară aceleia a raportorului; abia un singur raportor a putut să vadă *personal* un şerpe sugaciu. Unica descripţie pe care autorul — şi aceasta într'o şedinţă oficială — o declară că a fost martor ocular al actului de a se da lapte unui şerpe sugaciu, pe care apoi l-a ucis el singur, datează din anul 1686; şi « bătrâna fată » Kirstin Bertilsdotter spune că acest fapt s'a petrecut cu 60 de ani în urmă, deci pe la 1620. Lucru straniu, povestirea sa, are un caracter perfect stereotip, după cum am văzut; astfel nu este de loc exclus că psihoza inseparabilă a oricărui proces intentat vrăjitoarelor, a determinat pe această bătrână să se facă protagonista povestirii ei, după cum era şi obiceiul vrăjitoarelor acuzate că se încalecă pe cal pentru a-şi ţine sabatul în Infern ».

---

[1]) Karl Beth, *Religion und Magie*. Leipzig şi Berlin, 1927, p. 256.

LA CENTENARUL MORŢII LUI HERBART

DE

I. PETROVICI

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 24 Octomvrie 1941

In ziua de 14 August, din vacanţa acestui an, s'a împlinit exact un secol dela moartea filosofului german Herbart, ale cărui zile s'au scurs între anii 1776 şi 1841. Printr'o curioasă întâmplare atât centenarul naşterii, cât şi acel al morţii lui Herbart, au coincis cu date cruciale ale evoluţiei noastre istorice: centenarul naşterii a căzut în preziua războiului nostru de independenţă, iar centenarul morţii, în decursul războiului nostru actual, războiu de independenţă şi dânsul — ba poate cu aspecte şi mai autentice — fiindcă acum nu este vorba să ne eliberăm, ca la 77, de o veche vasalitate obosită, ajunsă la scadenţă, ci de o cumplită robie viitoare, care se ridică iminentă la orizont.

Dar fireşte, nu pentru o atare consideraţie am socotit oportun să evoc în incinta Academiei Române figura acestui celebru gânditor. Motivul nostru românesc este altul. Herbart nu reprezintă numai un pisc al gândirii mondiale c'o înălţime apropiată de acea a marilor culmi speculative. Dar, fără să fi avut în timpul vieţii proeminenţa şi slava contemporanului său Hegel, întocmai ca şi acesta, Herbart a creat, mai pe tăcute, o şcoală foarte întinsă, care şi-a revărsat influenţa în mai toate ţările europene, cel puţin într'un anumit domeniu şi dintr'un anume punct de vedere. Cultura ţării noastre a primit şi dânsa, mai multe decenii un val de înrâurire herbartiană, care s'a manifestat puternic în structura

şi metodele învăţământului nostru, până la o epocă nu prea îndepărtată de aceea de azi. Ani întregi scrierile pedagogilor noştri au fost glose docile pe marginea operei lui Herbart şi fără îndoială că era reprezentativă fraza unui autor al timpului, care a scris onest în prefaţă că « el desface cea mai bună marfă din prăvălia lui Herbart ». Pot să amintesc de asemeni că pe vremea studenţiei mele, cineva îşi putea trece examenul de pedagogie la profesorul respectiv, fără altă pregătire decât citind un rezumat al doctrinei lui Herbart, ba uneori poate numai memorizând biografia acestui gânditor. Lucrul era în orice caz caracteristic şi constitue o mărturie a rolului pe care ilustrul pedagog german îl juca atunci în şcoala românească. Iată motivul esenţial al unei comemorări ca aceasta de astăzi, chiar făcând abstracţie de alte influenţe, cu caracter mai răzleţ, pe care concepţia acestui cugetător — mai largă în sine decât ştiinţa educaţiei, ba îmbrăţişând chiar totalitatea problemelor filosofice — a mai putut-o exercita asupra unor personalităţi cugetătoare, ce aparţin neamului nostru, cum a fost Titu Maiorescu, temeinic influenţat de Herbart, cel puţin la debuturile activităţii lui.

Rezervându-mi să revin la finele acestei expuneri asupra influenţei herbartiane în ţara noastră şi a felului în care s'a integrat gândirea acestui filosof în cuprinsul silinţelor noastre spirituale, să-mi îngăduiţi a preciza mai înainte locul pe care el îl ocupă în evoluţia cugetării omeneşti. Herbart face parte istoriceşte, din constelaţia kantiană, din strălucita falangă a ucenicilor lui Kant, care deşi entuziasmaţi de doctrina inovatoare a genialului lor maestru şi lucrând sub inspiraţia ei, au simţit totuşi trebuinţa să o prelucreze mai departe, modificându-i unele poziţii, întregindu-i unele sugestii, completându-i unele goluri, în sfârşit unificându-i mai strâns sectoarele, oarecum despărţite, ale vastului său cuprins.

Herbart face astfel parte din ilustra galerie postkantiană, încorporat în şiragul de luceferi care începe cu Fichte, continuă cu Schelling, Hegel, Schleiermacher şi se încheie cu Schopenhauer. Intre toţi aceştia de-o parte şi Herbart de altă parte, există totuşi o sensibilă diferenţă. Cei dintâi s'au silit a-l întregi pe Kant, servindu-se mai mult de fantazie.

Ne explicăm pentru ce ei sunt grupaţi în deobşte sub eticheta de filosofie romantică şi de ce eminentul istoric al filosofiei moderne, Wilhelm Windelband, califică sistemele lor drept poeme, acordându-le de altfel toată preţuirea cuvenită. Filosofia lui Fichte ar fi, după acest comentator, o poemă dramatică, acea a lui Schelling o poemă epică; a lui Schleiermacher, lirică, iar a lui Hegel poemă didactică, epitete care ar voi să exprime, în legătură cu notele esenţiale, specificul fiecărui sistem. Windelband îl omite numai pe Schopenhauer din acest şirag de caracterizări înrudite, cu toate că acest filosof, deşi adversar personal al celorlalţi, s'a slujit totuşi, în speculaţiile sale, de aceeaşi fantazie poetică, ba, dacă ţinem seama şi de magia stilului, a fost fără îndoială cel mai poet dintre toţi. Filosofia lui Schopenhauer este şi dânsa o poemă, tot poemă dramatică, însă pe când la Fichte aveam dramatismul cornelian al datoriei, care trebue să triumfe, la Schopenhauer avem tragismul final al renunţării, ca în dramele wagneriene, la Grillparzer şi la alţii.

In opoziţie cu aceşti filosofi-poeţi, Herbart ar vrea să-l continue pe Kant şi să-i umple lacunele, cu spiritul rece, ştiinţific, am zice pozitivist, dacă acest din urmă cuvânt nu ar fi prea legat de aversiunea pentru metafizică, ceea ce Herbart nu avea. Dimpotrivă Herbart îi reproşa lui Kant — care din punctul acesta de vedere stătea mai aproape de pozitivişti — îi reproşa că prohibise metafizica, interzicând speculaţia în lumea esenţelor şi a existenţei absolute. Deşi în privinţa aceasta Herbart era de acord cu filosofii romantici, însă ca metodă se separa profund de dânşii, denunţând construcţiile lor imaginare, — citez propriile lui calificări — ca o filosofie « goală, inconsistentă, guralivă şi îndrăsneaţă », o efemeră « modephilosophie ».

La rândul său Herbart a ambiţionat să-l depăşească pe Kant — şi în metafizică şi în psihologie — dar rămâne poate cel mai credincios kantian, în privinţa spiritului critic, al metodei logice şi chiar a circumspecţiei avântului speculativ. Poate a fost păzit de tentaţiile plăsmuirilor fanteziste, de o imaginaţie mai domoală, mai fără aripi. Poate n'a avut imaginaţie nici cât cirscumpectul Kant, la care forţa închipuirii

pare mai mult frânată, stăvilită, expediată în altă parte, pentrucă a trimis-o totuşi să speculeze dincolo de metropola cunoştinţei certe, am zice în ţinutul colonial al credinţelor şi al convingerilor subiective, cărora le-a lăsat o parte din problemele speculaţiunii şi nu dintre acele mai puţin importante.

Cu încredere mai mare decât Kant în puterile aparatului nostru logic şi în indicaţiile reprezentărilor noastre subiective, care cu anumite metode de curăţire ar putea să ne desvălue esenţa absolută a lucrurilor, Herbart se lansează în domeniul existenţei transcendente sau «al lucrului în sine», aşa cum îl denumise Kant, interzicându-l totuşi posibilităţii noastre de a cunoaşte. Speculaţiile herbartiane în domeniul absolutului, au condus — cu nuanţe proprii — la proiectarea unui plan de existenţe imutabile deasupra vicisitudinilor schimbătoare ale lumii simţurilor. La aceeaşi imobilitate transcendentă ancoraseră şi alţi filosofi, ca Parmenide, Platon, Spinoza şi alţii, izbindu-se cu toţii de inconvenientul de a nu putea deriva dintr'însa mobilitatea lumii sensibile, dinamismul fenomenelor experienţei. Nu se poate face deci lui Herbart o obiecţie personală că n'a putut ulterior deduce mobilul din imobil, lumea fenomenelor efemere din acea a elementelor eterne şi încremenite, operaţie iremediabil destinată la eşec, dar pe care Herbart a încercat-o cu artificii pline de ingeniozitate, deşi mai puţin îndrăsneţe decât acel al lui Hegel, care într'o situaţie asemănătoare a pus planul ideilor eterne să se mişte singur, pornind din loc, ca celebra pădure din Macbeth.

Ceea ce i s'a putut reproşa personal lui Herbart este faptul că metafizica lui n'a izbutit să promoveze nicio ipoteză ştiinţifică, să fecundeze niciun progres, ba mai mult decât atâta, nici măcar să se înfrăţească suficient cu ştiinţa timpului, pentru a nu păstra pe şantierul investigaţiilor o înfăţişare stranie şi repede desuetă.

Totuşi nu se poate contesta unor idei metafizice herbartiane că n'au încolţit măcar în domeniul filosofic, dacă s'au arătat mai sterile în acel al ştiinţei. Pentru acea rodire pot să mărturisească, între alţii, doi însemnaţi filosofi ai Ger-

maniei contemporane, parţial tributari lui Herbart: Hermann Lotze şi Wilhelm Wundt.

Unde însă opera lui Herbart a fost realmente fecundă, aceasta e în Psihologie. De sigur intelectualismul ei radical care construia totalitatea vieţii noastre sufleteşti din elemente de un singur gen, din *reprezentări* (tot aşa precum în secolul anterior filosoful francez Condillac a năzuit să construiască unilateral toate procesele psihice, numai din sensaţii) este în opoziţie cu concepţia actuală a psihologiei, concepţie afectivistă, finalistă, şi care e convinsă că nu se poate deduce întregul sufletului din mecanica elementelor.

Poate şi punctul în care cu deosebire a sperat să-l depăşească pe Kant — aplicarea calculului matematic la raporturile şi dinamica fenomenelor psihice — nu se mai bucură astăzi de favoarea de altădată. Odinioară idealul unei ştiinţe era să poseadă exactitatea matematică, — şi care a fost disciplina ce n'a râvnit să salte până la acest grad de perfecţiune? Astăzi se observă mai mult o altă latură a chestiunii. Exactitatea şi transparenţa — matematica le datoreşte simplităţii obiectului său, în timp ce realitatea concretă şi complexă nu se poate întrepătrunde de factorul matematic decât numai în zonele ei inferioare. Ştiinţa materiei anorganice este cea mai matematizată dintre toate disciplinele şi tocmai pentru aceasta ea e ştiinţa regiunii celei mai elementare. In schimb, ştiinţele care se ocupă cu treptele mai înalte ale existenţei, depăşesc posibilitatea calculului numeric, şi nici nu trebue de altfel să aspire la aceasta, dacă vor să se menţie sus. Pentru cu totul alte considerente, Kant întrevăzuse şi dânsul imposibilitatea psihologiei de a se matematiza, ceea ce îl făcea pe el să afirme că această ramură va rămânea, din cauza aceasta, pururi imperfectă. Aci a fost iarăşi unul din punctele importante în care Herbart a sărit peste Kant, întreprinzând curajos încadrarea mecanicei reprezentărilor în formule numerice precise. De sigur calculele herbartiane apar stângace, naive şi nu erau menite să dureze. Totuşi nu trebue să uităm că această idee a deschis drumuri nouă cercetătorilor psihologiei, că s'a ajuns efectiv mai târziu la unele calcule valabile cel puţin în ce priveşte fenomenele sufleteşti

elementare. In orice caz psihologia lui Herbart a avut mare răsunet, reprezintă o sforțare impresionantă de pozitivare și explicație genetică în domeniul vieții sufletești. Chiar greșită, teoria sa intelectualistă reprezintă un pas imens înainte față de teoria stearpă a facultăților, a celor trei facultăți, care se mulțumea cu explicări verbale, asemănătoare cu acelea ale Doctorului fără voie din comedia lui Molière.

Și dacă luată în ansamblu concepția psihologică a lui Herbart a fost greu să se mențină multă vreme, în schimb câte analize de detaliu, câte subtile viziuni izolate, câte denumiri norocoase nu-și păstrează o valoare permanentă și se dovedesc uimitor de viabile până astăzi, servind mereu ca idei inspiratorii, precum sunt și mărturii necontestate despre puterea spirituală a acestui gânditor!

Mai mult decât prin opera sa de Psihologie și dobândind — putem spune — dimensiunile unui rol ctitoricesc, Herbart a ajuns celebru în Pedagogie, instalându-și-o influență aproape fără egal. Pare-se c'a avut dela natură înclinarea metodică, — dar gust accentuat de problemele pedagogice a prins în timpul cât a fost preceptor particular în familia guvernatorului din Interlaken. Aci l-a cunoscut pe Pestalozzi cu care a avut schimburi de vederi, aci și-a făcut experiența plină de învățăminte, educând pe copiii guvernatorului, de aci și-a strâns comoara de reflecții pedagogice pe care le-a închegat în scurtă vreme, publicându-le în scrierea « Allgemeine Pedagogik ».

Numit profesor titular la Königsberg, la însăși catedra pe care cândva o ocupase Kant, a fost însărcinat să înființeze și un Seminariu pedagogic, cel dintâi în felul acesta după unii istorici, pe când după alții numai unul dintre cele dintâi. Timp de 24 de ani a profesat în acest oraș de margine, de unde n'a reușit totuși să-și difuzeze notorietatea, cu toate eminentele sale calități și munca sa creatoare, și deși izbutise în acea localitate să ajungă un idol al studențimii și chiar al concetățenilor săi, care au făcut sforțări desperate să-l împiedece a se transfera în altă parte și care resemnați, în ajunul plecării sale, i-au făcut în fața casei — conform frumoaselor obiceiuri ale vremii — serenadă și retragere cu torțe.

Herbart a creat o școală, mai ales în jurul doctrinei sale pedagogice, care se lega de altfel și cu alte speculații herbartiane. Școala și activitatea sa au rămas mai multă vreme ignorate, cel puțin sub pontificatul tiranic și exclusivist al lui Hegel, după moartea căruia Herbart a solicitat zadarnic locul său, la Berlin. Noroc de un elev luptător și bătăios, autorul unui op de logică foarte prețuit, Drobisch, care mai atrăgea atenția asupra filosofiei herbartiane! Dar după fărâmițarea școalei hegeliane, discipolii lui Herbart au ieșit ca din pământ, ducând pretutindeni făclia magistrului și metodele sale, creând organe de propagandă și de luptă. Rând pe rând Leipzig și Iena au fost fortărețele filosofiei herbartiane și mai ales Austria unde herbartianul Exner, ajungând ministrul învățământului, a impus filosofia lui Herbart în școalele austriace.

Prin școala vieneză, Titu Maiorescu a ajuns curând herbartian. Era filosofia cu care se îndoctrinase la « Theresianum » și pe care o stăpânea atât de bine, încât numai după un an de audiare la Universitatea din Berlin, și-a putut trece doctoratul cu teza latinească: *De philosophia Herbarti*. Impregnată de spirit herbartian e și scrierea germană a lui Maiorescu: « Einiges philosophische in gemeinfasslicher Form ».

Câtiva ani mai târziu și Mihail Eminescu a suferit la Viena o avalanșă herbartiană, mai ales la cursurile universitare ale profesorului Zimmermann. Dar poetul, deja sedus de Kant și Schopenhauer, a rezistat mai bine filosofiei lui Herbart, care îi inspira o aprigă și nemeritată aversiune.

Atitudinea față de filosofia herbartiană ar putea să măsoare într'un fel și dânsa deosebirile de structură între acești doi fruntași ai spiritualității românești, care aveau de sigur și un fond sufletesc comun. Căci și Titu Maiorescu, cu toate aparențele lui de răceală, era o natură vibrantă și închinată frumosului, însă, ce e drept, la dânsul pasiunea poetică, era întovărășită și de unele înclinări positiviste, de un simț viguros al măsurii și al gândirii precise. Așa se explică apropierea sa de filosofia herbartiană, atât de vizibilă la debuturile sale, pe care totuși a părăsit-o foarte curând, urmând alte făgașe de inspirație filosofică, — a părăsit-o până la

punctul de a-l omite pe Herbart la cursul său de istoria filosofiei germane, cel puțin în anii didactici, în care Paștele cădea mai de timpuriu, fiindcă la Maiorescu durata prelegerilor era legată de fluctuațiile sărbătorilor Paștelui, în preajma cărora cursul său înceta.

Când însă urmează să vorbim de Herbart și România, nu avem să ne gândim atâta la unele influențe individuale, fie ele oricât de importante, ci la înrâurirea masivă pe care pedagogia herbartiană a avut-o în evoluția școalei românești. Câteva decenii — să zicem douăzeci de ani dela finele veacului al XIX-lea și cam alți douăzeci dela începutul secolului în ființă — Herbart a fost patronul pedagogiei românești, mai ales în ce privește metoda de predare cu așa zisele ei « trepte formale » și cu « pregătirea aparatului aperceptiv ».

Grosso-modo poate Herbart și-a mai împărțit influența, în vremea aceea, cu încă alți doi pedagogi: cu Pestalozzi și uneori cu Rousseau, — dar în domeniul strict al metodei a ajuns să aibă domnia exclusivă. Introdus la început de câțiva ardeleni, impregnați probabil de herbartianismul școalei austriace, ulterior a fost îmbrățișat de aproape totalitatea pedagogilor de profesie, dela învățământul elementar, până la Universitate. Chiar pedagogi care luau pe ici, pe colo, poziție ostilă față de intelectualismul herbartian — care susține nici mai mult, nici mai puțin, decât că prin cultura științifică se realizează și educația caracterelor — chiar pedagogi oarecum protivnici, nu s'au putut sustrage dela un condiment herbartian, cel puțin în chestiunea metodei didactice, cu faimoasele trepte formale, cărora unii încercau să le schimbe numele, fără bine înțeles să preschimbe și structura metodică, tot așa cum o scară de peron rămâne aceeași oricât ai înlocui preșurile de pe ea.

Nimeni nu va putea să conteste roadele acestei metode de predare, care cerea pregătirea prealabilă a minții copilului mai înainte de a-i prezenta o cunoștință nouă, utilitatea de a o lega pe aceasta, de cunoștințele lui anterioare, în sfârșit datoria profesorilor, atuncea când explică, să nu se îmbete de propria lor frază, ci să controleze în ce măsură ideile expuse au izbutit să se prindă de capetele ascultătoare.

Cât progres aducea metoda herbartiană atât faţă de dascălii care la finele orei se mărgineau să indice pe carte, care e lecţia viitoare, cât şi faţă de aceia care se izolau în vorbăria unei aşa zise explicaţii, în timp ce şcolarii se gândeau aiurea, ori citeau pe sub bancă cine ştie ce literatură interzisă!

De sigur că aplicată fără inteligenţă, şi metoda treptelor formale, cu pregătirea atentă a aparatului aperceptiv, poate degenera în caricatură şi cădea efectiv în ridicol. Care dintre noi nu are în minte cazuri de comedie savuroasă, fie din cunoaştere directă, fie din indiscreţiuni? Dar exageraţiile ridiculizate ale unor dascăli mărginiţi nu pot să compromită ideea metodei în sine. Orice reformă, oricât de salutară, e susceptibilă de excese şi de deformări, oferind material de satiră justificată. Oricât au fost cândva de îndreptăţite europenizarea îmbrăcămintei noastre şi-a modului nostru de comportare, rămas primitiv sau oriental, aceasta n'a împiedecat pe Alecsandri să batjocorească în Iorgu dela Sadagura, pe exponentul caricatural al acestor tendinţe de modernizare. De asemeni pe Caragiale să biciuiască c'o ironie fără milă parodiile unor instituţii politice, care oricum reprezentau un pas înainte faţă de ceea ce fusese până atunci.

Intr'un cuvânt nu există orientare, fie dânsa cât de bună în sine, care pe mâna pedanţilor sau a troglodiţilor, să nu ajungă obiect de comedie şi de râs. « Comme tous les hommes de génie il a créé des ridicules » scrie despre o altă somitate ştiinţifică un subţire critic francez.

Este drept acum, că independent de o atare perspectivă, care nu ameninţă — cum zic — numai metoda în chestiune, ci aproape orice inovare, formulele herbartiane nu trebuesc considerate ca un panaceu pedagogic desăvârşit. Ele singure, chiar fidel şi cuminte aplicate, nu pot înlocui spontaneitatea inspiraţiei, intuiţia de moment a celor mai bune mijloace pentru a întreţine atenţia şi modela pasta sufletelor.

Colaborarea cu atmosfera momentului este inevitabilă şi prezenţa de spirit nu poate fi înlocuită de excelenţa niciunei metode. Fără această promptă adaptare şi rapidă inventivitate, treptele formale introduc un şablon şi o mecanizare, ce prezintă mari desavantaje pentru elanul şi vivacitatea lecţiunii.

Sunt încredințat însă că niciun autor de metode — necum un mare filosof — nu s'a gândit să înlocuiască omul printr'un robot, ci numai să ajute inițiativele individuale cu un sistem de reguli care le economisește forțele și canalizează folositor elanul. Greșelile nu decurg în genere dela ambițioasa hipertrofie a inovatorilor, ci din indolența sau miopia executanților.

Directivele herbartiane, în ce privește metodele didactice, putem spune că s'au menținut la noi până astăzi, deși pentru a schița complet realitatea, trebue să adăugăm că dela marele războiu precedent, dominanța spiritului herbartian în învățământul nostru, n'a mai avut aceeași forță ca în deceniile anterioare. Evenimentele de acum douăzeci și cinci de ani au adus la suprafață alte preocupări educative pentru satisfacerea cărora s'a recurs la alte izvoare de inspirație. Una din consecințele războiului a fost de sigur o stare de neliniște și de instabilitate, care a înlocuit brusc timpul dinainte, în care toate zilele se asemănau între ele, când nu se petrecea nimica sau aproape nimic, când osatura socială era fermă și lucrurile se desvoltau dela sine.

O cultură intelectualistă, așa cum preconiza doctrina herbartiană, se armonizează mai bine într'o lume stabilizată, care se deapănă uniform. O cultură pur intelectuală, chiar dacă n'ar presupune convingerea că ea alcătuește temelia unică a educației morale, precum și a vieții de acțiune, implică totuși posibilitatea unei separări mai îndelungi între gândire și acțiune, cu posibilitatea ca cineva să se retragă câtva timp într'o sferă pur teoretică, pregătitoare. Este ceea ce îngăduia epoca antebelică, dar permite mai puțin nevoia de acțiune promptă a perioadei următoare.

Să ne amintim de asemeni că o altă consecință a războiului precedent a fost o intensificare a preocupărilor naționaliste. Deși în aparență idealul nostru național se împlinise, așa că lumea s'ar fi așteptat la o relaxare naționalistă, de fapt lucrurile s'au petrecut altfel, încât după războiul întregirii, naționalismul nostru a căpătat puteri neobișnuite și a devenit mai viu decât oricând. In această atmosferă s'a impus o educațiune cu scoaterea în evidență a specificului național,

lucru pentru care avea să se avizeze la alte mijloace decât aceea ce punea la dispoziție metoda herbartiană, cu omul-tip și lecția-tip, în orice caz găsindu-se pe dinafară de sfera acelor năzuințe.

Pentru încălzirea naționalistă, filosofia germană oferea alte modele decât opera lui Herbart și nu e nicio mirare că educatorii s'au gândit mai de grabă la Fichte, ale cărui celebre discursuri au fost repede traduse în limba română.

In sfârșit, tot din necesitățile de reconstrucție a lumii ieșite din vechile ei țâțâni, s'a crezut că oamenii trebuesc riguros folosiți după aptitudinile lor deosebite, iar nu la întâmplare — de unde a ieșit problema importantă a selecției profesionale, problemă care nu-și găsește însă niciun fel de sprijin în teoriile lui Herbart. La aceste cauze — oarecum binecuvântate — am putea adăuga și altele de-o legitimitate mai contestabilă și de un caracter mai himeric, dar care au contribuit și ele la îndepărtarea de herbartianism.

Neapărat, ar fi să nedreptățim într'o privință pedagogia lui Herbart, prezentând-o ca un intelectualism sec, îngust și monocord. Un filosof comprehensiv și sintetic ca dânsul a trebuit să zărească și alte elemente de educație în jurul culturii intelectuale, și nu trebue să uităm că pe marginea doctrinei sale, fie și sub forma unor completări sumare, a aruncat câteva principii heterogene, ca de pildă acelea despre educația fizică sau educația religioasă, luate totuși din sarcina educatorului și rezervate strict familiei. Dar prezența acelor enunțări accesorii nu pot face din Herbart un părinte al tendințelor pedagogice transintelectualiste și niciun pedagog reprezentativ pentru ele. Această calitate reprezentativă o păstrează pentru dânsul firul central al doctrinei sale, tot așa după cum la un râu firul apei este acel care îl exprimă, iar nu ochiurile revărsate peste maluri, oricât ar fi acestea de durabile.

Deși lărgimea spiritului său l-a făcut pe Herbart să ia în considerație la formarea caracterelor și alte elemente decât cultura intelectuală, el rămâne totuși exponentul și crainicul ei esențial. Raportându-mă la faptul acesta a trebuit să constat oarecare scădere a influenței acestui filosof, în decursul

anilor din urmă, în sfera străduințelor educative din țara noastră; tot așa precum raportându-mă la același punct de vedere, eu unul nu pot decât să doresc o renaștere a influenței herbartiane, convins fiind că principalul mijloc de înălțare și purificare sufletească, rămâne o cât mai temeinică și mai răspândită cultură intelectuală.

Cam astfel s'ar înfățișa în mod schematic raporturile dintre cultura românească și acest filosof însemnat și influent, care acum o sută de ani a încetat din vieață, sau, după a sa concepțiune, a trecut la vieața veșnică.

Pentrucă adversarul ipotezelor temerare, care a fost Herbart, a crezut totuși în nemurire și în opera sa filosofică, găsim chiar o schițare a vieții sufletului după moarte. Conștiința, desprinsă din frământările terestre, continuă — după Herbart — să ființeze în infinit, cu un conținut mai stins de imagini, care în lipsă de simțuri, nu se mai împrospătează, dar în schimb ajungând la beatitudinea unui echilibru care pune capăt agitării febrile ce caracterizează vieața pământească. Filosoful concepe chiar o fază intermediară între existența terestră și vieața de apoi, faza în care sufletul desfăcut de corp continuă să-și mai vânture imaginile, până când acestea se liniștesc și se așează, găsindu-și stabilitatea și calmul fără sfârșit. Dar omul cumpănit, care a fost Herbart, ferit de ambiții și de frământări, își găsise echilibrul din chiar vieața pământească, așa că poate n'a mai avut nevoie — potrivit teoriei sale — să mai zăbovească, trecut la cele veșnice, în etapa mai sbuciumată a găsirii echilibrului total, ci va fi pășit biruitor dintr'odată, din vieața noastră efemeră, la forma definitivă a nemuririi transcendente.

MIHAIL KOGĂLNICEANU

— ACTIVITATEA LITERARĂ —

DE

N. CARTOJAN
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința comemorativă dela 20 Iunie 1941

Marile înfăptuiri politice ale lui Kogălniceanu din epoca maturității, activitatea istorică și strălucitul lui talent oratoric, pe care le-a înfățișat d-l coleg Andrei Rădulescu, au lăsat în umbră activitatea literară desfășurată de el în anii tinereții. Activitatea lui literară, de care este rândul să ne ocupăm acum, a fost multă vreme uitată, deși el a dat o direcție nouă culturii românești.

Kogălniceanu, ca mai toți fruntașii scrisului nostru din epoca redeșteptării naționale, face parte din familia scriitorilor care, sub sugestia marilor romantici ai timpului și atrași de evenimentele politice ale țării lor, și-au pus pana în serviciul neamului. Infruntând samavolniciile censurii, care-i suprima continuu revistele, și urgia stăpânirii care-i impunea domiciliul forțat și-l închidea în mânăstiri, el a dus cu puteri sporite, până la capăt, lupta pentru triumful ideii naționale. A cunoscut taina marilor creatori de curente: să înțeleagă strădania contemporanilor săi și să dea expresie idealului care sintetiza tendințele tuturor: unirea țărilor românești.

Ideea unirii era în inimile tuturor marilor patrioți ai vremii. Pentru triumful ei plecase la 1839 în Occident cu Felix Colson,

Ioan Câmpineanu [1]) şi fusese închis, la întoarcere, în mânăstirea Mărgineni; pentru ea suferiseră temniţă Grigore Alexandrescu şi N. Bălcescu; [2]) pentru ea plecase Ion Ghica la Iaşi spre a oferi Domnului Moldovei din partea boierilor munteni tronul Ţării-Româneşti [3]); pentru ea fusese silit să părăsească Principatele, Vaillant şi publicase la Paris impresionanta lui carte: *La Roumanie* [4]).

Dar niciunul dintre cărturarii vremii, niciunul dintre conducătorii foilor periodice nu s'a gândit că, dacă angrenajul vitreg al împrejurărilor politice externe, întârzia înfăptuirea unităţii politice, ea trebuia însă pregătită în interior printr'o deplină unitate sufletească. Nimeni, afară de Kogălniceanu, care nu împlinise încă 23 de ani.

Cu presimţirea celor ce aveau să vină, Kogălniceanu, abia întors dela studiile sale din Germania, convins că istoria trebue să fie « paladiul naţionalităţii » noastre, caută să croiască un drum nou literaturii. Incercarea de a colabora cu Asachi la *Alăuta Românească*, nu izbutise şi atunci, după ce şi-a instalat o tipografie, cu prese aduse din Bucureşti, dela Eliade Rădulescu, şi după ce îşi asigurase colaborarea scriitorilor munteni într'o călătorie făcută la Bucureşti între 21 Decemvrie 1839 şi Ianuarie 1840 [4]), dă la lumină revista *Dacia Literară*

Titlul însuşi *Dacia Literară* este o chemare la luptă, căci el însemna mobilizarea tuturor forţelor naţionale împotriva particularismelor regionale pentru crearea unei culturi comune tuturor ţărilor încăpute subt stăpâniri diferite ale vechii Dacii. Cuvântul de ordine care revine continuu în programul revistei este îndemnul la unire: « Literatura noastră are trebuinţă de unire, iar nu de desbinare... Vrăjmaşi ai arbitrarului, nu vom fi arbitrari în judecăţile noastre literare. Iubitori ai păcii, nu vom primi niciodată în foaia noastră discuţii ce ar putea să se schimbe în vrajbe. Literatura nostră are

[1]) P. P. Panaitescu *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Cluj, III, 1926, pp. 63—106.

[2]) I. C. Filitti, *Turburări revoluţionare*, în Analele Acad. Rom. S. II, tom. XXXIV, 1911—1912 p. 201 şi urm.

[3]) I. Ghica, *Scrisori*, ed. Minerva vol. III, Bucureşti, 1914, p. 120 şi 158.

[4]) Pentru plecarea la Bucureşti vezi *Albina Românească* pe 1839 la rubrica: ***Persoanele intrate şi eşite din capitalie***, p. 416. Pentru întoarcere *Albina Românească* pe 1840, la aceeaşi rubrică, p. 30.

trebuință de unire, iar nu de desbinare. Cât pentru noi dar, vom căuta să nu dăm cea mai mică pricină, din care s'ar putea isca o urîtă și neplăcută neunire. In sfârșit țelul nostru este realizația dorinței ca *Românii să aibă o limbă și o literatură comună pentru toți* ».

Dar o literatură, ca să poată fi comună întregului neam românesc, trebue să pornească dela patrimoniul comun al poporului: pământul și vieața lui sufletească.

De aci lupta lui Kogălniceanu împotriva traducerilor și a imitațiilor sterile, care umpleau coloanele celorlalte foi și care înnăbușeau înflorirea literaturii naționale:

« Dorul imitației — scrie el — s'a făcut la noi o manie primejdioasă, pentrucă omoară în noi duhul național... Traducțiile însă nu fac o literatură. Noi vom prigoni cât vom putea această manie ucigătoare a gustului național, însușirea cea mai prețioasă a unei literaturi. Istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre țări sunt destul de mari, obiceiurile noastre sunt destul de pitorești și de poetice, pentru ca să putem găsi și la noi sujeturi de scris, fără să avem pentru aceasta trebuință să ne împrumutăm dela alte nații ».

Și înainte de Kogălniceanu scriitorii noștri, sub influența preromantismului și a romantismului francez, căutau inspirația în poezia ruinelor, ca mărturii ale gloriei străbune, sau în paginele cronicelor. In 1829, Cârlova publicase *Ruinurile Târgoviștei;* în 1832 Grigore Alexandrescu, *Adio la Târgoviște;* în 1837 Costache Negruzzi, *Aprodul Purice* și în 1838 *Riga Poloniei* și *Prințul Moldovei.* In Ardeal *Foaia pentru minte, inimă shi literatură*, tipărea, chiar în anii 1838 și 1839, cântece poporane. Dar niciunul din directorii periodicelor vremii, care umpleau coloanele publicațiilor lor cu știri politice din alte țări și cu traduceri din literaturile străine, nici Asachi, nici Eliade, nici Bariț, nu au văzut așa de limpede, cum a văzut Kogălniceanu, la acea răscruce de istorie românească, necesitatea de a valorifica sufletul național prin literatură.

Pentru a populariza în Moldova literatura din celelalte țări românești și pentru a înnoda mai strâns legăturile dintre scriitori, Kogălniceanu alege și reproduce într'o secțiune specială a Daciei, bucăți din cele mai bune foi românești ale

timpului, din *Curierul Românesc*, din *Foaia pentru minte, inimă shi literatură* și din *Albina* chiar, năzuind astfel ca *Dacia* sa să devină « un fel de repertoriu general a literaturii românești în care ca într'o oglindă » să se vadă « scriitorii, moldoveni, munteni, ardeleni, bănățeni, bucovineni, fieștecarele cu ideile sale, cu limba sa, cu chipul său ». Intr'o a treia secțiune a revistei sale, « Telegraful Daciei », el urmărește atent și împărtășește cititorilor săi vieața culturală din toate ținuturile vechii Dacii.

In istoria culturii românești, anul 1840, care aduce în luptă, prin *Dacia Literară*, o nouă generație de scriitori cu o altă direcție, marchează începutul unei nouă epoci literare. Programul literar al lui Kogălniceanu conceput pe baze largi pan-românești a avut norocul să sfărâme zidurile care despărțeau încă până atunci cultura românească. Solia Daciei Literare, cu îndemnul la unire pentru crearea unei literaturi comune, a găsit un puternic ecou în toate cuprinsurile românești. La mâna prietenească întinsă din Moldova, fruntașii scrisului din Muntenia și Ardeal se văd obligați a răspunde.

Curierul Românesc al lui Eliade Rădulescu, în numărul din 27 Martie, recomandă *Dacia Literară* în articolul de frunte astfel: « Primind nr. 1 și 2 al aceștii scrieri periodice, ce se publică în Iași, subt redacția d. Căpitanului M. Kogălniceanu, adiotantul M. S., nu putem decât a ne bucura, împreună cu toată nația, despre dobândirea unei asemenea averi literare. Printr'însa vedem acum curat că am avut și avem toți Românii aceeași limbă pe care mulți din Munteni, Moldavi și Ungureni au vrut s'o facă fășii și s'o împărțească în atâtea fășii mai câte și sate. Râvna și planul d-lui Kogălniceanu este vrednic de toată lauda și recunoștința ».

In numărul 28 reproduce programul *Daciei Literare*, iar în numerele următoare, aproape toate bucățile literare, chiar și introducerea lui Kogălniceanu la călătoria lui Demidof în Moldova (nr. 65, 66), care adusese suprimarea Daciei.

In Transilvania, *Foaia pentru minte, inimă shi literatură* a lui Barit în numărul din 28 Aprilie, regretând că nu poate urmări activitatea culturală din celelalte țări surori « până când foile și cărțile românești nu vor putea trece din o țară

în alta cum trec cele în alte limbi scrise », reproduce și ea programa *Daciei Literare* și apoi treptat toate piesele.

După două numere, *Dacia* a fost suprimată, pentru vigoarea cu care Kogălniceanu atacase xenomania clasei boierești, care, îmbrățișând tot ce era străin — mai ales francez — era refractară culturii și literaturii naționale. Articolul viza în proverbul *Peștele dela cap se împute* pe însuși Domnitorul Mihail Sturdza, după cum a spus-o Kogălniceanu în mai multe rânduri — pentru întâiași dată într'o schiță autobiografică, alcătuită la Paris în 1846, destul de interesantă, dar până acum inedită (Cf. mai jos p. 54 și urm.) [1].

Dar dacă censura, instituită de Ruși în 1829, suprimase *Dacia*, ideile semănate de ea încolțeau. In 1844, Kogălniceanu, în colaborare cu V. Alecsandri, Ion Ghica, C. Negruzzi și Panait Balș scoate a doua revistă literară, cu aceeași direcție: *Propășirea*. Deși scăpată de sub foarfecele censurii cu titlul tăiat, cu jumătate din program șters, cu articolul lui Ion Ghica despre necesitatea uniunii vamale între Muntenia și Moldova înlăturat, revista a trăit totuși 11 luni și pentru sprijinirea ei au adus partea lor de colaborare cei mai buni dintre scriitorii munteni: Iancu Văcărescu, Grigore Alexandrescu, Nicolae Bălcescu, D. Bolintineanu — care semnează aci Tachi Bolintineanu —, Cesar Boliac, Ioan Voinescu ș. a. E o adevărată revistă de înfrățire a scriitorilor moldoveni și munteni.

Astfel programul literar al lui Kogălniceanu și tactul cu care el a înlăturat polemicele sterpe, a izbutit să creeze peste hotarele vitrege, între scriitorii din toate țările românești — dar mai ales între cei din Muntenia și Moldova — o strânsă solidaritate. Această apropiere sufletească avea să fie cimentată prin întâlniri puse la cale în diferite prilejuri, ca de ex. la onomastica lui C. Negri, pe moșia Mânjina, unde Bălcescu a spus aceste profetice cuvinte, privind hora țărănească din

[1] Vezi și *Convorbiri Literare* XLI (1907) p. 1215; *Un episod din istoria censurei din Moldova* de N. Cartojan. Cf. și M. Kogălniceanu, *Cuventu în contra adresei rostitu în ședința adunării generale a României din 9 Februariu, 1863*, Bucuresci, 1863, p. 14.

cerdacul conacului boieresc: « Ce mândră oaste va avea România ! »

Era firesc ca această înfrățire între tineretul celor două Principate, să ducă și la manifestări comune pe tărâm politic. Cea dintâi s'a petrecut pe pământul ospitalier al Franței. Aci s'a întemeiat, în 1846, Societatea studenților români din Paris, pusă sub patronajul « cetățeanului Lamartine » și având ca președinte pe munteanul Ion Ghica, prietenul și colaboratorul lui Kogălniceanu, iar ca secretari pe moldovanul Scarlat Vârnav, alături de munteanul C. A. Rosetti. In jurul acestei societăți — care avea de scop supravegherea părintească a tineretului român aflător la studii și aducerea la Paris a tinerilor din Principate care vădeau un talent — se grupase toată suflarea românească aflătoare atunci la Paris: Kogălniceanu cu fratele său Alecu și cu sora lor Elencu; frații Vasile și Iancu Alecsandri; C. Negri și sora lui Elena — logodnica lui Alecsandri; Hermiona Asachi, soția de mai târziu a lui Ed. Quinet; N. Bălcescu, D. Bolintineanu, frații Brătianu, ș. a. Dela sediul acestei societăți — Piața Sorbonnei 3 — unde se afla și biblioteca deschisă « din faptul zilei până la 10½ seara », se punea la cale propaganda pentru unire și manifestări comune, ca aceea dela casa lui Ed. Quinet, care ridicase glasul său pentru apărarea naționalității române, și despre care ne-a lăsat o descriere emoționantă ziaristul francez Paul Bataillard: « împrejurarea, locul, emoția vocii mișcate, întretăiată de suspine și în cele din urmă de lacrimile care picurau din ochii tuturor, adăogau cuvintelor rostite un înțeles pe care cuvintele scrise nu-l pot reda ». [1])

Dacă Kogălniceanu nu ar fi făcut altceva decât să fie inițiatorul unui curent literar, care a înfrățit generația lui pentru marele act al unirii Principatelor — și atât ar fi fost destul ca să-i cucerească un loc de seamă în istoria literaturii noastre. Dar el s'a străduit să realizeze și el programul *Daciei*, plăsmuind pentru aceasta nuvele istorice, schițe de moravuri, ziare de călătorie, piese de teatru, un fragment de roman —

[1]) *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. I, p. 38.

o întinsă operă împrăştiată în publicaţiile timpului. Personalitatea lui literară nu a fost însă definitiv fixată în toate feţele ei.

Unii critici precum şi manualele de şcoală au răspândit o părere unilaterală despre activitatea lui: « De şi a redactat mai multe reviste literare, Kogălniceanu e literat numai întâmplător... în criticile lui sunt numai laude, ceea ce se potriveşte cu o acţiune politică, dar nu se potriveşte cu o acţiune literară... în această privinţă chiar Heliade, deşi pătimaş, îi era superior ». Această judecată critică se întemeiază în genere pe un singur articol, publicat de Kogălniceanu ca introducere la poeziile lui Hrisoverghi — aş putea zice un precursor al lui Cârlova, fiindcă *Ruinele cetăţii Neamţului*, puse pe muzică şi cântate de oştirea naţională a Moldovei, sunt anterioare Ruinelor lui Cârlova. Se uită apoi că la data când Kogălniceanu a scris articolul, nu apăruseră încă nici Gr. Alexandrescu, nici V. Alecsandri, şi încă mai puţin Eminescu.

Nu am intenţia de a luneca în digresii polemice, dar pentru restabilirea dreptăţii trebue să adaug că opera lui Kogălniceanu este încă necunoscută marelui public, fiindcă este ascunsă în haina puţin simpatică a scrisului chirilic, fiindcă o parte — impresiile de călătorie — n'a văzut lumina tiparului, iar cea publicată se găseşte împrăştiată în revistele şi ziarele vremii şi încă nici acolo nu este totdeauna semnată. Kogălniceanu pentru a le scăpa de foarfecele censurii a renunţat la paternitatea asupra lor şi le-a trecut ca fiind scrise una « de un Rus filosof a naturei » şi tradusă din *Magazin für die Literatur des Auslandes*, o alta ca fiind scoasă din Pierre Durand. Confruntarea cu izvoarele indicate — acolo unde s'a putut face, ca de pildă pentru *Filosofia whistului* — dovedeşte că « Rusul, filosof a naturii », care este Tadeu Bulgarin, a procurat numai modelul şi că schiţa lui Kogălniceanu este de fapt o adevărată creaţiune originală [1]). Ea viza chiar pe consulul rus de atunci « atât de iscusit în diplomatică cât şi în whist », după cum ne încredinţează Kogălniceanu.

Privită în întregul ei, opera lui — destul de întinsă şi variată — se înfăţişează mai izbutită în critică, în schiţa de mo-

[1]) *Omagiul lui I. Bianu*, Bucureşti, 1927, pp. 124—130.

ravuri și în discursuri. Piesele de teatru — *Orbul fericit*, jucată pe scena teatrului din Iași, Sâmbătă, 7 Decemvrie, 1840 și *Două femei împotriva unui bărbat*, jucată la 14 Decemvrie, același an — sunt, întâia, o traducere; a doua o prelucrare cu săgeți îndreptate împotriva adversarilor săi literari [1]).

Nuvela istorică — *Trei zile din istoria Moldovei* — este mai mult o romanțare pe marginea datelor istorice. Tragedia prin care Moldova a pierdut « 178 de mile de pământ strămoșesc » vibra prea adânc în sufletul lui, iar detaliile istorice erau încă vii în sufletul lui, pentru ca el să poată da eroilor mișcare și vieață și să poată crea caractere adânc omenești. Nuvela este de altfel neterminată și, deși Wilhelm de Kotzebue stăruia de Kogălniceanu în 1856 [2]) să o încheie ca să i-o traducă în limba germană, ea a rămas totuși neisprăvită [3]).

Notele de călătorie în 1844 la Viena [4]) și la 1846—47 în Spania [5]), cuprind observațiuni vioaie, descrieri pitorești, evocări istorice interesante. Dacă ar fi fost prelucrate într'o redacție definitivă, ar fi constituit o culme pentru literatura epocei, dar ele au rămas în manuscris, în stare de fragmente neînchegate într'un tot unitar.

In critică însă Kogălniceanu a avut un orizont de vederi mai larg decât toți contemporanii săi, căci el a îmbrățișat cu privirea întreaga vieață socială din acea epocă de transiție. Așezat la răspântia a două lumi diferite: lumea românească veche, crescută în formele culturii orientale, și lumea nouă, a generației sale, care — vânturată prin țările Apusului — începuse să lepede portul, obiceiurile, tradițiile și instituțiile strămoșești pentru a adopta pe cele străine, el și-a dat seama că această prăpastie între *ieri* și *mâine*, rupea firul continuității istorice dintre generații, amenința unitatea națională și

[1]) Ambele au fost publicate în colecția *Repertoriul Teatrului Național din Iași* sub nr. 5 și 6, la Cantora Foaei Sătești. Sunt semnate însă L*** N*** litere cu care Kogălniceanu semnase și în 1838 articole în *Alăuta Românească*. Cf. articolul nostru *Alăuta românească — Intâia revistă literară a Moldovei* în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927.

[2]) Ms. Nr. 1167, B. A. R. f. 388. Vezi mai jos p. 61.

[3]) Ultima zi, 4 August, cu uciderea boierilor Cuza și Bogdan, a rămas abia începută.

[4]) Un fragment a fost publicat de Al. Lăpĕdatu în *Floarea Darurilor*, I, 1907, pp. 301—306 și II, pp. 8—11.

[5]) Cf. fragmentele publicate de noi în *Anuarul Gimnaziului « I. Maiorescu » din Giurgiu*, pe anul școlar 1918—1919, pp. 46—62.

periclita viitorul neamului. Firește, n'a fost și nu putea să fie, după ce petrecuse o bună parte a tinereţelor sale de studiu în Apusul luminat, împotriva introducerii civilizaţiei occidentale. « Nu este iertat —spune el într'un loc (vezi mai jos p. 40) niciunei naţii de a se închide înaintea înrâuririlor timpului, de a se mărgini în ce are, fără a se împrumuta și dela străini... Românii prin poziţia geografică și politică, morală și etnografică sunt datori mai mult decât orișicare altă naţie de a nu rămânea străini la tot ce face gloria și puterea secolului. Mici și slabi, —ei nu se pot face mari și tari decât prin civilizaţie ». Dar împrumuturile civilizaţiei și altoirea ei la noi nu exclud ideile naţionale și tradiţiile strămoșești: « Civilizaţia nu izgonește nicidecum ideile și năravurile naţionale, ci numai le îmbunătăţește spre binele naţiei în particular și a omenirii în general. Noi însă în pretenţie de a ne civiliza, am lepădat tot ce era bun pământesc... Predicând ura a tot ce este pământesc, am împrumutat dela străini numai superficialităţi, haina din afară, iar nu spiritul... Prin aceasta am rupt cu trecutul și n'avem nimică pregătit pentru viitor... O naţie însă nu poate decât prin o ameninţare de mare și cumplită pedeapsă a-și renega trecutul; căci adevărata civilizaţie este aceea care o tragem din sânul nostru, reformând și îmbunătăţind instituţiile trecutului cu ideile și propășirile timpului de faţă ».

Această concepţie generală, aplicată pe planul literar, ducea în chip firesc la programul *Daciei Literare* pe care l-am expus. Nu era împotriva traducerilor din operele importante, dar s'a străduit prin articole critice și prin notiţe mărunte publicate în reviste și în prefeţe la diferite cărţi să promoveze literatura naţională oprind îmbulzirea traducerilor. Cu toate împrejurările neprielnice, literatura naţională trebuia creată. De aceea are el la 1840 cuvinte calde pentru începătorii literaturii moderne în Moldova: Ionică Tăutu —un scriitor de talent — și azi încă puţin cunoscut [1]); Daniil Scavinschi, traducătorul lui Régnault și Hrisoverghi. Dar mai târziu după ce situaţia culturii naţionale s'a consolidat, a luat poziţie

[1]) Cf. articolul nostru în *Omagiu lui I. Bianu*, București 1927, pp. 121—123.

împotriva literaturii lipsite de poezie, căci iată la 1850 judecăți care prevestesc critica Junimei: «Ne trebue o literatură originală, nobilă, națională, însușită de a ne forma mintea și inima, o literatură de care să ne putem făli și înaintea străinilor. Aceasta nu ne va da-o niciodată pacotila de versuri fără poezie, de romane traduse și de tratate anabatisto-limbistice a celor mai mulți din scriitorii noștri de astăzi» [1]).

Pentru a răsădi însă o literatură cu rădăcinile înfipte adânc în pământul și tradițiile naționale nu era de ajuns numai să fie stăvilit puhoiul traducerilor și al imitațiilor, ci mai trebuia creat și climatul prielnic pentru înflorirea ei. Paralel cu literatura trebuia deci formată și pătura cititorilor. «Geniul, spune el, se află în toate națiile și în tot pământul», dar pentru ca să poată crea, el trebue ocrotit, încurajat, stimulat. Boierimea care odinioară, prin marii cronicari, pusese temelia literaturii românești, era în acea vreme de înnoiri, cu totul înstrăinată de cultura națională. «Care este evghenistul — se întreabă el — ce ar catadicsi să se îndeletnicească cu literatura nației sale. Care este acela ce ar ceti o gazetă sau o scriere românească? Mulți au biblioteci de doă, trii mii de tomuri, dar într'însele nu se găsește măcar o carte scrisă în limba patriei?». De aceea Kogălniceanu îndreaptă atacurile lui viguroase și împotriva xenomaniei clasei conducătoare, pe care vroia să o readucă la rolul de protectoare a literaturii naționale.

Temperamentul lui Kogălniceanu de luptător pasionat în năzuința de a introduce o vieață nouă în țara lui, darul ascuțit de observație, spiritul caustic, humorul sănătos și experiențele de vieață socială dobândită prin studii și călătorii în Occident, care-i dădeau termenii de comparație, găseau o realizare mai deplină în schița de moravuri. Schița de moravuri, desvoltată în Anglia și America odată cu răspândirea mare a ziarelor și revistelor, a fost la modă în literaturile europene între anii 1820—1850. In această vreme când romantismul coexista cu realismul și când *eul* nu se desfăcuse complet de înfățișarea tipurilor și de desfășurarea acțiunii, schița de

[1]) Vezi programul ziarului *Steoa Dunării.*

moravuri cu observația minuțioasă a mediului contemporan, îngăduia și efuziuni lirice și reflecții morale ale autorului. Invăluind apoi într'o lumină de sarcasm personagiile, desaxând liniile reale și îngroșând trăsăturile ridicole până la caricatură, autorul avea putința, chiar fără să facă reflecții morale, să biciuiască tipuri și stări sociale cu care nu se împăca. Astfel și temperamentul său și tendințele sale și natura genului îl împingeau pe Kogălniceanu spre schița de moravuri. Trebue adăugat în sfârșit că prefacerile adânci în vieața socială și politică a epocei, când peste fondul oriental se suprapuneau elementele civilizației occidentale, scoteau la suprafață contraste și tipuri care îi ofereau un prețios material. Inainte de Negruzzi și înainte de Alecsandri în comedii, Kogălniceanu a abordat pictura moravurilor.

Schițele lui de moravuri: *Adunări dănțuitoare* — este vorba de seratele dansante — *Filosofia whistului*, *Ilusii pierdute*, *Provincialul la Iași*, *Scene pitorești din obiceiurile poporului: Un nou fel de a face curte*, înfățișează în trăsăturile lor interesante ori ridicole aspectele cele mai variate ale timpului: colțuri pitorești din saloanele Iașilor cu mobile aduse din Viena sau Paris; scene din vieața pensionatelor franceze cu dascălul de grecește, cu plimbări romantice în asfințit și în răsărit de lună și cu un mic roman de dragoste cu Niceta. Apoi « suarelile dansante » ale vremii cu « demoazela clasică a balului », de 15 ani, care, după îndemnul « ninecii », răspunde cavalerului « cu cuvintele franțuzești ce au învățat la pansion: — Oui Monsieur. — Non Monsieur. — Monsieur vous êtes bien bon. — Monsieur je ne sais pas », « vorbire — reflectează autorul — tare înfelurită — vrea să zică variată — și cu totul plăcută ». In fine, tipul adolescentului de modă orientală cu șacșiri roșii, cu papuci — pantofi — galbeni și cu ișlicul negru, cu fermeneaua roșie, alături de tipul junelui de modă occidentală, « cu plete lungi până la coate, cu barbă de țap, cu doi coți de postav roșu legați la gât — lavaliera —, cu jăletca galbenă *à la republicaine*, cu o manta scurtă până la genuchi ».

In această lume de contraste pitorești verva caustică a autorului se îndreaptă cu deosebire împotriva clasei de mijloc, și în special împotriva provincialului, care caută să se țină în pas

cu Ieșenii și pe care ni-l prezintă într'o lumină ridicolă, dar în același timp și tragică. Il vedem în luptă la barieră cu cinovnicul stăpânirii ca să-și salveze cârnații cu usturoiu cumpărați pentru a-i duce «prezent» unui prieten — în Iași carnea era atunci monopolizată; dus apoi de harabagiul, « cumpărat de Regensburg la ospătăria Sant-Petersburg », unde este întâmpinat de un lacheu în livrè, care-l ia de subțiori; bând la masă din plin șampanie; ducându-se la bal, la teatru și întorcându-se, în sfârșit, acasă cu « barbă de țap, cu plete de un cot, cu haine » făcute de vestitul croitor al timpului Ortgies, dar cu o mie de galbeni datorie și cu a patra parte din moșie scoasă la mezat.

In această galerie de tipuri grotești, o singură clasă este cruțată: *țărănimea* ale cărei tradiții sănătoase și ale cărei obiceiuri curate sunt puse în contrast cu frivolitatea și materialismul orășenilor. Soarta ei nenorocită nu putea inspira decât compătimire: « Viața lor este așa de ticăloasă în privire cu a noastră; caracterul lor este așa de firesc, compătimirea mea pentru dânșii este așa de mare și de dreaptă încât mi-aș imputa ca o nelegiuire cea mai mică glumă ce aș putea face asupra unei stări de oameni, asupra cărora razimă toate sarcinile, afară de cele folositoare și care ne hrănește pe noi leneșii și trândavii orașelor ».

Era firesc ca această zugrăvire de moravuri să-l ducă pe Kogălniceanu, un cititor pasionat al lui Balzac, către romanul social.

In *Gazeta de Moldavia* a lui Asachi, pe anul 1850, se găsește publicat un roman nesemnat: *Tainele inimei*. Mult regretatul N. Iorga, care l-a semnalat pentru întâiaș dată într'un articol despre romanul românesc, publicat în *Sămănătorul* pe 1915, l-a atribuit lui M. Kogălniceanu. Argumentele aduse de dânsul, primite de unii, au părut altor cercetători mai noi, insuficiente. « Sunt prea puține argumentele în favoarea acestei afirmații ». In actele lui Kogălniceanu păstrate în Biblioteca Academiei noastre (mss. nr. 1172 f. 156—7; 1175 f. 421—422) am dat peste un fragment al romanului scris de mâna lui, cu corecturi de care s'a ținut seamă la tipar — ceea ce închide definitiv controversa în favoarea lui Kogălniceanu.

Romanul este o frescă de moravuri ale vremii. Acțiunea se petrece la Iași și se deschide prin prezintarea plină de coloare, mișcare și realism a vieții impetuoase din vechea capitală a Moldovei: toată forfoteala întregii societăți la orele 4 sau 5 după amiază. « Inalta aristocrație a Moldovei, boieri de baștină veche sau nouă, voinicii noștri ofițeri, damele noastre cele mai elegante, cuconașii instanțelor administrative, judecătorești și bisericești, măicuțele în concedie, tinerii alumniei a Academiei, câți se mai află, floarea patriei, rămasă de douăzeci de ani tot floare... », în lungi șiruri « de carete de Viena, moda 1849, de butce din vreme lui Ypsilant, de drosce lipovenești, de daradaice de la Rădăuți », trecând pe ulița mare în nouri de colb, ies la Copou. Acolo « își petrec vreme în trăsură picior peste picior », curtând, clevetind, invidiind, până ce umbrele serii coboară. « Atunce, toate trăsurile, baloanele, butcele, caretele, briscele, droșcele, daradaicele, în două șiruri intră în oraș și trecând prin ulița mare, alfa și omega a Ieșilor, ca prin o lungă arteră se răspândesc... în ulițele lăturașe ». Unii însă, care « vroiesc a povesti ce știu și a afla ce nu știu », se adună, « oprind circulația orașului întreg », la cofetăria piemontezului Felix Barla, pe care Kogălniceanu ni-l descrie amănunțit, și-i face biografia, după toate regulile tehnicei balzaciene.

Tabloul acesta al lumii ieșene, văzută în aspectul ei de forfotă și palavrageală, constitue decorul pentru preludiul unei acțiuni de dragoste. Acolo, la cofetăria lui Felix Barla, într'o seară de toamnă a anului 1844, ședeau discutând în jurul unei mese cinci tineri. Primii trei, personagii secundare, sunt creionați sumar, în crochiu: avocatul N. Măcărescu, « băiat bun », « cu gust și cu măsură », care-și făcuse studiile la Paris; vărul lui, care plecase și el să facă « umanitățile » la Paris, dar care, fiindcă « în loc de a-și face studiile în cărți pulberoase, preferase a le face asupra celei mai frumoase jumătăți a neamului omenesc », fusese rechemat pentru a îngriji de moșia părintească și fiul unui profesor francez, « vechiu soldat al lui Napoleon », « care deschisese întâiul « institut franțez » în Iași.

Ceilalți doi, meniți a fi eroii principali ai romanului, sunt descriși pe larg, în conture precise, căci ei reprezentau, prin contraste, două tipuri caracteristice ale societății: unul colonelul Leșescu, tipul bonjuristului de « vreo douăzeci și șesă de ani », dar cu « fața palidă și veștejită de excesuri timpurii », care, după ce « vânturase opt ani de zile Europa », purta acum cu eleganță uniforma nouă de știab ofițer din garda națională, cu « epolete aduse de la S.-Petersburg » și cu « eguilete împletite la Paris »; celălalt d-l Stihescu, vărul colonelului, « dvoreanin » basarabean din ținutul Benderului, tipul provincialului tradiționalist, venit în Moldova de trei luni, « îmbrăcat într'o jiletcă de postav negru, închisă până la gât, cu o basma roșie drept cravată, cu pantaloni suri căzăcești și cu o șapcă neagră pe cap ».

Discuția între tineri este animată prin verva colorată a Basarabeanului, purtătorul de cuvânt al lui Kogălniceanu. « Dvoreaninul », lunecând discuția dela teatrul național din Iași, cu « comedie franțuzească și operă șvăbească », la masa servită de vărul său cu vinuri și mâncări străine — și ațâțat, în cursul discuției, de cuvântul « provințial », aruncat de vărul său, se ridică cu tărie împotriva maniei Moldovenilor de a părăsi obiceiurile și tradițiile strămoșești pentru a împrumuta, imitând ca « momițele », îmbrăcăminte, mobilier, trăsuri — și tot luxul străinilor. Tocmai când șarja era mai aprigă, în hohotul de râs al prietenilor, o trăsură-balon, care se opri dinaintea cofetăriei și din care scobori un tânăr elegant, însoțit de două tinere frumoase, întrerupse discuția. Erau aga Tachi Matiescu cu soția sa, Elena, și cu vara acesteia — Laura, munteni sosiți « de curândă vreme » dela București. Cu prezintarea noilor veniți și în special a celor două figuri feminine, care erau să fie eroinele: Elena, « tipul cel mai ideal al frumuseții »; Laura, cochetă și perversă « tip rar ce nu se găsește decât la noi și care nu s'au tratat încă de niciun romanțier a Europei » — se încheie fragmentul tipărit. O declarație de dragoste trebuia să urmeze — probabil din partea naivului Basarabean către Laura. Fabulația romanului avea să servească și pentru a răspândi ideile scumpe autorului.

Romanul are ceva din atmosfera balzaciană, precum: descrierea minuțioasă a locului unde începe acțiunea; compararea glumeață a grădinii publice din Iași cu grădinile celebre din marile metropole (vezi bunăoară Alençon din *Les cabinets des Antiques*); portretele amănunțite ale personagiilor la intrarea lor în scenă, scoase în relief prin contrast (avocatul N. Măcărescu și vărul său fost student la Paris; colonelul Leșescu și Basarabeanul Stihescu; Elena și Laura); precizarea unui personagiu prin evocarea trecutului său (a se compara de ex. Felix Barla la Kogălniceanu cu César Birotteau la Balzac). Laura, tipul femeii fatale și perverse din romanul lui Kogălniceanu, își găsește și ea paralele în opera lui Balzac (vezi de pildă contesa Fedora din *La peau de chagrin* sau eroina din *La comtesse de Langeais*). Chiar termenii de *lorete* pentru întreținute și *lei* și *leoaice*, corespunzător francezului *lions*, *lionnes*, cu sensul de tineri și femei îmbrăcați la modă cu pretenții de aventuri, întrebuințați în literatura franceză a timpului, par a veni la Kogălniceanu din romanele lui Balzac.

Dar lăsând la o parte tehnica balzaciană, tipurile și obiceiurile sunt scoase din miezul societății moldovenești din prima jumătate a veacului trecut. Prin coloritul local cu care este zugrăvit un colț din vieața Iașilor în anii 1844, prin adevărul cu care sunt înfățișate personagiile și obiceiurile, prin punerea în scenă a eroilor, prin conversația plină de naturaleță, fragmentul acesta de roman este și astăzi viabil și constitue — ca de altfel, și celelalte schițe de moravuri ale lui Kogălniceanu — un document prețios al vieții sociale moldovenești din epoca redeșteptării naționale.

Este o pagubă pentru literatura noastră că nu a fost continuat, căci această întâie încercare de roman românesc este cu mult superioară romanului *Manoil* pe care l-a publicat, cinci ani mai târziu, Bolintineanu, în *România Literară* a lui Alecsandri, precum și fragmentului de roman social *Don Juanii Bucureștilor*, apărut în 1861, în ziarul *Inde-*

pendența și atribuit de Eugenia Carcalechi și de alții, lui Ion Ghica [1]).

Trăsăturile personalității literare a lui Kogălniceanu nu ar fi complete, dacă nu ne-am opri în încheiere și asupra oratoriei. In forma scrisă în care ne-au rămas, discursurile lui sunt lipsite de căldura vocii, de emoția comunicativă, de gestul care dă vieață cuvintelor și care au contribuit de sigur mult la faima de cel mai mare orator al timpului, *Privighetoarea Moldovei*, cum îl numise generația tânără dela 1848.

Legate de cele mai importante evenimente din istoria contemporană a României (deschiderea primului curs de istorie națională în Academia Mihăileană; unirea Principatelor, împroprietărirea și emanciparea țăranilor, războiul pentru independență; apărarea Basarabiei la congresul din Berlin, chestiunea Dunării; expulsarea Românilor de peste Carpați în 1886), discursurile pline de miez ale lui Kogălniceanu sunt documente prețioase, care luminează viu una din fazele cele mai dramatice ale istoriei moderne românești. In același timp, prin claritatea planului, prin argumentarea strâns înlănțuită și logic desfășurată, prin forma care îmbrăca cu precizie toate sinuozitățile gândirii, prin sufletul cald al unui naționalism înțelept și prin pateticul mișcător, discursurile lui rămân în literatura noastră printre cele mai frumoase modele ale genului. Intr'unul o expunere istorică documentată care luminează pe deplin chestiunea desbătută, într'altul o evocare de amintiri interesante dintr'o vieață de luptă aprigă (ca de ex.: ospitalitatea acordată de el revoluționarilor unguri Berzenczy și Vidasz, convenția lui Cuza cu generalul Klapka [2]) sau prigoana deslănțuită

[1]) *Despre două scrieri necunoscute ale lui Ion Ghica*, în *Arhiva istorică*, XVII, Iași 1906, p. 39—43. Cf. apoi și N. Iorga, în *Sămănătorul*, V, 1906, p. 325—326; N. Georgescu-Tistu, *Ion Ghica Scriitorul*, București, 1935 (Academia Română. *Studii și cercetări*, XXV, p. 88—90; G. Bogdan-Duică, în *Sămănătorul*, V (1906), p. 325—326.

[2]) *Interpelațiunea privitoare la expulsarea Românilor de peste Carpați adresată guvernului de M. Kogălniceanu* (ședința Camerei deputaților din 11 Februarie 1886), Bucuresci, 1886. P. 5—14.

de guvernul lui M. Sturdza contra lui[1]), ș. a.); sau câteodată citate din vastele lui lecturi literare așezate bine la locul cuvenit — toate aceste abilități oratorice sporesc și azi rezonanța cuvântărilor lui și captează interesul cititorului. « Adevărat orator politic în toată puterea cuvântului », cum l-a caracterizat Maiorescu [2]), deosebindu-l de ceilalți contemporani, care se rătăceau în divagări retorice, lungi, sonore și înflorite cu figuri stilistice incongruente.

Cultura lui largă, juridică, istorică și literară, și cunoașterea la fața locului a instituțiilor politice și culturale din Occident îl făceau să se simtă acasă în toate chestiunile. Aducea la tribuna parlamentului pe lângă marele prestigiu al unui trecut bogat în înfăptuiri glorioase, o vigoare în atac, o vioiciune în expresie, o promptitudine în ripostă, unite cu un tact deosebit, călit în experiența unei vieți întregi de lupte. Adânc cunoscător al contemporanilor săi, dacă știa să folosească cu îndemânare slăbiciunile și inconsecvențele politice ale adversarilor pentru a-i desarma, recunoștea în același timp, cu loialitate, meritele lor, chiar atunci când ataca ideile lor. N'a fost niciodată, deși luptele politice erau atunci violente, un răscolitor de patimi, ci știa totdeauna să înalțe discuția la un înalt nivel moral.

Era un orator care nu cunoștea oboseala: vorbea ceasuri întregi; continua în mai multe ședințe; începea uneori în mijlocul unei camere ostile, întrerupt continuu de adversari, nelăsându-se dator nimănui; dar sfârșea totdeauna în aplause prelungite. Era și un orator temut, care știa să-și reducă la tăcere adversarii printr'o ripostă vioaie, menită să-i înfunde în ridicol. Dar în marile lui discursuri, când era vorba de interesele vitale ale țării, el refuza să răspundă la întreruperi, chiar atunci când erau jicnitoare, pentru a menține discuția la înălțimea subiectului. Discursul rostit în Adunarea deputaților din 15/27 Dec. 1871, când s'a desbătut în Cameră faimoasa chestiune Strousberg în mijlocul unei mari agitații,

[1]) *Cuvânt în contra adresei rostitu în ședința Adunării Generale a României din 9 Februariu 1863*, Bucuresci, 1863, p. 14.

[2]) *Oratori, retori și limbuți* în *Convorbiri Literare*, XXXVII, 1903, reprodus în ediția completă îngrijită de I. A. Rădulescu-Pogoneanu, Socec, 1928, p. 216.

Kogălniceanu întrerupt de Preşedintele Consiliului de Miniştri şi de alţi partizani ai acestuia — unul îi aruncase cuvintele: — Rău a făcut că nu te-a închis (era vorba de prefectul de Buzău), Kogălniceanu, — zic — pentru a pune capăt întreruperilor, răspunde senin: « Imi pare rău că onor. Preşedinte al Consiliului, o chestiune aşa de înaltă o reduce la o personalitate... Socoteam, domnilor, că chestiunea aceasta e atât de mare şi de grea, încât personalităţi nu vor încăpea. Cât pentru mine, mica mea persoană o dau pradă acelora ce voiesc a face zel şi nu voiu răspunde de loc ». Cu aceasta s'a restabilit liniştea şi oratorul a putut continua discursul neîntrerupt ca să sfârşească în aplauze.

Se ridica întotdeauna deasupra contingenţelor personale, deasupra *disciplinei de partid*, pentru a nu avea în vedere decât interesele permanente ale ţării. Căci coarda care vibra mai puternic în sufletul lui a fost naţionalismul. In toate ceasurile de cumpănă ale neamului, cuvântul lui răsuna dela tribuna Camerei, atacând când trebuia să atace, domolind furtuna patimilor, când era necesar, înlăturând disensiunile în momente de desbinare naţională, îndemnând la unire, găsind în experienţa şi în patriotismul lui soluţiunea cea mai potrivită. «*Adevărat orator politic, în toată puterea cuvântului*».

In Mai 1891, Kogălniceanu, în amurgul vieţii, aruncându-şi privirea înapoi spre anii de luptă ai generaţiei sale, evoca în incinta Academiei noastre, cu toată strălucirea, la jubileul de 25 de ani, subt preşedinţia Regelui Carol I, marile acte politice ale României contemporane: liberarea ţiganilor şi emanciparea ţăranilor « quorum parva pars fui ». Vorbea pentru ultima dată. Era bolnav. Pleca la Paris să-şi refacă sănătatea. Dar o lună după aceasta închidea ochii pentru totdeauna sub cerul Franţei, în timpul unei operaţii.

Patimele mărunte ale contemporanilor săi s'au stins de mult în cenuşa vremii.

Perspectiva unei jumătăţi de veac scursă dela moartea lui îngădue să privim azi senin peste munca adusă de el şi de

contemporanii lui în patrimoniul neamului — singurul lucru care rămâne după noi.

Istoria literară nepărtinitoare, privind în urmă peste cele desfăşurate, îi dă acum lui Kogălniceanu locul ce i se cuvine în generaţia lui: acela de a fi fost iniţiatorul unui curent care a creat prin literatură unitatea sufletească necesară pentru înfăptuirea primului act al unităţii noastre politice şi acela de a fi fost cel mai mare orator al timpului său.

ANEXE

1. M. KOGĂLNICEANU : TAINELE INIMEI
— FRAGMENT DE ROMAN —

2. M. KOGĂLNICEANU: O AUTOBIOGRAFIE NECUNOSCUTĂ

3. SCRISORI DE LA WILHELM DE KOTZEBUE CĂTRE M. KOGĂLNICEANU

I

TAINELE INIMEI

ROMAN DE M. KOGĂLNICEANU

Fragmentul de roman al lui Kogălniceanu, *Tainele inimei*, a apărut în foiletonul ziarului *Gazeta de Moldavia*, continuitoarea Albinei Româneşti, începând cu numărul dela 9 Ianuarie 1850 şi sfârşind cu numărul din 23 Martie.

E nesemnat. Nicăiri în cuprinsul ziarului nu e menţionat numele autorului. Kogălniceanu însuşi nu a făcut niciodată aluzie la acest « păcat al tinereţii » sale. Pentru întâiaşi dată, în 1906, într'un articol publicat în revista *Sămănătorul* (V, pp. 581—583), mult regretatul N. Iorga menţionează acest roman, atribuindu-l lui Kogălniceanu. Revenind asupra lui, în *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea dela 1821 înainte, III*, (pp. 120—121), Iorga scrie: « Iscălitura lipseşte, dar fraza largă, expresiile colorate, spiritul vioiu, cunoştinţa adâncă a civilizaţiei apusene, menţiunea studiilor făcute în Germania nu ni îngădue a admite alt autor ».

In cuprinsul romanului, autorul spune într'adevăr într'un loc: « Ani întregi am putut observa de aproape domnia celui mai de pe urmă din cei trei aliaţi ai anilor 1814 şi 1815, Friederich Wilhelm al Prusiei, urmând şi mai simplu în traiul său decât cel mai neînsemnat general », pasagiu pe care N. Iorga îl reproduce în întregime. Dar în prima jumătate a secolului al XIX-lea, numărul tineretului moldovean la studii în Germania era destul de mare. Numai la Universitatea din Berlin găsim înscrişi, după lista publicată de d-l D. Amzăr, între 1821 — data întemeierii Universităţii — şi 1850: 17 tineri [1]. Nu avem lista studenţilor moldoveni care îşi făceau

[1]) *Cercetări Literare* publicate de N. Cartojan, IV, Bucureşti, 1940, p. 218 şi urm.

studiile în celelalte universități germane, dar, din diferite izvoare, avem știri că, odată cu Kogălniceanu, se aflau la studii în München: Nicolae Ghika dela Comănești, un Cănănău din Botoșani, Constantin Rolla, fiul doctorului Eustație Rolla, Ludovic Steege, viitorul Ministru de Finanțe al lui Vodă Cuza și al Domnitorului Carol I [1]) ș. a.

Am arătat mai sus (p. 12) că părerea regretatului N. Iorga în sprijinirea paternității lui M. Kogălniceanu, primită de unii istorici literari [2]), a fost pusă la îndoială de cercetători mai tineri [3]).

N. Iorga a văzut însă bine. O analiză mai adâncită a romanului scoate în lumină și alte argumente pentru Kogălniceanu:

1. Amintirea studiilor făcute în Franța: « Am studiat în Franța sub rigatul lui Ludovic Filip... ». Se știe că Kogălniceanu, plecând din Moldova în August 1834 împreună cu fiii Domnitorului M. Sturdza, a studiat în Franța un an, la colegiul din Lunéville, înainte de a pleca în Germania.

2. Amintirea călătoriei în Spania: « Am cercetat Spania atât în palaturile Isabelii, cât și în vechile sale catedrale, în ruinele care îi acopăr orașele, în obiceele politice a poporului său sdravăn și puternic ca în timpurile lui Carol Cvint și Filip II și căzut numai pentrucă au părăsit bogățiile pământului său și s'au dus să caute altele în băile de aur a lumei noue ». In introducerea romanului chiar descrie cu mult pitoresc frumusețea grădinei El Prado a Madridului. Kogălniceanu vizitase Spania într'o călătorie începută în Septemvrie 1846 și încheiată în primăvara anului 1847. In Mai 1847, venea din Constantinopol în țară, prin carantina din Galați, cu un pașaport liberat din 1845. Impresiile puternice ale acestei călătorii prin ținuturile romantice ale Spaniei au fost prinse de Kogălniceanu într'o serie de note fugare, care n'au căpătat însă forma definitivă.

---

[1]) Cf. George D. Florescu în *Arhiva Românească* editată de « Fundația culturală Mihail Kogălniceanu », t. IV, București, 1941, p. 143.

[2]) Radu Dragnea, *M. Kogălniceanu*, Cluj, 1921, pp. 53—58.

[3]) Em. Haivas, *Scriitorul Kogălniceanu*. Extras din rev. *Făt-frumos* an. XI, 1936, Cernăuți, 1936, p. 20.

Dovada concludentă în sprijinul paternității lui Kogălniceanu o aduc însă cele opt pagine scrise de mâna lui de care am vorbit mai sus (p. 12), pe care le-am găsit în manuscrisele din Biblioteca Academiei Române nr. 1172 f. 154—158 și 1175 f. 421r.—422v. Paginele sunt scrise din fugă, ca de altfel tot ce a scris Kogălniceanu. Au însă câteva corecturi de care s'a ținut seamă la tipar.

Părerea regretatului N. Iorga că romanul a fost scris « simțitor înainte » trebue corectată. Amintirea călătoriilor în Spania și Constantinopol (« De la vechea Bizanție, rezidența măreață a Sultanilor, până la coloanele lui Ercul, am îmblat toate țerile ») ne oferă data *postquam*. Intru cât călătoria a fost începută, precum s'a spus, în toamna anului 1846 și s'a încheiat cu întoarcerea prin Constantinopol în Mai 1847, romanul n'a putut fi scris decât după această ultimă dată.

Romanul are numai primul capitol. In forma publicată, el se încheie cu prezintarea nouălor persoane intrate în scenă: aga Tachi Matiescu, a soției sale și a verei acesteia. Urzeala romanului din primul capitol ne-ar îngădui să vedem cam în ce direcție avea intenția Kogălniceanu să desfășure acțiunea. Intr'un loc autorul, care se pretinde că era de față la convorbirea celor cinci tineri moldoveni din cofetăria lui Felix Barla (« Eu însă care mă aflam într'un colț a confeteriei »), luând cuvântul din gura Basarabeanului pentru a-și exprima propriile lui păreri despre mania împrumuturilor de civilizație străină, încheie: « Așa și mie fie-mi ertat între descrierea confeteriei lui Felix și o *declarație... de amor* ». O aluzie, strecurată în conversația dintre tinerii moldoveni, ne pregătește mai departe în această direcție. Pe când moșierul basarabean, Stihescu, perora împotriva imitării servile a civilizației franceze, N. Măcărescu, doctor în drept dela Paris, îl întrerupse răutăcios:

— « Dar asta o fi până când te-i amoreza de vr'o domnișoară de a noastră; și atunce cum o să te aud ciripind: *bonjour* și *mon cher* ».

Pe când Basarabeanul protesta cu indignare, intrarea în cofetărie a munteanului « Tachi Matiescu » cu cele două

doamne puse capăt discuției. Dela început atenția Basarabeanului este atrasă către Laura, vara soției:

— « Care-i femeia lui (Tachi Matiescu), întrebă d. Stihescu, aceea din dreapta? Și zicând arăta la dama bălaie, care râdea în hohot, puindu-și batista la gură și căutând în toate părțile cu cine să înceapă telegraful ochilor ».

Intre naivul Basarabean, care tună și fulgeră împotriva părăsirii obiceiurilor strămoșești și între cocheta văduvă din București s'ar fi putut înfiripa o intrigă de dragoste. Numai o ființă ca Laura l-ar fi putut scoate pe Basarabean din bârlogul ideilor lui. La această idilă n'ar fi fost străin nici vărul său, colonelul Leșescu, căci înainte de a-i prezinta pe amândoi, autorul adaugă: « Cele de pe urmă două persoane cer o explicație mai largă și un examen mai mărunțuș, fiind menite a fi *eroi principali* în povestirea noastră ».

S'ar putea face și alte supoziții (de exemplu și amestecul Elenei), dar aceasta ni se pare cea mai plausibilă.

Romanul trebuia să se desfășure însă, precum a și fost început, pe un fond de moravuri, și era menit să impună o teză: « Cetitorii mei binevoiască a-mi ierta acest speach, cum zic englezii, adecă românește acest mic cuvânt eșit din șirul romanului. Cursurile însă de moral nu plac astăzi; de aceea moraliștii în secolul nostru sânt siliți ca spițerii a polei hapurile ce vroesc a da bolnavilor. Când vestitul Eugène Sue au vroit a interesa clasele bogate în favorul claselor muncitoare, el n'au făcut o carte de moral, ci s'au slujit de un roman; el au scris *Tainele Parisului* ». Tendința romanului era de a lupta împotriva « maniei ce avem de a ni întipări numai modelele rele și abuzurile străine » și în același timp « de a mijloci pentru o nenorocită stare cea mai neapărată pentru puterea și înflorirea unei țeri » — adică pentru țărănime.

Textul este scris în chirilica de transiție. In redarea lui am actualizat ortografia; dar am păstrat formele dialectale și arhaice care caracterizau limba lui Kogălniceanu din această vreme.

TAINELE INIMEI

CAP. 1

CONFETERIA LUI FELIX BARLA

Toate orașele, care au ambiție de a se numi capitalia unei țeri mari sau mici, fie imperiu, rigat sau chiar prințipat, au câte o primblare favorită. Aceasta este locul plăcut, unde se adună gloata de bogați sau de acii carii vroesc a fi crezuți de bogați, de târie-brâu, de curiozi, de alergători după havadisuri (puriștii limbei noastre binevoească a-mi ierta această espresie barbară), de femei à la mode, de lorete, de oameni de lume, de tineri anglomani, dandis și gentelemen, riders, de lei și paralei, și însfârșit acea gloată care prin o generală convenție (iertați-mi că nu zic convenciune) se numește obișnuit societate aleasă, când de multe ori ea este foarte amestecată. Așa Parisul are câmpii Elisei și redul de Bolonia, Viena are Praterul, Berlinul Tier-Garten, Madritul El-Prado și Atocia. Prin urmare și Iașii, ca o capitalie, trebui și ea să aibă o primblare pentru societatea aleasă a sa. Această primblare este Copoul, care se deosebește de toate primblările din lume. In adevăr câmpii, Elisei merită de a fi primblare prin frumoasa perspectivă ce într'un capăt se începe cu Palatul și Grădina Tuileriilor, trece prin piața măreață a Concordiei, cu obeliscul de Luxor, și, între mărețe alée de copaci, se sfârșește cu Arcul de triumf a Stelii, rădicat de Napoleon celebrităților imperiului. Praterul și Tier-Garten au un alt feliu de podoabă: frumoasele lor alée de castani și fagi umbroși îți arată în mijlocul unor populoase orașe, codrii Druizilor; și mulțimea de cerbi, ce în tot minutul trec în dreapta și în stânga, îți sporesc iluzia, crezând că în tot minutul să zărești vreun poet bătrân sau vreo fecioară profită a vechilor

Germani, dacă caleşcele strălucite, pline de femei elegante nu ţi-ar arăta că eşti în secolul al nouăsprezece. El-Prado a Madritului merită asemene de a se numi una din cele mai frumoase primblări a Europei. Când Duminica, pe o frumoasă după ameazăzi, eşi pe la şepte ceasuri, şi de la Fântâna Cibelii pân la statua lui Neptun, între patru alele de copaci seculari, vezi tot pe acel loc încungiurat de grile de fer şi numit Salon, vezi zic, frumoasele Madrilence cu părul negru ca penele corbului, cu ochii scăntiitori ca doi cărbuni aprinşi, învălite în mantele negre, care le fac încă mai pătrunzătoare ochirile, cu talia clătinată ca o trestie bătută de zefir, cu picioruţele de copil, şi de asupra capului au un cer albastru ca al Napolii, atunce înţălegi că Prado trebui să fie un loc minunat şi că un Spaniol s'ar vinde mantaua, şi un străin cibotele, mai bine <decât> de a lipsi la ora primblării. La Copoul nostru însă nu găseşti nimic de aceste; a sa frumuseţă este lipsa de toate frumuseţele, şi tocma aceasta face că Copoul este o primblare singură şi unică în feliul său, între toate primblările, de la câmpiile Elisee a Parisului pân la grădina Kiselef din Bucureşti. Poetul care au cântat:

Frunză verde de bostan
Pe dealul Copoului
Rău mă dor călcăile

au înţăles foarte bine frumuseţa primblării Iaşilor. In adevăr, închipueşti-ţi spinarea lată ca un şes a unui deal gol; această spinare păscută de bivolii boerilor, vacele jidovilor, caii slujitorilor Agii şi măgarii lăeşilor, mărginită de o parte cu valea Cârligului, de cealaltă cu valea de cătră Păcurari, având în dosu-i ca hotar bariera Copoului şi stălpii răsăpiţi a grădinei publice, şi înainte-ţi redul în fund ca corp de armie; şi ca aripi viile domniei Regensburg [1]) şi alte acum plântate, — iată Copoul, iată primblarea favorită a concetăţenilor noştri, adecă un loc întins primăvara verde, vara galbăn, toamna negru de glod, şi numai iarna mai curat, adecă alb, fără nici un copac, fără o şose căt de ră, având ca singură varie-

[1]) Proprietarul hotelului Sant-Petersburg din Iaşi.

tate, grămăzile de gunoiu, ce cotiugele boerești aruncă în toată ziua.

Cetitorii mei bine voească a-mi ierta această digresis: trebui încă ca să păstrez viitorimei descrierea primblărei Iașenilor, în anul 1849, pentrucă aud că Părintele Treierarhitul are de gând să schimbe Copoul într'un oraș, menit de a da tifla Iașilor vechi. Prin urmare Copoul, cum este acum, în curând nu va mai fi; va trece și se va uita, ca chedrul Libanului, ca floarea câmpului, sau, dacă vroiți comparații mai puțin biblice, ca fostul club <al> vănatorilor, sau ca Soțietatea Istorico-Naturală [1]). Mai aud încă și alta. Se zice că Departamentul lucrărilor publice s'ar pregăti să facă posna de a plănta la Copou o primblare cu alee de copaci după pilda Cămpiilor Elisee și a Praterului. De aceea, iubiților mei cetitori, dacă mai vroiți a mai apuca Copoul, cum este descris aice, grăbiți-vă de a vă arvoni de pe acum droșce ca să-l puteți vedea încă în astă primavară, căci la toamnă nu știu dacă-l veți mai afla în haina sa goală, de astăzi.

La această frumoasă primblare, precum este încă pe fața pământului în minutul ce v'o descriu, înalta aristocrație a Moldovei, boeri de baștină veche sau nouă, voinicii noștri ofițeri, damele noastre cele mai elegante, cuconașii instanțiilor administrative, giudecătorești și bisericești, măicuțele în concedie, tinerii alumniei [2]) a Academii, câți se mai aflä, floarea patriei, rămasă de doăzeci de ani tot floare, loretele [3]) Logofătului A., a Vornicului B., a Postelnicului C. și a Comisului D., clasă de dame neapărată într'un oraș civilizat, clasa care, slavă libertății de importație, din zi în zi se mărește, parte din Paris și parte din Colomea, — toate aceste stări a mult treptăluitei noastre societăți au obiceiu de a ieși de la patru

---

[1]) Societatea istorico-naturală fusese înființată în Iași la 1834, de medicul Iacob Cihac, născut la Aschafenburg, în Germania, la 1800, — tatăl filologului Alexandru Cihac, membru onorar al Academiei Române care ne-a dat cunoscutul *Dictionnaire d'ethymologie daco-romane*, 2 vol., Frankfurt, 1870—1879. D spre Iacob Cihac vezi Dr. P. Samarian, *Medicina și Farmacia în trecutul românesc*, vol. II, București, 1938, p. 166—169.

[2]) Poate e un diminutiv corupt, românizat: alumn, alumniel, pl. alumniei, student.

[3]) Fr. *lorette*. Cuvântul vine dela cartierul Notre-Dâme de Lorette din Paris și înseamnă femeie din acest cartier—apoi: elegantă, dar de moravuri ușoare. Romancierii timpului îl întrebuințează cu sensul de întreținută, pe care îl are și aci v. mai sus pag. 15.

sau cinci ceasuri după amează, în lungi șiruri de carete de Viena, moda 1849, de butce din vremea lui Ipsilant, de droșce lipovenești, de daradaice de la Rădăuți; trec pe ulița mare, înghițind nouri de colb, și agiungând la bariera orașului, aruncând o ochire asupra obeliscului grădinei publice, iesă la Copou. Unii atunce, cei mai puțini, să scoboară călcând iarba roasă de vite și ciolanele cailor morți a poștei; alții preferă a petrece vremea în trăsură, picior peste picior, lăsând alte dobitoace să facă mișcare pentru dânșii. Aceasta este vremea să facem observațiile noastre. Domnul A să uită la Doamna B.; Viteazul ofițer C., gloria miliției și groaza civililor, aleargă în droșca lui Ivanușca după loreta domnului G.; Cuconița E. ia sama că echipajul ei nu este așa de frumos ca balonul d-nei F. și mai că-i pare rău că soarta n'au menit-o să trăiască din spatele clerului și din colivele Mitropoliei. Primblarea și observațiile țin până când înnoptează, până când tunul (zic tunul pentru<că> scena se petrece la 1844, când artileria națională nu putea încă zice tunuri) colibilor militărești, numite lagăr, face bum, bum. Atunce, toate trăsurile, baloanele, butcele, caretele, briscele, droșcele, daradaicele și tilbiuriul d<omnu>l<u>i în două șiruri, întră în oraș, și trecând prin ulița mare, alfa și omega a Iașilor, ca prin o lungă arteră, se răspândesc în dreapta și în stânga, întrând în ulițile lăturașe. Acei însă cari vroesc a sfârși primblarea într'un chip vrednic, cari n'au nici tribunale, nici canțelerii, cari vroesc a povesti ce știu și a afla ce nu știu, cari doresc a auzi încă un dulce cuvânt din gurița iubitei, se adună la confeteria d-lui Felix Barla. Dar poate nu știți ce este confetăria d-lui Felix, și se poate încă să nu știți și cine este însuși domnul Felix Barla, deși aceasta ar fi cam greu de crezut din partea unui Moldovan, dacă ai cinste a te număra în această nație.

Omul, începând dela strămoșul Adam, pururе au voit a ști ce nu știe și, deși eu nu sânt în stare ca să vă fac să gustați din pomul științei, care nu se află decât în grădina raiului, unde nici D-voastră, nici eu, nu cred că vom întra prea lesne, totuși sânt în stare a vă da novelele cele mai positive și mai complete asupra confetăriei și persoanei d-lui Felix Barla.

Iașii, cu toate atributele și pretențiile sale de capitalie, n'au putut încă întroduce obiceiul cafelelor. In Paris sânt: le Café de Paris, le Café Cardinal, le Café Foy; în Viena este cafeul Dam, și pentru Români le Café Grec; în Berlin Josty, Fuchs și Stehely; în Madrit El Cafe Suizo. In aceste cafele, sara se adună mai toți locuitorii ce n'au altă petrecere pentru acele oare; ei ieu ceva, altă dată nimică, spun, rîd, vorbesc moral, și mai multe dăți nemoral, politică când nu-i stare de asedie, literatură, anecdote; jurnalele mai ales fac materia conversației (cât pe ce eram să zic conversăciunii), care se prelungește până când, după legi, stăpânul este silit să stângă gazul și să înceapă a închide obloanele și ușile, și atunce încă mulți ies cu mare greu și după întriite îndemnări. Atunce fieștecare își ia pălăria și, poftindu-și noapte bună, se duce la casa sa, și câte odată și la casa altuia. In Iași cafelele, botezate sub numele disprețuitor de cafenele, nu sânt vizitate decât de canalie, adecă de negustori, de vataji, de câțiva scriitori, de tot ce în sfârșit nu se numără între rangurile aristocratice sau care au pretenție de aristocratice. Grecii singuri au făcut o cafe pentru evgheniștii lor.

Lipsa cafelelor se îndeplinește iarna prin restaurantul franțezului Nodet, fecior lui Jean Nodet din Cvartirul Latin din Paris, care au venit să hrănească cu biftecuri în Iași pe acii pre care tatăl său i-au hrănit cu omelete în Paris.

Vara, lipsa se înlocuește prin confeterii în care societatea aleasă de ambe sexele obicinuește de a veni după primblarea Copoului să ieie înghețată; țiindu-să cii mai mulți în trăsurile lor, denaintea dughenii, oprind comunicația orașului întreg, și alții între care și unele din damele cele mai civilizate, adecă mai leoaice [1]), după moda Parisului și a Vienei, se scoboară în confetărie. Cea mai vizitată confetărie este acea din ulița mare, în preajma uliței ce duce la palatul Domnului Sturza. In această confetărie, adeseori soțietatea este așa de numeroasă, că gustătorii nu-și pot apropie lingurița cu înghețată de la farfurie la gură, și scaunele se caută cu nu mai

[1]) *Leoaică*, vezi mai sus pag. 15. Pentru descrierea tipului vezi drama socială a lui Émile Augier, *Les Lionnes pauvres*.

puțină râvnă decât posturile statului. Lungi șiruri de trăsuri stau dinainte; și nu este rar de a vedea un ministru sau o damă de sferă înaltă ocupând locul, unde cu câteva minute mai înainte șezuse un simplu șef de masă, un laureat a Academiei, un actor romănesc, preuteasa cutare, ori băcălița cutăruia. Această cofetărie sau cel puțin localul ei, în minutul când vă scriu, nu mai este.

D. Felix își așază acum magazinul de bomboane într'o casă frumoasă, zidită de curând de d-lui tot pe ulița mare, ceva mai la vale, cu antrelele mari și cu ferestri largi. Lăuntrul are să fie împodobit cu stilpuri poliiți, cu oglinzi mari, cu bufeturi de mahon sculptate, cu mobile de catefe, încât Iașii nu va mai avea nimică de pismuit luxului confetăriilor Parisului și a Vienei, orașele ce-i stau zi și noapte în ochi. La anul 1844 însă, când se petrecea istoria ce am a vă disfășura, confetăria d-lui Felix era cu totul altfel, și încă astăzi acei ce se vor grăbi vor putea-o vedea de nu întreagă, dar măcar în ruinele sale. Grăbască-se însă, căci publicația în contra baracelor îi amerință peire la viitoarea primăvară. Magazinul era alcătuit de o singură cameră tăiată în două prin un bufet, în dosul căruia era dulapuri de lemn boit negru și pline cu gavanoase de steclă cu cofeturi, lise, fructuri condite, zaharicale și caramele. Intrând, vedeai în dreapta două, trei mese proaste, cu scaune și lavițe și mai proaste; în stânga aveai o ușă cu geamuri, ce ducea la o altă așezare industrială a domnului Felix, pentrucă d. Felix, ca mulți bărbați de stat ai noștri, nu se mulțemește cu o singură profesie; iubește a cumula, și pe lângă confetar este încă și... marșandă de mode. De a lungul magazinelor de bomboane și de mode, se întindea un fel de balcon, soiu de tărnaț, în care mușterii putea lua înghiețată și tot odată a arunca ochiri prea puțin înghiețate la aprinzătoarele modiste, ce se vedea prin geamuri lucrând la capele și bonete. Așa d. Felix avea tot odată marfă de răcorit stomahul și de aprins inimile: înghiețată și modiste.

— Dar bine, până acum noi știm, că d. Felix este precupeț de zaharicale și de mode; nu ne-ai spus însă nimic despre

celelalte ale lui? Și încă mai puțin despre istorie? — Răbdare, răbdare, cetitorilor; chiar lui Dumnezeu i-au trebuit șese zile, ca să facă lumea. Dați-mi dar și mie măcar șese oare, ca să vă spun această adevărată istorie.

Domnul Felix Barla este Piemontez, supus prin urmare a spadei Italiei; are meritul să fie cel mai vechiu confetar din Iași, decanul înghiețatelor și părintele lisei. El au avut privileghiul să îndulcească balurile și mesele celor de pe urmă Domni fanarioți; el au întrodus în Moldova biscotele, lisele, pastilele, dragelele, pralinele, marțipanele, caramelele, orjatele, limonadele, și înghiețatele, pentrucă înainte de el părinții noștri nu cunoaștea decât curmale, nohot, smochine, coarne de mare, alune. Singurile zaharicale era pe atunce ceva confete boite pe migdale și simburi de zarzare, ce se vindea la Panaiti Butcariu, de pe Podul-vechiu. In loc de înghiețate, orjate, limonade, se întrebuința sorbetele turcești și braha moldovinească; în loc de lisă gugoașele; în loc de marțepan simiții; în loc de torte plăcintele cu carne sau cu brânză, și în loc de pâne de Spania covrigii... trii la para. Domnul Felix au întrodus, în sfârșit, în Moldova toată literatura zaharului. Judecați dar din ce barbarie ne-au scos d. Felix Barla, el care au dat confeturi maicelor noastre, femeilor noastre, și acum dă și copiilor noștri. Cu toate aceste Iașenii îi sânt prea puțin recunoscători. El le-au îndulcit viața și ei se silesc a i-o amărâ în tot feliul. Cine în adevăr nu figurează în catalogul domnului Felix și cine îi plătește la vreme? Chiar eu, care mă ocup cu biografia sa, vă mărturisesc, că îi sânt dator, și că eu nu știu când îi voi putea plăti. In zădar bietul om se mânie, se roșește, numește pre datornici gogomani; născuții de la Gogomănești fac urechea surdă, mănâncă la confeturi și înghețate pe datorie și plătesc când n'au alta ce face. Dar aceasta nu este nimică pe lângă pacostea ce poliția au făcut domnului Felix la anul 1844, în urma grozavului foc, ce au prefăcut în cenușe a patra parte din Iași[1]). După catastrofă, viind în gând municipalității să fie

[1]) Cf. apelul lui Veniamin, Episcop de Roman, către eparhioții săi pentru ajutorarea celor « mai bine de șapte sute de familii din orașele Iașii și Hușii » ce pătimiseră

prudentă, ea s'au hotărât a oborâ toate acoperemintele de şindrilă. Domnul Felix au căzut jertfa acestei măsuri. Confetăria şi magazinul de mode s'au trezit într'o zi fără acoperemânt şi expuse unei grozave ploi, ce se vede că se unise cu poliţia, spre a-i face disperaţia mai mare. Atunce să fi văzut acadelele şi cordelele, confeturile şi bonetурile, budincele şi blondele sale în ce stare ajunseră; făcea un vinograd babilonic, ce nu se putea vinde nici ca obiect de mâncare, nici ca obiect de modă. De atunce domnul Felix s'au hotărît a-şi face casă cu două rânduri, cu acoperemânt de fer şi cu magazii cu bolte. Prin aceasta, confetele şi modele d-sale au căştigat siguranţia că nu vor mai face cunoştinţă cu ploaia, şi uliţa mare au dobândit o frumoasă casă mai mult. Acesta este domnul Felix, roşu la faţă, cu părul cărunt, scurt, şi bun ca toţi oamenii din lume, cu tot tonul său răstit şi cu tot catalogul său de datornici.

Locul şi proprietariul confetăriei fiind descrişi, daţi-mi voie a începe acum şi istoria.

Intr'o seară de toamnă a anului 1844, împregiurul unei mese ce era în faţa uşei despre uliţa mare, şedeau cinci tineri, carii înfăţoşau adunarea cea mai eterogenă ce-şi poate cineva închipui, prin poziţia, figura şi caracterul lor.

Cei dintăi trei erau: un advocat ce-şi făcuse studiile la Facultatea dritului de Paris, numit N. Măcărescu, băiat bun, prieten nefăţarnic, lipit îndatoririlor sale, urmând un drum sigur şi hotărît de la întoarcerea sa în ţeară, cu mai mult spirit decât mulţi cari se socotia mai înţelepţi decât dânsul, iubind a fi epigramatic, însă pururea cu gust şi cu măsură. Al doilea, un văr al lui, studiant de *umanităţi* în Paris, care însă în loc de a-şi face studiile în cărţi pulberoase, preferasă a le face asupra ce<e>i mai frumoase jumătăţi a neamului omenesc. Pentru aceea tatăl său, vrednic boier moldovan, rechiamase pre fiiul său din oraşul periciunei, cum îi plăcea să numească Parisul, şi aducându-l în ţeară, îl luă cu dânsul în ţinutul Fălciiului, unde îi dădu moşia părinţească spre

prin ardeiea focului, publicat de A. D o n i c i în *Propăşirea* nr. 13, din August 1844, pp. 247—248. Tot acolo lista de subscripţie.

căutare. Al treile era fiul unui cinstit și bun franțez, vechiu soldat a lui Napoleon, pre care întâmplările anului 1814, de la țermurile încântătoare a Seinei, îl asvârliră pe malurile glodoase a Bahluiului, și unde, deschizând cel întăiu institut franțez, formă o generație întreagă, contribuind mai mult decât oricare altul a răspândi în Moldova limba, literatura și ideile măreței sale patrii [1]).

Astăzi soldatul Impăratului-Rege este bătrân, sărac, uitat; și nimene nu-i întinde o mână de ajutor. Pensiile nu sânt pentru acest fel de oameni. — Fiul său, născut în Iași, nu avea de franțez decât numele. Băiat bun, supus de trup și de suflet nedespărțitului său prieten N. Măcărescu, el era jertfa nevinovată și răbdătoare a epigramelor, păcăliturelor și șegilor ce protectorul său îi făcea asupra maniei ce avea de a spune în tot minutul proverbe, cimilituri și paremii, și asupra mustețelor sale de grenadir, ce făcea un contrast deșănțat și curios cu talia sa mai puțin decât mijlocie.

Cele de pe urmă două persoane cer o explicație mai largă și un examen mai mănunțuș, fiind menite a fi eroi principali în povestirea noastră.

Unul era un elegant, un dandi, un «leu», cum îi vrea să-i zici, și toate aceste în larga întindere a cuvântului. Era militar, și prin urmare cea mai mare măhniciune a sa era că nu putea purta haine civile, spre a da drum gustului și eleganției sale. Portul său însă era de cea mai mare delicateță; cea mai mică meteahnă nu se vedea în epoletele sale aduse de la San-Petersburg, perspectiva Nevei, în eguiletele sale împletite în Paris, ulița Rișelieu, în surtucul și pantalonii săi, tăiați de însuș mâna lui Ortgies. Sămăna în totul cu acele stampe coloriate, ce se alăturează pe lângă jurnalele de modă a Parisului, și care înfățoșează uniforma nouă a ofițerilor gvardiei naționale. Era un tânăr ca de doăzeci și șesă de

[1]) Pare a fi aci o aluzie la profesorul francez Victor Cuénim, care a îndrumat primii pași al lui Kogălniceanu în studiul limbii și literaturii franceze (Cf. articolul nostru din *Omagiu lui Ramiro Ortiz: Pensionatele franceze în Moldova în prima jumătate a veacului al XIX-lea*. București, 1929, pp. 70 și 73—75). Datele pe care le dă Kogălniceanu aci se potrivesc pentru Cuénim. El deschisese în 1826 primul institut în Iași; formase o generație de elevi și ajunsese la bătrânețe fără nicio pensie și fără niciun sprijin. Cerea în 1842 pentru el o recompensă națională, *Arhivele Statului din București. Dosar Minist. de Instrucție din Moldova, anul 1842, nr. 210.*

ani. Fața sa însă, deși de un tip nobil și frumos, era palidă și veștegită de excesuri timpurii. Favoriții săi și mustețele sale răsucite erau toate drese cu o afectație de a-i da un aer de oștean bătrân. Purta o sabie turcească, fecioară de orice vărsare de sânge. Postura sa pretențioasă și studiată arăta în el dorința de a se deosebi de alții. El se ținea departe de masă, sprijinindu-se cu o mână de mănunchiul sabiei și cu cealaltă, din când în când purta la gură o linguriță de înghețată de portocale. O manta frumoasă, cenușie deschis, era aruncată cu negligință pe dosul scaunului. Spre a completa această descripție, vom zice că purta epolete de ștab-ofițer și un nișam[1]) turcesc la gât; dar atât tiltlul cât și decorația o câștigase mai puțin prin activitatea și meritul seu, decât prin protecția unor dame de vârstă, deși nu și de purtare respectabilă. Acest elegant era Colonelul Leșescu.

Individul ce-i sta împotrivă era reversul medaliei. Sdravăn, roșu la față, cu o figură francă și deschisă, el era în totul contrastul vărului său, domnul Colonel Leșescu. Precum acest de pe urmă prin afectația sa, așa cel dintâi se deosebia prin naturaleța sa în vorbă, port și maniere, încât de toți era numit un bun băiat în toată puterea cuvântului. Purta o păreche de pantaloni suri căzăcești, o jăletcă de postav negru închisă până la găt, o basma roșie ca legătoare de gât, și un surtuc măsliniu, lung mai jos de glesne, cu bumbi mari. In loc de pălărie avea o șapcă de postav negru cu cozoroc lat. Mânele sale încă nu făcuseră cunoștință cu mănușele.

Domnul Stihescu era un proprietar din Besarabia, ținutul Benderului, vestit prin mărimea harbuzilor săi și prin eroica apărare a lui Carl XII. El se înțelegea mai mult în sămănarea grâului și vânzarea lui în portul Odesei, decât în manierele evropeene. Trei luni trecuseră, de când venise de peste Prut în capitalia Moldovei, și se zicea în general că el întrase în Iași, dar nu Iașii în el; atâta de mult păstrase încă naivitatea provincială, pre care civilizații Iașeni o numesc prostie în acei ce nu sânt născuți în încântătoarea capitalie și legănați de prismele dohotite a pavelelor d-lui Barbero. Neînvățat, nedeprins cu fașionul englizesc (fashion), de multe

[1]) Decorație turcească.

ori naiv, el era însă cinstit, îndatoritor, neputincios de a face vreo răutate sau vreo mărşăvie. Toţi acei ce începuseră a-şi bate joc de dânsul, sfârşiră de a-l stima şi de a-l iubi. Aşa de îmbii veri se putea zice că unul era Moldovanul civilizat şi celalalt Moldovanul necioplit, get, beget, coada vacei. Spre a face un contrast mai mare, să zicem că, în vreme când vărul militar, deşi toamna era cam înaintată şi destul de răce, lua îngheţată, vărul basarabian bea un punş ferbinte dintr'un pahar urieş.

— Ce facem în astă sară, Dimitrachi, întrebă advocatul pre tânărul studiant?

— Eu mă duc la teatru.

— Dacă dau în astă sară *Cuconu Iorgu* [1]), vin şi eu cu voi, răspunsă domnul Stihescu, iar dacă şi astăzi aveţi operă şvăbească sau comedie franţuzească [2]), cale bună dumilor-voastre. Şi zicând aceste cuvinte, sorbi a triea parte din paharul său, arzându-şi gura.

Toţi ceilalţi isbucniră de ris; el însă nebăgând sama, întinsă braţul pe lângă gâtul vărului său, zicându-i:

— Şi tu, cu ghiaţa ta. Dracu să te iee cu dânsa, când eu cu ponşu ista de abia mă pot încălzi.

---

[1]) Este vorba de comedia lui Alecsandri, *Conu Iorgu de la Sadagura*, reprezentată pentru întâiaşi dată pe scena teatrului din Iaşi în 1844. Acţiunea romanului se petrece chiar în acel an. Preferinţa Basarabeanului pentru această comedie se explică pe de o parte prin ridicolul cu care e înfăţişat un tânăr bonjourist, care, sosit proaspăt dela Paris în Sadagura, dispreţuia limba, obiceiurile şi tradiţiile strămoşeşti, pe de altă parte prin succesul mare pe care l-a avut piesa la reprezentare. Despre acest succes vezi M. Kogălniceanu în *Propăşirea* din 23 Ianuarie, 1844, p. 24. Alecsandri însuşi a notat într'un ms, păstrat în Bibl. Acad. Rom. nr. 3370, f. 259v., emoţiile acestui succes. Asista Domnitorul M. Sturdza şi toată societatea înaltă. Actul I se termină cu aplause; al II în ropotul bătăilor din picioare; la al III, sala în picioare chiamă la rampă pe autor, în « vuet de furtună ». « Strigătele de bravo mă asurzesc ». « La ieşire doamne, domni se reped la mine, mă îmbrăţişează, mă trec dela unul la altul... ». S'a cerut o a doua reprezentare; şi au urmat altele în şir. In 1845, se joacă şi la Bucureşti, în mai multe seri de-a-rândul. V. Elena Rădulescu-Pogoneanu, *V. Alecsandri, Poesii, I*, colecţia « Clasicii români comentaţi », Scrisul Românesc, Craiova, p. 74 şi urm.

[2]) Teatrul Naţional din Iaşi fusese pus la 15 Mai 1840 sub direcţia lui C. Negruzzi, V. Alecsandri, M. Kogălniceanu şi P. Câmpeanu; funcţionase până în 1842 cu două trupe: una franceză sub direcţia lui Joséph Foureau; alta românească sub direcţia lui Costache Caragiale. La 9 Mai 1842, directorii teatrului concediază direcţia unei persoane de profesie, d-na Frisch, care venise cu o trupă de operă germană din Cernăuţi şi care se angaja ca, afară de reprezentaţii în limba română şi franceză, să introducă şi operă în limba germană, « şvăbească ». Cf. T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, Iaşi, 1915, I, p. 247.

Colonelul nu răspunsă nimică, scuturându-se numai spre a se mântui de brațul vârtos ce-i strângea gâtul.

— Bunăoară ca și cu masa lui, urmă Benderliul. Inchipuiți-vă, fraților, că dăunăzi ni-au poftit la prânz, și știți când am început a mânca? La șese după asfințitul soarelui! Cu lumânările aprinse ca la nuntă, numai că mireasa nu-i era acasă. Auzit-ați boieri? Și la masă știți ce mi-au dat? In loc de un potroc bun de curcan, de un stufat de clapon, de o rață cu curechiu, de gâscă friptă, de niște alivence, cum mi le face vătăjița la moșie, ni-au trântit niște blide cu bulion, bifteacă, fricăsă, volăvaiu, și alte multe chisălițe, sta-ar în gâtul șvabilor, ce le-au născocit. Da vinațele? In loc să-mi dee niște pelin amar ca fierea, de care au băut tată-meu și bunu-meu, în loc de niște Odobești vechiu din vremea lui Muruz, de niște Cotnar, de care bea Ștefan Vodă după ce bătea pre Tătari și pre Căzaci, știți ce mi-au vărsat în păhar? Vin de Borto, de Lăfăiet și Șampanie, ca când eu aș avea trebuință de doftorii și de burcuturi. Slavă Domnului sânt, și la trup și la suflet, Român verde și vârtos.

Un râs omeric isbucni din gura tutulor, afară de colonelul nostru, carele se mărgini a zice, mușcându-și buzele:

— Ce ai, vere, astăzi? Socoteam că ai început a te desvăța de obiceile provinției, care te fac așa de.....

— Domnul să mă ferească! Niciodată nu m'oiu hotărî să mănânc seara la aprinsul lumănărilor, să mă culc în faptul zilei și să mă scol când oamenii se pun la masă, ca <și> când Dumnezeu ne-au dat frumusețile dimineței, cântecul privighitorilor și răsăritul sfântului soare pentru ca să nu le vedem niciodată. Ziua îi pentru a fi deșteptat și noapte pentru dormit. Dacă nu de la oameni, ia pildă de la dobitoace. Socoți poate că și în strae m'oi schimba? Pune-ți pofta în cui! Niciodată nu m'oiu disgruma cu crevaturi (cravate), nu mi-o plesni pelea în mănușe de Brandmaier (Maier), nu mi-oi înfășura trupul în paltoane sac, curat sac cu făină, și nu mi-oi stropși picioarele în pantaloni de golan, collants, cum îi numești tu. Nu, nu, asta-i treaba voastră, cari vă prăpădiți averile, ca să aveți odăi cu patiserii (tapisserie), daradaice mai jos decât ulița, și ciocoi în coadă,

cu epoleturi de ghenerari, şi în pungă tufă. Cât pentru mine, eu port şi voiu purta nădragi largi, un straiu îndămănatec, cald iarna şi răcoritor vara, şi cibote ca să mă pot mişca. Prea mult încă am făcut că m'am hotărît să-mi las portul vechiu, care l-au avut bunii şi străbunii mei, şi să mă îmbrac cu surtuc şi flustuc, jăletcă şi bernevici şvăbeşti! Socoţi tu, poate, că cu straele noue ne-am făcut mai buni şi mai puternici? Vai de capul nostru, măi fraţilor!

— Nu credeţi însă, urmă domnul Stihescu, că uresc tot ce este străin. Nu, că chiar dacă sânt prost, nu sânt însă neghiob. Dar uresc tot ce nu se cuvine ţării noastre, toate acele parascovenii şi bazaconii, pre care voi le luaţi de la străini cu ochii închişi. Ştiu că Europeii au multe lucruri bune; ştiu asemene că Românii nu sânt desăvărşiţi şi că prin urmare ei au toată dreptatea de a se împrumuta de la cei dintâi; dar socot că le-am putea lua altă ceva, decât straele, butcele şi luxul desfrânat, care vă pregăteşte un viitor de ticăloşie. Vă miraţi, poate, că mă auziţi vorbind aşa; nu puteţi crede că un biet dvoreanin din Besarabia să vă spuie verde în ochi asemene adevăruri, voi cari vă socotiţi nici mai mult, nici mai puţin, decât Franţujii Răsăritului, şi cari în faptă nu sânteţi la cele rele decât momiţele, iar la cele bune decât Chinejii Europii. Nu vreu să mă întind prea mult asupra acestei vorbe; că m'aş teme să nu ating toată cinstita tagma voastră; dar vă voiu face o singură întrebare. Voi aţi văzut Viena şi Parisul? Spuneţi-mi dară câtă deosebire este între naţiile străine, atâta de aprinse întru de a întrebuinţa toate talentele spre fala şi puterea patriei, şi între voi, cari lăsaţi să se peardă şi să se mistuească în zădar geniul, ispita şi vrednicia a tuturor acelora, cari nu sânt scoborîţi cu hârzobul din ceriu. Când aţi şti câtă neunire, câtă ură, câte nenorociri pregătiţi prin aceasta ţerei voastre! De aceea şi ţeara voastră este prichită ca şi civilizaţia voastră. Ce aduceţi în adevăr din ţeri străine, voi Europeii cei noi? Straie de Paris, lornete în nas, datorii în pungă; şi în adevărate cunoştinţe şi în folositoare aflări, tufă!

De babacii voştri nu zic nimică, căci nici n'am ce zice. Dar de voi mi-i ciudă, floarea ţerei şi care tare mi-i teamă

că n'a să aducă vr'odată rod. — Bună oară tu, vere Leşescule, care ai vânturat opt ani de zile toată Europa civilizată, mult mai bine ai fi făcut, dacă ai fi adus vreun plug bun, vreun soiu de moară, care să facă mai curată făină, vreo născocire de a îmbunătăţi sământa grâului şi soiul vitelor, adevăratele noastre bogăţii. In loc de aceste, ţi-ai adus o marcă de Conte, când ştii că tatăl tău n'au fost nici Ducă, nici Baron, decât, ce era mai bine, un cinstit şi vrednic boier moldovan; şi în loc de a te întovărăşi cu vreun dascăl învăţat sau cu vreun meşter iscusit, ai venit cu un şvab care ştropşeşte caii supt cuvânt că-i drege, îi face ca nişte motani leşinaţi, şi merge călare ca o prăjină spintecată în două. Nemţii, şi chiar Ruşii noştri, aud că au făcut drumuri de fer, pre care şi oamenii şi mărfurile merg, fiind traşi de aburi de foc, în loc de cai. La Odesa am văzut vapoare. Ian de este noutăţi adă-ne, vere; atunce podvozile ar fi mai eftine, grâul s'ar vinde mai lesne, şi atunce şi ţeara voastră ar însemna mai mult; atunce şi tu te-i putea să te făleşti cu drept că porţi epoleturi de Colonel pe umere şi nişan la gât. Iar până atunce, nu marcele voastre de Conţi şi Viconţi, cu fuduliile voastre de scoborîţi cu hârzobul din ceriu, cu straele dişenţate, şi cu minţele şi mai dişenţate. Duceţi-vă la dracu, tu şi cu toţi coconaşii ce-ţi seamănă!

Aceste cuvinte aduseră un al doile sbucnet de râs în toată adunarea. Eu însă care mă aflam într'un colţ a confetăriei, lăsând tot ce era extravagant în zicerile Basarabianului, găsiam că el în multe avea dreptate. In adevăr curioasă şi nedreaptă mi se pare civilizaţia ce pretindem a adopta. Fie-mi ertat aice o mică digresis.

Niciodată n'am fost contrar ideilor şi civilizaţiei străine. Din potrivă crescut şi trăit o mare parte a tinereţelor mele în acele ţeri, care stau în capul Europii, am fost şi sânt de idee, că în seculul al XIX, nu este ertat nici unei naţii de a se închide înaintea înriuririlor timpului, de a se mărgini în ce are, fără a se împrumuta şi de la străini. Aceasta astăzi nu este ertat nici Chinezilor. Propăşirea este mai puternică decât prejudeţile popoarelor; şi nu este zid destul de nalt

și de tare care să o poată opri în drumul său. Românii prin poziția geografică, politică, morală și etnografică sânt datori mai mult decât ori și care altă nație de a nu rămânea străini la tot ce face gloria și puterea secolului. Mici și slabi, ei nu se pot face mari și tari decât prin civilizație, adecă prin îmbunătățire intelectuală și materială a țerei lor. Din nenorocire însă, noi n'am vrut a înțălege în dreptul sâmț puterea acestui cuvânt; și cum mă tem, luând un drum strâmb, avem să ajungem la calea rătăcită. Civilizația nu isgonește nici de cum ideile și năravurile naționale, ci numai le îmbunătățește spre binele nației în particular și a omenirei în general. Noi însă, în pretenție de a ne civiliza, am lepădat tot ce era bun pământesc, și n'am păstrat decât abuzurile vechi, înmulțindu-le cu abuzurile noue a unei rău înțelese și minciunoase civilizații. Așa, predicând ura a tot ce este pământesc, am împrumutat de la străini numai superficialități, haina din afară, litera, iar nu spiritul, sau spre a vorbi după stilul vechiu, slova, iar nu duhul. Prin aceasta am rupt cu trecutul nostru și n'avem nimică pregătit pentru viitor, decât corupția năravurilor. O nație însă nu poate decât prin o amenințare de mare și cumplită pedeapsă a-și renega trecutul; căci adevărata civilizație este aceea, care o tragem din sânul nostru, reformând și îmbunătățind instituțiile trecutului cu ideile și propășirile timpului de față. Aceasta o simțesc și o practică chiar națiile care se află în capul luminilor. Franția, Anglia, Germania simțesc neapărata nevoe de a lega lanțul timpurilor și de a urmări în trecut propășirea năravurilor publice, origina instituțiilor lor, leagănul libertăței lor; de aceea le vedem cheltuind milioane spre a face cercetări asupra începuturilor istoriei, legislației, vieței publice și locale a acelor populații, care le-au dat născare și le-au pregătit era de fericire, de bună stare și de libertate de care strănepoții lor se bucură astăzi.

Când Ecaterina II, clironoamă vrednică a Marelui Petru, vroi în Rosia a lărgi și mai mult calea civilizației, deschisă de gloriosul ei predecesor, ea nu gândi nici într'un chip de a isgoni obiceele și credințele țerei; din potrivă simtimentul național fu cel întâiu mobil a planurilor sale! Literatura,

poezia, istoria naţională fură reînviate; şi spre încurajarea lor, lăzile visteriei împărăteşti era purure deschise; numai culegerea şi publicarea cronicilor naţionale costară peste un milion de ruble.

Noi de aceste n'am făcut şi nu facem nimică. Când, după isgonirea domniilor străine, am fost chemaţi să ne dăm noue instituţii, ne-am purtat ca <şi> când ne-ar fi fost ruşine de tot ce era al nostru; am aruncat tot ce era esenţial pământesc; ne-am lepădat de trecut ca Petru de Hristos; ne-am lepădat de toate acele instituţii vechi, care făcusără puterea strămoşilor noştri, ca de o haină puturoasă, când trebuia numai să isgonim abuzurile ce se vârîseră în legile şi vieaţa noastră, prin lungi ani de tiranie şi de răsboae, păstrându-le însă spiritul şi potrivindu-l cu timpul de faţă. Noi am socotit că, lepădând tot şi împrumutând tot, am face mai bine şi am merge mai departe. Ce am isprăvit? Am adus în ţeara noastră plânte străine, nepotrivite cu clima şi pământul nostru, şi care nu ne vor da niciodată roduri coapte, în loc de a ne mărgini a curăţi şi a vultui plântele înrădăcinate de sute de ani în ţeara noastră. Aşa am schimbat abuzurile pământeşti cu abuzurile străine; dintr'o ţeară patriarcală, ne-am făcut ţeară feodală.

Am luat luxul, corupţia şi formele exterioare a Europei, dar nu şi ideile de dreptate şi de o potrivă îndrituire, bună starea materială şi descoperirile geniului, care astăzi fac fala secului. Ce am isprăvit, că avem, cum am zis, litera iar nu spiritul? Ne pretindem naţie civilizată şi avem robi; civilizaţia noastră se mărgineşte în lux, în mărfurile europeane, care ne exportează toată bogăţia, în caritele şi juvaerele femeelor noastre şi în cunoştinţa superificială a unei sau două limbi streine, care ne dau înlesnire de a înţălege romanele doamnei Sand şi vodevilele domnului Scribe. Propăşirea noastră intelectuală se mărgineşte în şesesprezece şcoli publice! Iar bună starea materială este închisă între păreţii poleiţi a câteva palaturi boereşti. Burjuasie, adecă stare de mijloc, puterea cea mai de căpitenie a unui stat nu avem, căci prea o dispreţuim pentru ca cineva să vroească a rămânea în ea, şi să nu se silească la cel întâiu prilej şi cu orice preţ,

de a se preface în boer. Ţeranul trăitor în vizunii, căci numai case nu le putem zice, îmbrăcat în stremţe şi îngenunchiat este tot aşa ca şi când era silit de a fugi înaintea Hunilor şi Tătarilor. Oraşele noastre sânt numai nişte sate mari. N'avem drumuri, n'avem canaluri; producturile noastre putrezesc pe loc; comorile noastre minerale zac necunoscute în vinele pământului. In mijlocul celor mai mari bogăţii, cu pământul cel mai roditor, cu apele cele mai vii, cu pădurele cele mai frumoase, sântem săraci; şi pentru ca să ne putem îndestula nevoile civilizaţiei ce ne-am dat, adecă straele europeane, trăsurile lui Brandmaier, mobilile de lux a Parisului, poftele aprinse ce am dobândit în ţeri străine, ne sărăcim prezentul şi ne ruinăm viitoriul. Cât de departe însă am merge, câtă fericire ne-am pregăti, când în loc de a ne cheltui îndeşert activitatea şi capitalurile noastre, le-am întrebuinţa în sporirea bunei stări materiale a ţerei noastre, singură care ne poate duce <la> bună starea intelectuală, adecă la adevărata civilizaţie. Politica noastră nu trebue să fie în chestiile din afară; adevărata noastră politică este cu totul în reformele din lăuntru; să răspândim luminile şi bună starea materială în clasele de jos, care astăzi zac în neştiinţă şi în sărăcie, să îmbunătăţim agricultura şi creşterea vitelor, ţiţele statului, cum au zis un mare ministru a Franţei, să deschidem noue comunicaţii şi noue căi de exportaţie productelor noastre, pentrucă, cum au zis odinioară în foasta Academie un bun prieten al nostru şi profesor de economie [1]), importanţa noastră politică nu poate spori decât prin numărul chilelor de grâu ce vom exporta. — Să ne unim mai ales toţi într'un singur şi mare ţăl, fără deosebire de stări, de tarafuri, de partide, ţălul de a scoate ţeara noastră din haosul, din ignoranţia şi demoralizaţia de astăzi; atunce vom avea adevărată politică, atunce vom fi adevăraţi bărbaţi de stat!

Soarta m'au menit de a călători o a trie parte din vieaţa mea. Nu este ţeară din Europa, în care să nu fi călcat piciorul meu, nu este stare a societăţei să nu o fi observat de

[1]) Ion Ghica. Lecţia sa de deschidere a cursului de economie politică, rostită în Academia din Iaşi, la 23 Noemvrie 1843, s'a publicat în *Propăşirea — Foaie ştiinţifică şi literară*, 1844, nr. 8, din 27 Februarie, pp. 57—62.

aproape. De la Insulele Scandinave până la patria lui Temistocles și a lui Solon, de la vechea Bizanție, rezidința măreață a Sultanilor, până la Coloanele lui Ercul, am îmblat toate țerile, am trăit cu luxul celor mari și cu lipsa celor mici. Prin un șir de deosebite împregiurări mi-au fost iertat, mie celui fără titluri, fără avere, fără vreo însemnătate, de a străbate acolo unde mulți puternici a țerei mele au găsit ușele închise. Ani întregi am putut observa de aproape domnia celui de pe urmă din cei trei aliați a anilor 1814 și 1815, Fridrih Vilhelm III a Prusiei, mai blând și mai simplu în traiul său decât cel mai neînsemnat al său general.

Am studiat Franția supt rigatul lui Ludovic-Filip, care, cu toate strigătile, au dat patriei sale optsprezece ani de pace, de bogăție, și poate și de adevărată libertate. Am cercetat Spania atât în palaturile Isabelii, cât și în vechile sale catedrale, în ruinele care îi acopăr orașele, în obiceele poetice a poporului său, sdravăn și puternic, ca și în timpurile lui Carl Cvint și Filip II, și căzut numai pentrucă au părăsit bogățiile pământului său și s'au dus să caute altele în băile de aur a lumei noue. Ei bine, cu cât am călătorit, cu cât am observat națiile străine, cu atâta mai mult m'am încredințat, că popoarele nu pot ajunge la adevărata civilizație decât prin cultivarea și desvoltarea facultăților naționale și sporirea bunei stări materiale; că toate acele instituții, menite spre a da claselor de jos un trai mai bun, un confort mai mare, spre a le înlesni îndestularea trebuinților, sânt tot o dată însușite de a isgoni și ignoranța și de a îmbunătăți și soarta morală a oamenilor, și prin urmare a le pregăti o adevărată civilizație. Pururea dar am avut râvnă de a studia de aproape toate acele instituții formate de Europa, spre a da claselor de jos folosurile, de care până acum se folosia numai clasele înstărite.

Spre a putea isgoni ignoranța și corupția care îi este urmarea, spre a împuțina crimele și spre a așeza moralitatea, am cercetat dar cu deamăruntul pe deoparte așezemintele menite de a răspândi învățătura, de a stirpi vițurile și a înălța inima, adecă școlile, casele penitențiare, institutele pentru tinerii osădiți, pentru cerșitori, pentru orbi,

surzi și muți, casele de nebuni, adăpostirile pentru orfani și bătrâni, spitalurile pentru deosebitele pătimiri, și pe de alta așezemintele menite de a răspândi bună starea, precum drumurile de fer și canalurile ce favorizează comunicația lucrurilor și a ideilor, companiile de siguranție și de împrumut, bancile care înlesnesc comerțul, casele de crutare care apără bătrânețele de chinurile sărăciei, și însfârșit spiritul și tainele asociației, singura dumnezeire care astăzi face minuni, pentrucă poate tot, pentrucă, adunând părticelele perdute în gloatele indivizilor, formează din ele o putere concentrată la care nimene nu este în stare de a se împotrivi. Când cercetam toate aceste instituții, agenți puternici și neapărați a civilizației, și când cu jale descopeream că țeara mea nu are nici una din ele, atunce vedeam ce deosebire este între Europa și între noi și ce drum mare mai avem a face spre a o ajunge măcar de departe.

Cetitorii mei binevoiască a-mi ierta acest *speach*, cum zic Englezii, adecă românește acest mic cuvânt, eșit din șirul romanului. Cursurile însă de moral nu plac astăzi; de aceia moraliștii în secolul nostru sânt siliți ca spițerii a polei hapurile ce vroesc a da bolnavilor. Spre a mă tălmăci mai bine, și ca să întru în gustul cititorilor mei, voiu lua de pildă un scriitor străin. Când vestitul Eugène Sue au vroit a interesa clasele bogate în favorul claselor muncitoare, el n'au făcut o carte de moral, ci s'au slujit de un roman; el au scris Tainele Parisului. Așa și mie fie-mi iertat între descrierea confetăriei lui Felix și o declarație de amor, a vă zice două cuvinte în contra maniei ce avem de a ni întipări numai modelele rele și abuzurile străine și de a mijloci totodată și pentru o nenorocită stare, cea mai neapărată pentru puterea și înflorirea unei țeri, starea cărie într'un mare moment i s'au fost făcut o solonelă făgăduință: *îmbunătățirea soartei* etc. și căreia ar trebui să ni aducem aminte că mărinimie a doi auguști monarhi i-au închiezesluit fericirea:

«Birnicii lucrători de pământ, ca unii ce prin a lor muncă și strădanie revarsă îmbelșugarea în adunările omenești, se cuvine a fi mai cu samă privigheți și luați aminte, pentru ca starea lor să câștige din zi în zi îmbunătățire.

Regulamentul Organic. Anexa Lit. G. Art. XXXIV.

Ei să folosesc cu apărarea de tot feliul de havalele. Idem art. XI. Însuşirile Ministerului din lăuntru se află în primirea măsurilor cuviincioase spre buna statornicire şi îndămânatică petrecere a locuitorilor prin odihnitoare case a locuinţei lor trebuincioasele hoiuri şi semănarea legumelor, răsădirea pomilor şi mai ales a aguzilor » etc., etc., etc.

(Regl. Organ. Cap. IV art. 130 G.).

— Da, da fraţică, urmă a vorbi d. Stihescu, român sânt şi român vreu să mor. Nu vreu să mă şonţesc. Cine mă iubeşte aşa să mă iie; cine nu să mă lesă.

— Dar, dar, răspunsă N. Măcărescu, asta a fi până când te-i amoreza de vr'o domnişoară de a noastră; şi atunce cum o să te aud ciripind: *bonjour* şi *mon cher.*

— Ferească-mă Dumnezeu şi Maica Preacurată, strigă Benderliul, făcându-şi semnul crucii. Da sânt sigur că asta nu mi s'a întâmpla, pentrucă niciodată n'oiu suferi ca c â r p a să mi se puie mai sus decât c ă c i u l a.

— Bine, bine, vom vedea, urmă băiatul franţezo-român, *l'homme propose et Dieu dispose*, sau *qui compte sans son hôte compte deux fois*, sau...

— Destul cu proverburile tale; şi uită-te mai bine cine vine, îl întrerupsă advocatul.

Intr'acel minut un balon-brişcă elegant şi tras de doi cai negri se opri dinaintea confetăriei. Lacheul în livre simplă, dar elegantă, fără acele cusuturi şi bande de fir care pururea vădesc un provincial sau un ciocoi înobilat, ţiindu-şi pălăria în mână, deschisă oblonul. Un tânăr sări mai mult de cât se scoborî din trăsură, dând braţul unia după alta, la două dame tinere; şi pe urmă le dusă la o masă în confetărie, aproape de masa unde şădea cunoscuţii noştri. Tânărul se deosebia prin frumuseţea şi espresia figurei sale, prin focul ochilor şi prin eleganţa simplă, dar de bun gust a portului.

După ce întrebă socotinţa damelor, poronci să le aducă înghieţată.

Ochirea prietinilor noştri se opri în curând asupra noilor veniţi, mai ales asupra damelor, îmbe tinere şi frumoase,

dar de deosebite feluri; pentrucă una avea o figură oacheşă şi melancolică, iar ceelaltă avea o față bălaie și veselă şi care nu cerea mai bine decât chiar din tristeță să-și facă o armă de cochetărie.

— Cine-s oare? Întrebă franțezul pre advocat.

— Aga Tachi Mătiescu și cu femeea sa, Munteni veniți de la București, de curândă vreme, răspunsă acesta.

— Care-i femeea lui, întrebă d. Stihescu; acea din dreapta? Şi zicând, arăta la dama bălaie, care râdea în hohot, puindu-și batista la gură și căutând în toate părțile cu cine să înceapă telegrafful ochilor.

— Nu ceealaltă, răspunsă Colonelul, care samănă scoborîtă din ceruri și soră cu îngerii.

Această laudă nu era în adevăr exagerată. Elena era tipul cel mai ideal a frumuseții. Inchipuiți-vă o femee de talie de mijloc cu o față virginală și frescă, care nu semăna nici de cum a fi măritată de cinci ani. Un cap oval cu cele mai pure și corecte linii; un păr negru ca pana corbului, o frunte largă și albă ca alabastrul Italiei, și pe a căria tâmple se vedea vânătul celor mai fine vine, doi ochi din care, prin o curiozitate rară a naturii cât și încântătoare, era unul albastru plin de dulceață ca a zânelor Nordului, și celalalt negru, sclipitor de toate razele meridionale ce se văd numai în ochii unei Andaluze; două sprincene încordate, care cum ar zice un poet din școala lui Conachi, forma cel mai frumos arc a amorului; obrazii acoperiți de acea albeață palidă ce dă atâta expresie unei figuri de femei; un nas de romană; o gură lăcașul graciilor, a cărora buze, tot după cum ar putea zice poetul sus pomenitei școale, sămăna a două foi de roze; cât pentru dinți, nu cred că oceanul să aibă margaritare care să fi putut a li întrece albeața. Inchipuiți-vă pe lângă aceste un zâmbet nevinovat și îngeresc, un gât alb și mlădios ca a lebedei, un pept și niște umere precum le-au visat numai Fidias, o talie de baiaderă să o strângi între două degete, forme care aduna toate condițiile esteticei și a voluptății, picioarele unei Sevilane, și un mers de zeiță plimbându-se pe nouri, iarăși după expresia poetului mai sus prenumit. Era cu neputință ca o asemene ființă să nu lese, odată văzută,

o impresie neștearsă și ca acea impresie să nu se schimbe în curând într'un amor viu în orice inimă de tânăr, când însuși bătrânii văzându-o regreta anii juneții lor. Tot în ea era de o perfecție neimitabilă, și ce contribua mai mult a-i lipi inimile era aerul de melancolie ce-i acoperia figura.

Tovarășa care-i sta aproape, Laura, vară-sa și tânără văduvă, cum sânt la noi, adecă despărțită de bărbat, făcea un contrast desăvârșit. Tot de o talie ca și Elena, dar bălaie, cu trăsăturile lungărețe, cu obrazi albi, grabnici de a se roși, însă nu de rușine, figura sa nu era în stare de a răbda analizul unui cunoscător; ochii săi, cari făgăduia toate voluptățile amorului material, avea însă un ceva crud în căutarea lor, iar buzele supțiri, semn de un caracter calculator și nu prea ușor; ea avea în totul un nu știu ce diavolesc, la care dacă cineva nu se păzea bine, era cu neputință de a se împotrivi. Căutătura sa ades avea puterea magnetică a șerpelui atrăgând pre nevinovata păsăruică. Viața sa era o singură și întreagă cochetărie. Se pretindea virtuoasă și purta trii, patru intrigi de o dată, unuia dându-i vârful degetului de atins, altuia numai o ochire făgăduitoare de tot și ne împlinind nimică, unui al treile buzile de sărutat, la altul piciorul și la un al cincile genunchiul. Se pretindea virtuoasă, și unul avea voie de a o strânge de mâni, sau de a o călca pe picior, când ea nu se însărcina mai întâi cu aceste practice, și altul de a o apuca de talie. Știa tot: când platonică, când cu aerul nevinovat a unei vergure de cincisprezece ani, când cu pozele unei lorete din Paris, ea era din acel număr blestemat de femei care în amorul cuiva văd numai un mijloc de a petrece vremea și de a produce jărtfe nenorocite, din acele femei, tip rar ce nu se găsește decât la noi și care nu s'au tratat încă de nici un romanțier a Europii, adecă femeea măritată care caută o a doua nuntă, care cu bărbat vroește a-l schimba cu alt bărbat cu un mai mare rang, mai strălucită poziție, mai întinsă bogăție, și cu nepăsarea unui ateu leapădă soț și copii și, într'un adulter necontenit, schimbă la bărbați ca stăpânii cei răi la slugi, și se primenește cu cununiile ca elegantele cu capelele. Pe lângă aceste mai avea și grozava reutate de a-și alege cu

preferință jărtfele între însurați; a smomi pre un bărbat, a fura unei femei inima soțului său, a se făli cu isbânda acestuia, a întroduce în părechile cele mai fericite și mai potrivite ura, lacrămile și grozava despărțenie, aceasta era țelul cochetăriilor sale; și în aceste exerciții ea era atât de înaintată, încât, deși de douăzeci și doi de ani de abia, ea stricase mai multe case din cele mai bine nimerite. Femeile nu o vedea decât cu grozăvie, iar bărbații urma a se arde la flacăra ochilor săi, ca fluturii de noapte la para luminărei. Avusă un bărbat care îi dasă tot: rang, bogăție, mulțămirea tuturor dorințelor și chiar a caprițelor sale, și ea spre răsplătire, după cinci ani de o necredincioasă căsătorie, îl lăsă într'o dimineață fără a-i zice măcar adio. Acum alerga în toate balurile, în toate concertele și plimbările, clocind un al doile măritiș, și până atunce făcând o goană de arapi între curtezani, ne lăsând nimică în pace, de la adolescentul de șesesprezece ani și până la adoratorul octogenar. Când veselă până la nebunie, când melancolică până la disperație, când împopoțată ca o madoană catolică, când înnegrită și jălindă ca văduva lui Mausol, ea era în toată puterea cuvântului un demon cu fața de înger, adevărat cameleon, luând toate formele, jucând toate rolele, sunând toate gamele simtimentului, imitând toate virtuțile și cunoscând toate vițiurile, fiind blestemată și menită de a aduce nenorociri, lacrimi și jărtfe, pretutindene unde i se întindea ochirea, unde îi călca piciorul.

Incât de Aga Tachi Mătiescu, el era ca de treizeci de ani, cu o figură expresivă, cu ochii pătrunzători, cu musteți și favoriți negri. Deși îmbrăcat simplu, totul vădea în el gustul unui om de lume. Conversația sa, deși nu vie și grabnică, era plăcută, arătând în toate un bun simț firesc, multă logică și un caracter energic, dar necapabil de a se împotrivi la cea întâi ochire a unei femei ceva frumușele.

2.

O AUTOBIOGRAFIE NECUNOSCUTĂ

In discursul rostit la jubileul de 25 de ani al Academiei Române (1891), în ședința prezidată de Regele Carol I, Mihail Kogălniceanu, înfățișând actele mari politice îndeplinite de el și de generația sa, începe cu o mică autobiografie în care evocă mai pe larg anii tinereții sale de studii la Berlin.

Aceste pagine de autobiografie sunt în deobște cunoscute. Ele au fost folosite de toți istoricii literari și se găsesc reproduse și în manualele de școală.

In bogatul material inedit din Biblioteca Academiei Române se păstrează însă o altă schiță autobiografică, în limba franceză, care pare să fi fost scrisă cu scopul de a servi ca introducere la relațiunea unei călătorii pe Dunăre. Această călătorie fusese făcută în anul 1844. In primăvara acestui an, Kogălniceanu, pe atunci directorul revistei literare ***Propășirea***, plecase din țară spre Viena cu una din surorile sale, Elencu, care avea nevoie de o operație. Dela Viena urma să plece mai departe la Paris. Dar abia sosit la Viena, este oprit din drum și i se confiscă pașaportul. Imprejurările care au dus la acest desnodământ le-am reconstituit într'un articol, publicat în *Convorbiri Literare*, 1907, pp. 416—429. Kogălniceanu era bănuit în sferele consulatului rusesc că se află în legătură cu profesorul francez Vaillant, care tocmai publicase în acel an la Paris inimoasa lui operă: *La Roumanie*. Era o carte de sensație care, desvăluind țelurile ascunse ale Rusiei, pleda cauza Unirii Principatelor. Toată sbaterea lui Kogălniceanu de a merge în Franța a fost zadarnică, și în cele din

urmă a trebuit să se întoarcă în Moldova pe Dunăre până la Galați. Impresiile și peripețiile acestei călătorii au fost notate sumar de el într'un ziar de drum păstrat într'un caet, azi în Biblioteca Academiei Române. Un fragment din acest ziar a fost publicat de Alexandru Lapedatu în *Floarea Darurilor*, I, 1907, pp. 301—306 și II pp. 8—11.

In 1846 însă, Kogălniceanu isbutește, după mari sforțări, să ajungă la Paris. Aci găsește un mediu prielnic pentru luminarea opiniei publice franceze asupra dramei naționalității române dela Dunărea de jos. Tineretul expatriat din amândouă Principatele se grupase atunci în jurul Societății studenților români, întemeiată în 1845, și pusă sub patronajul « cetățeanului Lamartine ». Din această societate, condusă de un comitet alcătuit din munteni și moldoveni, radia toată propaganda în sprijinul unirii Principatelor. In aceste împrejurări, M. Kogălniceanu, care, după cum s'a văzut mai sus, se înscrisese și el ca membru protector în societate, împreună cu sora sa Elencu și cu fratele său Alecu, din Octomvrie 1847, ia și el parte la lupta comună pentru apărarea drepturilor Principatelor române. In manuscriptul cu nr. 1175, foaia 205, se găsește o notiță scrisă de mâna lui Kogălniceanu cu titluri de studii și articole destinate ziarelor și revistelor parisiene. In această notiță, sub nr. 2, se găsește însemnat: *Voyage sur le Bas-Danube*. Este titlul cu care trebuia să înceapă schița noastră de autobiografie, căci ea se sfârșește astfel: « Voilà la suite d'événemens auxquels nos lecteurs doivent le petit *voyage sur le Danube* que je compte leurs exposer ». « Autrement je serais arrivé à Paris, je n'aurais pas *navigué sur le Danube*, et aujourd'hui les charmantes lectrices *de la revue* n'auront pas été obligées de lire les pérégrinations etranges d'un Moldave ».

Cu lacunele pe care le au bibliotecile noastre și în împrejurările de azi nu ne este posibil să verificăm dacă acest articol a fost sau nu publicat în Franța, dar chiar dacă ar fi fost publicat, schița autobiografică, total necunoscută la noi, își are interesul ei deosebit. Ea cuprinde câteva amănunte interesante despre anii lui de studii la Lunéville, în casa abatelui Lhommé, ca discuțiile cu bătrânul său profesor

pentru abonamentul la ziarul *Caricature*, în care caricaturiştii republicani Philippon şi Daumier biciuiau cu desenul lor incisiv stăpânirea lui Ludovic Filip. (« Que dira monsieur le sous préfet, me disait-il tout rouge de colère, quand il saura que je reçois dans ma maison cette abominable feuille »).

Sunt de asemeni câteva amănunte inedite privitoare la primele lui impresii în capitala Prusiei, mai ales privitoare la profesorul său Gans — pe care l-a audiat ca student al universităţii din Berlin, înscris, după cum se poate vedea din foaia matricolă, la 27 Octomvrie, 1837 [1]).

S'a pretins că, în discursul rostit de Kogălniceanu în şedinţa solemnă a Academiei, accentele de caldă admiraţie pentru cultura germană (« Toată viaţa mea, şi tânăr şi în vârstă coaptă, am mărturisit... că culturii germane, că universităţii din Berlin, că societăţii germane, bărbaţilor şi marilor patrioţi cari au operat realţarea şi unitatea Germaniei, datoresc în mare parte tot ce am devenit în ţara mea şi că la făclia patriotismului german s'a aprins *făclia patriotismului meu român!...* Da Universităţii din Berlin a doua mea mumă...) sunt cuvinte de curtenie faţă de Regele Carol I de Hohenzollern, că, de fapt, la Berlin, el n'a cunoscut vieaţa propriu zis prusiană, ci tot pe cea franceză, findcă a stat în casă la pastori francezi şi a petrecut în mijlocul coloniei franceze; că « în casă vorbea franţuzeşte, slujba la biserică o asculta Dumineca şi sărbătorile în franţuzeşte la biserica protestantă a coloniei franceze »; că « se ducea la reprezentaţii teatrale franceze, iar operele principale publicate de el la Berlin sunt scrise tot în limba franceză », şi că, în sfârşit, « Kogălniceanu avea chiar aversiune pentru societatea şi vieaţa special germane » [2]). Autobiografia pe care o publicăm mai jos pune capăt acestor discuţiuni, căci, înainte cu mult de întronarea Regelui Carol şi într'un articol destinat publicului

---

[1]) Cf. D. C. Amzăr, *Studenţi români în străinătate* în *Cercetări literare* publicate de N. Cartojan, III. Buc., 1940, p. 219 şi IV, 1940, p. 219.

[2]) P. V. Haneş, *M. Kogălniceanu, Scrisori* 1834—1849. Minerva, 1913, p. XIV). La fragmentul de scrisoare din primele zile ale lui Kogălniceanu în Berlin, în care se plânge de plictiseală, reprodus la p. XV, se pot opune rândurile din 1/13 Septemvrie: « En Allemagne on est plus tranquille; l'instruction est plus profonde; les moeurs sont plus innocents et les coutumes plus patriarchales » (*ibid.*, p. 141).

mare francez, Kogălniceanu făcea aceleaşi mărturisiri: « Gans qui du haut de sa chaire avait eu le courage de dire devant un public d'étudians et d'employés prussiens: Monsieurs, la révolution française était une nécéssité, Gans fit pour moi ce qu'aurait pu faire en France le grand enseignement du collège de France; il developpa dans mon coeur ces idées de liberté, cette ardente foi dans un meilleur avenir qui ait fait ma force et mon salut dans toutes les persécutions ».

Fireşte că nu se poate nega influenţa franceză asupra formării spirituale a lui Kogălniceanu. De altfel ideile de libertate ale revoluţiei franceze pătrunseseră şi în Germania. Gans însuşi petrecuse mai înainte la Paris şi vizitase cenaclul doamnei de Récamier, prietena lui Benjamin Constant şi a lui Chateaubriand.

Autobiografia se păstrează în colecţia de manuscripte româneşti a Academiei Române, sub cota 1175, f. 205. Textul este scris din fuga condeiului — pe alocurea aproape ilizibil — după cum se poate vedea din facsimilele dela sfârşit. Pentru luminile nouă pe care le proiectează asupra vieţii şi personalităţii marelui îndrumător al generaţiei dela 1848, socotim util a o reproduce aci, acum când se împlinesc 50 de ani dela moartea lui.

AUTOBIOGRAFIA
(TEXTUL)

C'était à la fin de juillet 1834. Il y avait à peine une année que je me trouvais au collège de Lunéville avec les fils du Prince régnant de Moldavie, et trois autres jeunes moldaves. Après avoir fait mes classes, je devais aller à Paris, la ville féerique, l'Eldorado, le Paradis de tout Moldovalaque.

Un journal français, je ne me rappelle plus lequel, n'ayant rien de mieux à faire, eut la fantaisie de publier sur notre compte, un canard. Le Prince de Moldavie, disait cet estimable journal, avait envoyé à Lunéville ses fils avec deux cents autres jeunes gens pour y faire leurs études. Voilà que tous les autres journaux reproduisent l'énorme canard, et de là des commentaires, des éloges pour le hospodar qui ne voulait rien moins que planter tout-à-coup sur les bords du Danube et du Prut la civilisation européenne et faire de la Moldavie une seconde France. Cette fausse nouvelle inquiéta à Iassi quelques hauts personnages sur les tendances libérales du chef de l'Etat; celui-ci pour leur donner un éclatant démenti, ne trouva rien de mieux que de nous enlever de Lunéville, et de nous faire conduire à Berlin, comme si en Prusse aujourd'hui les idées ne travaillent pas tout autant qu'en France.

Je dus donc prendre congé de la ville favorite de ce bon et dernier duc de Lorraine, Stanislas Lesczynski, du bon abbé Lhommé, respectable ecclésiastique qui m'aimait parce que je savais le grec, et m'abhorrait parce que j'étais abonné à

la Caricature (c'était avant les lois de Septembre). Que dira Monsieur le sous préfet, me disait-il tout rouge de colère quand il saura que je reçois dans ma maison cette abominable feuille! Je dus donc quitter Lunéville; je revu à Strassbourg le monument de Kléber, ce général si beau si gracieux si républicain; je repassais le pont de Kehl, je dis adieu à la France sans avoir vu Paris, Paris la ville enchantée qui de l'âge de six ans lorsque je balbutiais les fables de Lafontaine était le mot cabalistique qui enfiévrait tout Iassi: Apprenez bien me disait mon maître, et vous irez voir Paris. J'allais à Berlin, mais ne voilà-t-il pas que moi qu'on retirait de la France pour me prévenir de la contagion des idées révolutionnaires, et où je n'avais pas vu la moindre émeute, j'arrivai dans la capitale de la Prusse juste pour assister à une grande émeute qui ne s'en fallut que de bien peu pour devenir une révolution. J'y entrai le 3 août, la fête de Guillaume III. Tout le peuple était en révolte parce que la police lui avait défendu de tirer des pétards en l'honneur de son souverain. Je parvins par la rue de Sous les Tilleuls; on brisait les bancs de pierre, on devastait les magasins des confiseurs plutôt que ceux des armuriers. On priait les sentinelles de se retirer de côté pour que le peuple puisse casser les réverbères et les braves soldats se retiraient. Enfin on dut faire avancer la garnison, et ce n'est qu'après trois jours qu'on parvint à faire rentrer dans le devoir ce brave peuple de Berlin qui se disait gêné: est-ce que notre roi ne vaut pas même un peu de poudre (Ist denn unser Koenig nit mer a [1]) Schuss pulver werth) Voilà la première impression, voilà la première leçon d'absolutisme et d'idées conservatrices que je reçus dans la capitale de la Prusse. J'y passais quatre ans de ma vie. Gans qui du haut de sa chaire avait eu le courage de dire devant un public d'étudians et d'employés prussiens: Messieurs la révolution française était une nécessité, Gans fit pour moi ce qu'aurait pu faire en France le grand enseignement du collège de France, il développa dans mon coeur ces idées de liberté, cette ardente foi dans un meilleur avenir

[1]) Popular, pentru: nicht mehr einen.

qui ont fait ma force et mon salut dans toutes mes persécutions. En 1838 je dus retourner en Moldavie; il serait superflu et ennuyeux de raconter au grand public de Paris toutes les déceptions, toutes les souffrances que j'ai éprouvées dans ce coin de terre malheureux qu'on appelle la Moldavie. Sept ans ma poitrine y fut comprimée, sept ans j'y ai dû respirer l'air fétide de la corruption qui tue ce pauvre pays. Puis après bien des efforts, après d'immenses sacrifices, pendant lesquels une seule idée venait me soutenir, comme l'étoile qui guide le nautonier, l'idée de revoir Paris. En 1884, je crus que je pourrais réaliser mon projet; j'avais mon passeport, j'étais à Vienne, j'étais presqu'à Paris; mais la fatalité devait une seconde fois, Messieurs, m'arrêter dans ma route. Deux jours après mon arrivée dans la capitale de l'Autriche, un Monsieur se présenta chez moi; c'était le baron de Philippsborne, agent du Prince de Moldavie et d'une foule d'autres princes meklembourgeois, serbiens, saxons, valaques et que sais-je encore. Il venait m'intimer l'ordre de ne plus avancer et de retourner en Moldavie; Paris m'était défendu. J'y pouvais écrire dans les journaux, j'y pouvais raconter comment en Moldavie on m'avait interdit trois revues, l'une parce qu'elle avait dit qu'un diplomate russe devait savoir le whist, une autre parce que j'avais cité un proverbe moldave, une troisième parce qu'elle s'appelait Progrès. J'eus beau crier, j'eus beau aller voir et l'ambassadeur de Turquie, et l'ambassadeur de Russie et la chancellerie du Prince Metternich. On me renvoyait comme une balle de l'un à l'autre; mais le résultat de toutes mes démarches fut qu'après deux mois d'ennuyeux séjour à Vienne je dus me décider à rennoncer encore une fois à Paris, à la France, et à prendre le bateau à vapeur, pour retourner en Moldavie par le Danube.

Voilà la suite d'événemens auxquels nos lecteurs devront le petit voyage sur le Danube que je compte leur exposer. Il a fallu que le canard publié par les journaux de Paris aille réveiller l'attention des cabinets sur mon séjour à Lunéville, il et a fallu que la diplomatie autrichienne, russe, et ottomane, se mette à la disposition de l'Agent du Prince de Mol-

davie pour m'empêcher de venir à Paris voir danser la Grisi, admirer Rachel, prendre mes glaces chez Bortoni (?) et dîner au café de Paris, pour que je sois obligé de faire le voyage du Danube. Autrement je serais arrivé à Paris, je n'aurais pas navigué sur le Danube, et aujourd'hui les charmantes lectrices de la revue n'auraient pas été obligées de lire les pérégrinations étranges d'un Moldave. Heureusement que . . . [1]).

[1]) Restul lipsește.

3.

WILHELM DE KOTEZBUE
CĂTRE M. KOGĂLNICEANU

Scrisorile amintite mai sus ale (pag. 8) lui Wilhelm — semnează în franțuzește G<uillaume> — de Kotzebue către M. Kogălniceanu sunt destul de interesante ca să ne oprim aci și asupra lor.

Wilhelm de Kotzebue, Germano-rus din țările Baltice, era fratele lui Carol, cunoscutul consul al Rusiei la Iași și la București. S'a căsătorit cu Aspasia Cantacuzino, fiica lui Gheorghe Cantacuzino și a Aspasiei Gorciakoff [1]) și după căsătorie a trăit vieață de adevărat boier moldovean pe moșia Baloșeștii, din județul Neamțu. Mai târziu, a părăsit țara, fiind numit consul rus la Berna și apoi la Leipzig. A contribuit mult la trezirea interesului în Germania pentru țara și poporul nostru prin publicațiile sale: *Aus der Moldau Bilder und Skizzen*, 1860 (tipărite în românește la 1884 și în 1920 cu prefață de Gala Galaction), *Laskar Vioresku* 1863 (tradus în românește de Ana Maiorescu și publicat în *Convorbiri Literare* pe 1887—1888 și în volum la 1892; retipărit la Iași în 1920 cu o prefață de M. Sadoveanu); *Rumänische Volkspoesie, gesammelt und geordnet von B. Alecsandri*. Berlin, 1857. Pentru talentul său literar, pentru simpatia față de țara și poporul nostru și pentru serviciile aduse culturii noastre prin traducerile lui, Academia Română, pe temeiul unei propuneri semnate de V. Alecsandri, Iacob Negruzzi, Titu Maiorescu, Ion Ghica, V. A. Urechiă, Al. Papadopol Calimah și I. Massim, l-a ales, în ședința din 1 Aprilie 1884, membru onorar (Arhiva Academiei Române, Dosarul IV, sesiunea generală 1884, nr. 23 din 1 April 1884, fila 97—98).

---

1) V. și C. Gane în *Arhiva Românească*, t. V, 1940, p. 208.

Scrisorile lui Kotzebue către Kogălniceanu se păstrează în colecția de manuscrise a Academiei Române, sub nr. 1167, f. 357—358 și 388—389. Ele desvălue strânsele legături de prietenie dintre autorul german și Kogălniceanu, proiectele de traduceri ale aceluia din proza literară românească; încrederea deosebită pe care o avea în spiritul critic ale confratelui său român și aduc — dacă mai era nevoie — un nou argument în sprijinul paternității lui Alecu Russo asupra *Cântării României.*

Pentru interesul istoric pe care-l prezintă aceste scrisori, credem util a le publica în întregime aci.

SCRISORILE

1.

Balouszeszty, 12 Avril, 1856.

Je viens vous demander un grand service, cher Monsieur Kogalniczeano, — et un service qui, si vous me l'accordez, mettra votre patience à une rude épreuve. Ma seule excuse est le but que je poursuis — quant à celui-là je suis sûr que vous l'approuverez. Voici ce dont il s'agit.

Depuis longtemps je travaillais dans ma tête le plan d'un ouvrage que je voulais publier sous le titre de: *Skizzen zu einem Bilder der Moldau* [1]). Il ne s'agissait naturellement ni de géographie, ni de statistique — c'est le côté moral, ou plutôt immoral que je voulais reproduire dans une série d'esquisses légères. Le manuscrit ci-joint formerait le premier volume. La préface vous en expliquera en deux mots la tendance, et je n'ai pas blagué dans cette préface: je n'ai vraiment aucun amour-propre d'auteur. — Donner un coup d'épaule à la presse pour fonder une opinion publique voilà ce que j'ai voulu.

[1]) A apărut sub titlul: *Aus der Moldau Bilder und Skizzen.*

Mais la nature même de mon sujet devait nécessairement me faire toucher aux plaies vives de la société; je ne dis certainement que la verité, mais il m'est impossible de me défendre d'un sentiment de crainte: comment les Moldaves jugeront-ils mon ouvrage, et ne me jetteront-ils pas la pierre d'avoir osé étaler leur « linge sale » devant le public? Voudront-ils m'accorder le droit d'élever la voix à moi étranger, reçu au milieu d'eux? Ne blâmeront-ils pas cette manière extraordinaire de témoigner sa reconnaissance pour une hospitalité de neuf ans?

C'est à vous, cher monsieur Kogălniczano, que je demande une réponse à ces questions, à vous Moldave, à vous publiciste, à vous homme d'esprit. Vos occupations ne vous permettront pas de lire mon *Laskar Vioresku* en entier, mais feuilletez-le, je vous prie, en gardant votre patience pour les derniers chapitres — vous en saurez toujours assez pour porter un jugement.

J'ai voulu d'abord communiquer le manuscrit à plusieurs personnes distinguées sachant l'allemand comme vous, telles que Ralet, Hourmousaky etc., mais ça m'aurait donné l'air d'une prétention qui est loin de mon coeur, et au fait la censure du rédacteur de l'*Etoile du Danube* me suffira.

Si votre tems ne vous permet pas de me rendre ce service, j'espère au moins que vous ne m'en voudrez pas de vous avoir importuné. Dans tous les cas je vous prie de me renvoyer le manuscrit aussitôt que faire se pourra.

Je vous avoue que j'attends votre réponse avec impatience — soyez sévère et juste.

À vous de coeur
G. Kotzebue

Slanik, 8 Juillet 1856.

2.

Cher monsieur Kogalniczeanu,

Je travaille avec zèle à mon recueil « Proben moldauischer Litteratur » et le paquet de traductions gagne de l'embonpoint de jour en jour. Lapuschniano est prêt; L'histoire d'un

ducat et d'une para également; Trois jours de l'histoire de Moldavie idem — mais j'ai découvert à mon grand regret que ce dernier article n'est pas terminé. *Je vous supplie* de ne pas assassiner de sang froid votre réputation d'historien moldave, et de m'envoyer *absolument* la fin de votre charmant article. Je vous assure, que j'ai été frappé par la manière dont vous traitez votre sujet. Si par hasard l'Histoire des trois jours n'était pas même couchée sur papier en entier, j'espère que vous l'achèverez —, mais en ce cas je vous prie d'y intercaler une page, spirituelle comme elles le sont toutes, sur la manière dont le Moldave envisage sa position vis-à-vis de l'étranger; — vous saurez bien amener une occasion pour vous expectorer *(sic)*[1]) sur ce point important qui ne pourrait que rendre plus vif l'intérêt que je voudrais inspirer à l'Allemagne par ma publication.

Ce matin j'avais entrepris le *Chant de la Roumanie* d'Aleco Russo. La prose poétique de ce chant mérite certainement l'éloge que vous m'en aviez fait, mais il ne vaut rien pour ma collection. Il faudrait que je l'accompagne de longues notes historiques explicatives qui arrêteraient le lecteur à chaque pas et fatigueraient son attention: ça ne me va pas — je veux qu'il lise d'un trait, qu'il soit amusé en même tems qu'intéressé et, je l'espère, agréablement surpris.

En fait de poésies j'ai traduit jusqu'à présent deux pièces de Konaki, deux ballades populaires d'Alexandri, l'appel à la jeunesse roumaine de Kretzianu et une petite chanson patriotique très gentille de K. Negruzzi. Les fables de Donicz me manquent. Vous me rendriez un grand service, cher monsieur Kogalniczeanu, si vous vouliez lui en demander un exemplaire pour moi, mais avec l'indication des fables originales — il en a traduit une quantité sans nommer ses auteurs [2]).

---

[1]) Este probabil aci o aluzie la critica aprigă a lui Kogălniceanu împotriva xenomaniei boierimei moldovene care acorda cu o bunăvoinţă exagerată ospitalitatea şi protecţia streinilor, dar dispreţuia ceeace era pământean.

[2]) Au apărut în volumul *Rumänische Volkspoesie*, Berlin, 1857, cu următoarele poezii populare din colecţia lui Alecsandri: *Mioriţa, Constantin Brâncoveanu, Toma Alimoş, Codreanu, Soarele şi luna, Mânăstirea Argeşului, Ştefăniţă Vodă, Mihu Copilul, Holera, Grue-Grozovanu, Vidra, Blestemul, Kira, Movila lui Burcel, Fata cadiului, Cântec popular, Biserica dela Podoleni, Inşiră-te mărgărite.* Din Conachi:

Vous trouverez peut-être que je vous embête, mais je vous prépare un plus grand ennui encore: il faudra qu'un jour vous écoutiez la lecture des articles historiques: je crains d'y avoir fait des brioches par rapport aux descriptions de costumes et autres choses de ce genre.

Je quitte le 25 de ce mois Slanik, où, soit dit en parenthèse, il n'y a presque personne, et où nous jouissons de 4 ou 5 déluges par jour. Soyez assez aimable, mon ami, pour me faire trouver sous mon adresse, chez M. Tebinka, pharmacien à Roman, ce que je vous demande. Je voudrais terminer tout l'ouvrage avant mon départ pour l'Allemagne. Puis-je compter sur votre amitié?

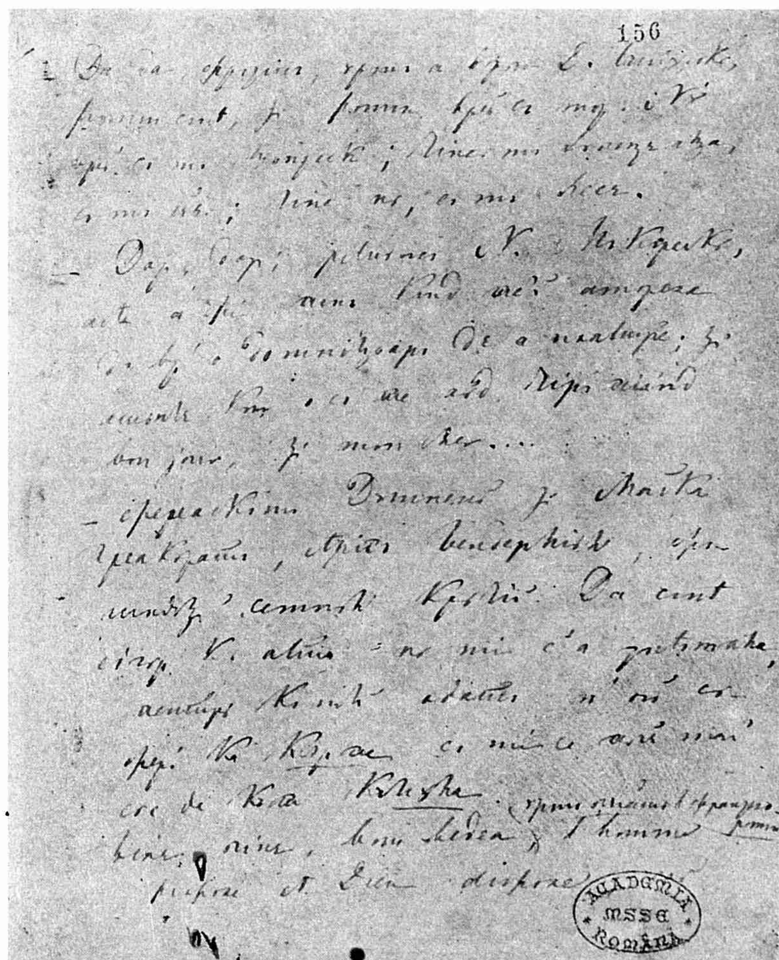
Que faites-vous de Laskar Vioresku?

Portez-vous bien, cher monsieur Kogalniczanu, et agréez l'assurance de mon sincère dévoûment.

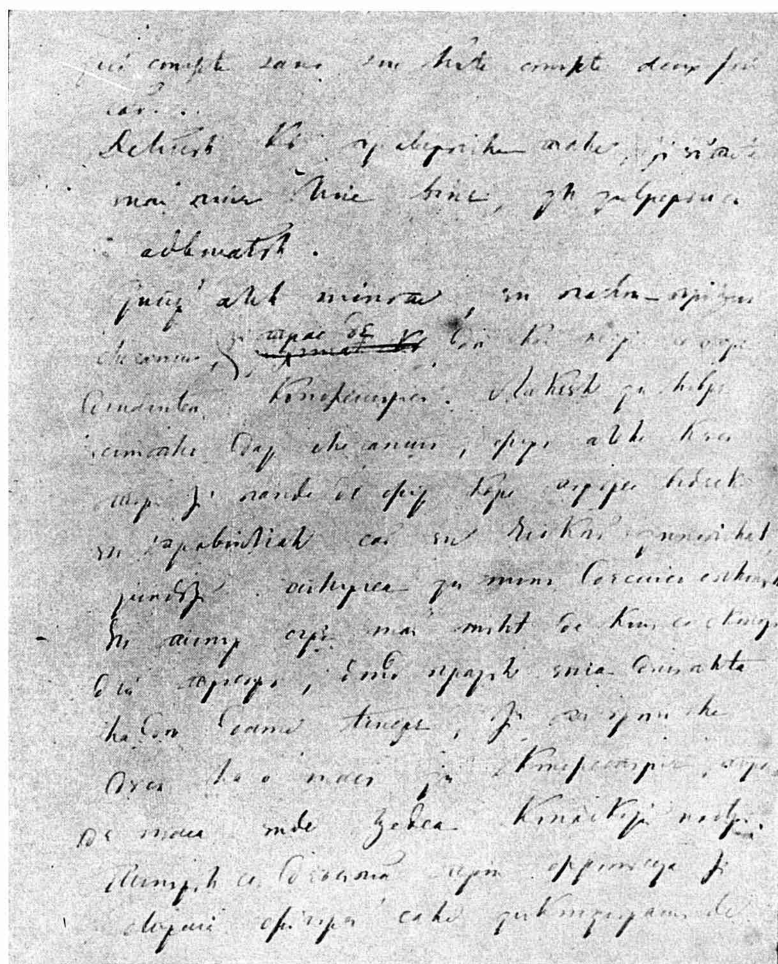
G. Kotzebue

Je serais enchanté d'avoir pour mon recueil, quelque chose d'oriental de Démètre Rallet — mais malheureusement sa paresse de poète ne lui permet pas de jamais rien finir!

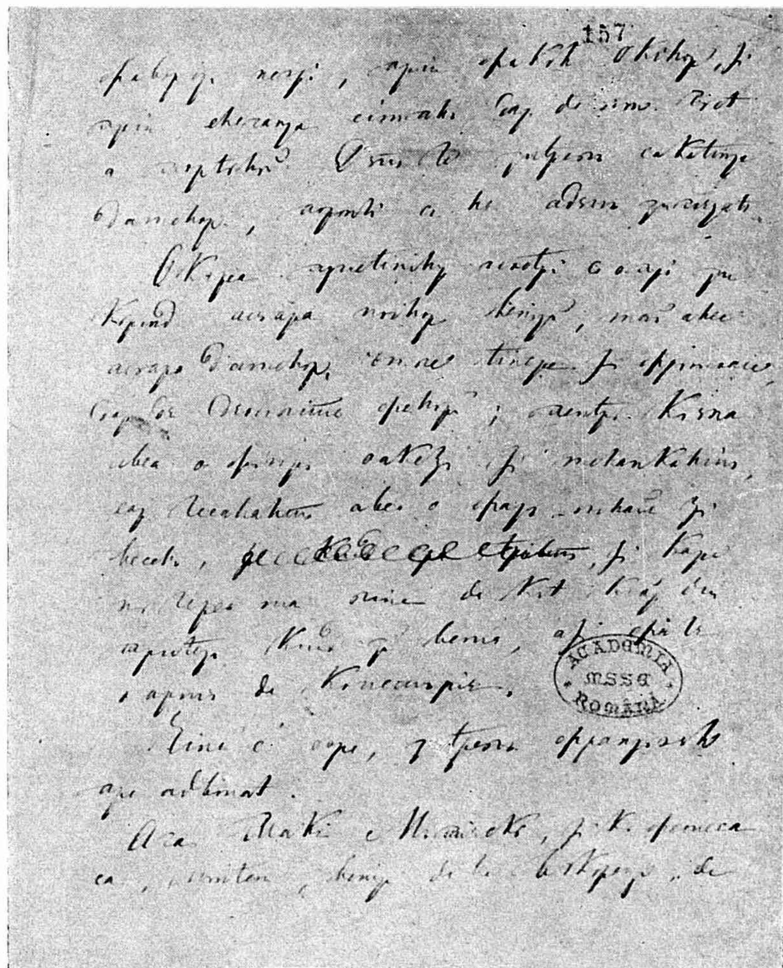
Intr'un rediu de dimineață, Omule slabă ființă. Din Sion: *Limba românească.* Din Bolintineanu: *Cântec din exil.* Din C. Negri: *Cântec popular.* Din Crețeanu: *La junimea română.* Din C. Negruzzi: *Eu sunt Român.*

156

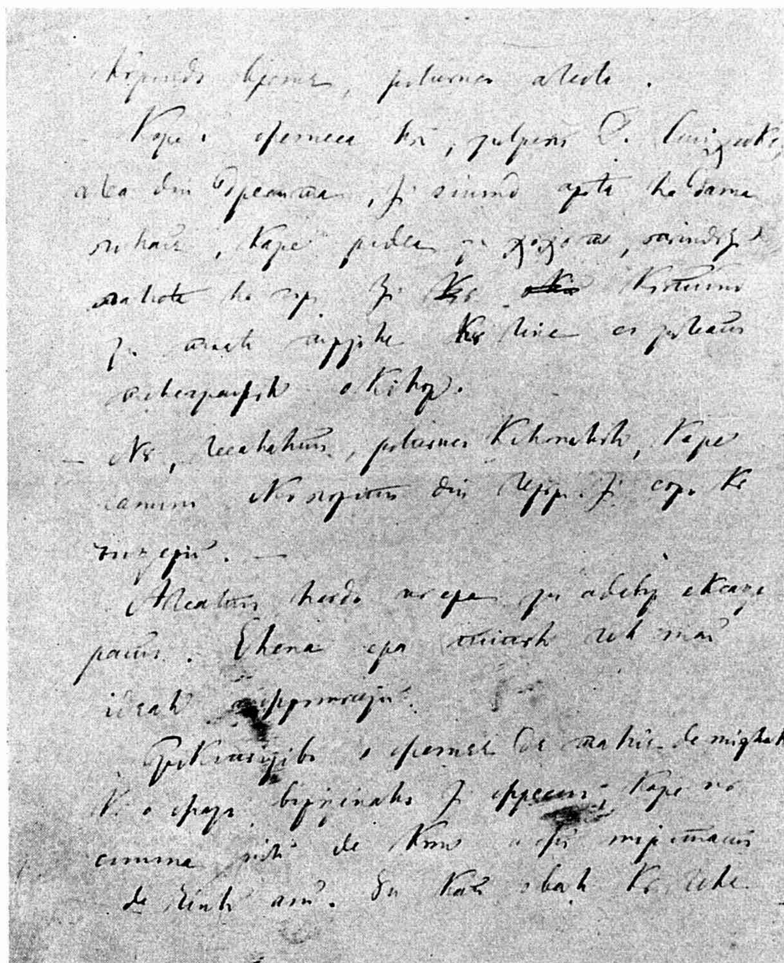
Fragment din romanul *Tainele inimei*. Autograful lui Kogălniceanu.
Ms. Nr. 1172 din Bibl. Acad. Rom. f. 156 r.
(vezi mai sus p. 46 rând 8 sq.)

Fragment din romanul *Tainele inimei.* Autograful lui Kogălniceanu.
Ms. Nr. 1172 din Bibl. Acad. Rom. f. 156 v.
(vezi mai sus p. 46 rând 19 sq.).

Fragment din romanul *Tainele inimei*. Autograful lui Kogălniceanu.
Ms. Nr. 1172 din Bibl. Acad. Rom. f. 157 r.
(vezi mai sus p. 46 rând 6 de jos sq).

Fragment din romanul *Tainele inimei.* Autograful lui Kogălniceanu.
Ms. Nr. 1172 din Bibl. Acad. Rom. f. 157 v.
(vezi mai sus p. 47 rând 7).

421

Fragment din romanul *Tainele inimei.*
Ms. Nr. 1174 din Bibl. Acad. Rom. f. 421 r.
(vezi mai sus p. 48 rând 20 sq.).

O autobiografie necunoscută a lui M. Kogălniceanu
Ms. Nr. 1175 din Bibl. Acad. Rom. f. 221 r.
(vezi mai sus p. 54).

où la Prusse aujourd'hui, les idées [illegible]
peut-être autant qu'en France. Je dus donc
quitter ~~Lune~~ [illegible] enragé, où la ville favorite
de [illegible] et dernier duc de Lorraine, Stanislas
Leszczynski, avec ton abbé Lhomme respectable
ecclésiastique qui m'aimait pour ma jeunesse et ma
langue, et m'abhorrait pour ce que j'étais;
athée ~~[illegible]~~ à la Convention) c'était
avant les lois de septembre / et par j[illegible] [illegible]
dié, chez le sous-préfet, [illegible] devint. il
tout rouge de colère, quand il saura que
je venais dans ma maison cette abominable
feuille! Je dus donc quitter Lunéville,
je vins à Strasbourg, et le monument
de Kléber, à généraux ni [illegible], ni princes
ni républicains, je repassai le pont de
[illegible] [illegible] je vins venir à Paris, Paris
la ville enchantée qui de l'âge de neuf
ans toujours je saluai [illegible] les fêtes de
[illegible], [illegible] le [illegible] [illegible]
qui me fermait tout Paris: [illegible]
me dirait une [illegible], et [illegible]
vers Paris. J'allai à Berlin; [illegible]
[illegible] - et et pas qui me [illegible] [illegible]
de la France par un [illegible] de la
[illegible] des idées révolutionnaires, et
[illegible] je n'avais pas vu la [illegible]
j'arrivai dans la capitale de la Prusse

O autobiografie necunoscută a lui M. Kogălniceanu.
Ms. Nr. 1175 din Bibl. Acad. Rom. f. 221 v.
(vezi mai sus p. 54 rând 6 de jos)

POPOARELE BALCANICE ÎN FOLKLORUL ROMÂNESC

DE

ARTUR GOROVEI
MEMBRU DE ONOARE AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 17 Octomvrie 1941

Relaţiunile economice şi sociale dintre Români şi popoarele vecine, au influenţat asupra spiritului lor şi au determinat aprecieţii asupra trasăturilor caracteristice ale indivizilor de altă naţionalitate, cu cari au venit în contact. Aceasta este originea diferitelor proverbe, anecdote, cântece — într'un cuvânt originea tuturor produselor folklorului românesc.

Unele dintre popoarele balcanice sunt adeseori menţionate în folklorul nostru.

O excepţie fac numai Sârbii, despre cari se aud foarte puţine menţiuni.

Iată un joc de cuvinte — sau mai bine o epigramă — pe care cei tineri o strigă în jocul lor:

Pe dealul cu florile
paşte Sârbul oile
şi Sârboaica caprele;
Sârboaica s'o mâniet,
ş'o luat un corn de ţap
ş'o pălit pe Sârbu 'n cap [1]).

Sau:

Pe dealul cu florile
paşte Sârbu oile
şi Sârboaica caprele
Sârbu şi-o pierdut sumanu,
şi Sârboaica peştimanu [2]).

---

[1]) *Şezătoarea*, revistă de folklor, I, p. 198. Folticeni.
[2]) Idem, XXIII, p. 86.

Așa se strigă la joc, în Bucovina, o variantă a primei versiuni din județul Suceava (astăzi numit județul Baia).

Românul crede că este mai priceput decât reprezentanții celorlalte popoare, și de aceea râde așa de frumos de dânșii.

De aceea în zicătorile Românilor găsim aprecații defavorabile despre inteligența oamenilor de altă naționalitate:

Cal verde și Sârb cuminte nu s'a văzut [1]).

Sârbu bleotu
care dă cu cotu [2]).

Sârbu bleotu
dăi cu cotu;
dăi în pat,
dăi sub pat [3]).

In legătură cu acest proverb, este și următoarea SNOAVĂ:

«Un Sârb se cununase cu o Romancă și o adusese în casa părinților. Aci toate greutățile gospodăriei căzuse în sarcina ei; chiar când se așeza la masă, ea trebuia să aducă mâncarea pe masă, ea să schimbe blidurile, ea să aducă de băut, și câte și câte. Câtea, socrul ei, se punea frumos pe mâncare și fără să mai aștepte pe nora sa, cum isprăvea, se scula zicând:

Mâncat, nemâncat,
sculat,
Dumnezeu săturat.

Şi biata noră rămânea flămândă. Azi așa, mâne așa, până când ajunse vestea la urechile părinților fetei. Aceștia, vrând să învețe pe Sârb cum trebue să stea omul la masă, îl poftesc la dânșii și îl ospătează cum se cade. Sârbu bleotu dă cu cotu, mănâncă bine și de toate, dar de unde să priceapă gândul Românilor.

Atunci fratele nevestei merge a doua zi la Sârb, asupra mesei, și-l ține de vorbă până ce mănâncă ceilalți comeseni. Atunci se scoală zicând:

[1]) I. A. Zanne, *Proverbele Românilor*, VI, p. 308.
[2]) Idem, p. 309.
[3]) Idem, p. 309.

Mâncat, nemâncat,
sculat,
Dumnezeu săturat.

Sârbu n'avu încotro şi se scoală. Românul rămase să doarmă acolo. Peste noapte, fiindu-i foame, bietul Sârb ne mai având ce mânca, se duce în fundul grădinii să-şi potolească foamea cu câteva foi de varză. Românul, care-l pândea, începe să svârle cu bolovani într'însul făcându-se a crede că este o bivoliţă care prăpădeşte varza socrului. « Câtea 'n varză, Câtea 'n varză! », îi şopteşte încet Sârboaica, care ştia şiretenia lucrului. Flăcăul se face că nu pricepe şi dă de tot şi strigă: « Câte, necâte, eu nu ştiu. Atâta ştiu că bivoliţele prăpădesc varza socrului! ». In sfârşit lămureşte lucrul. « Tu o zi nu ai putut răbda de foame; dar sora mea cum credeai că o să trăiască nemâncată » zice Românul, luându-şi căciula şi ducându-se la treaba lui » [1]).

Alte proverbe, privitoare la Sârbi:

A perdut Sârba zeveica
şi-o cată Sârbu cu leuca [2]).

— *Cralaviciu Marcu*
n'ai văzut pe dracu?
— *Ba l-am văzut în târg,*
călărind pe-un Sârb [3]).

Acestea sunt proverbele despre Sârbi, foarte puţin sarcastice, faţă cu celelalte care se spun despre Bulgari şi despre Greci:

Dracul a mai văzut cal verde, porc deochiat şi Bulgar deştept [4]).

O SNOAVĂ despre aceasta:

« Intr'un an, e mult de atunci, fiind apele mari, trestia, papura şi şovarul au fost înnecate, şi n'au dat nicio recoltă, în bălţile dela gura Siretului.

Dedu Ivan, grădinar vestit în partea locului, porni cu flăcăii săi dela grădină să culeagă şovar de peste Dunăre. Cu

[1]) Zanne, *op. cit.*, p. 621.
[2]) Idem, p. 310.
[3]) Idem, p. 310.
[4]) Idem, VI, p. 23.

această plantă se împletește ceapa în funii și se leagă multă marfă de grădinărie în mănunche, ca să vie bine la încărcat și la vânzare. Dedu Ivan, om mintos, cum sunt mulți în neamul lui, cu gândul la câștig și la economie, ca să nu plătească luntrașilor multe parale, închiriază o luntre mică, încăpătoare pentru un singur om. De luntre leagă o grindă; pune pe unul din oamenii săi să mâne luntrea, iar pe ceilalți îi pune călare pe grindă, legându-i pe toți la picioare, să nu alunece de pe grindă.

Pe malul stâng al Dunării lucrul merse bine; pe la mijlocul Dunării grinda se răsuci, și toți Bulgarii veniră cu capul în apă și cu opincile în sus. Luntrașul mâna mereu până la celălalt mal.

Dedu Ivan, când băgă de seamă bine, ceata sa ajunsese la malul drept. Când îi văzu cu opincile la soare, se făcu foc. Numaidecât porunci la un alt flăcău, ce rămăsese cu dânsul, să sară într'o luntre și să pornească numaidecât pe ceilalți flăcăi la lucru. Ce? acuma e vreme de uscat opincile la soare!

Și apoi să mai zici: «*cal verde și Bulgar cu minte*» [1]).

ALTĂ SNOAVĂ:

« Un Bulgar găsise o cismă pe drum, și o duse la grădină. După ce o arătă la toți, niciunul nu știu ce lucru poate să fie, și la ce slujește. O vede și Dedu Ivan. El, ca om priceput, îi zise îndată: Bre! asta e toc de târnăcop » [2]).

Morarul, stând toată ziua în sgomotul morii, iese năuc, prost. De aceea proverbul:

Ce-mi e cap de Bulgar,
ce-mi e cap de morar [3]).

Bulgarii au luat Țarigradul cu prazul în mână.

Iată și SNOAVA care explică proverbul:

« Odată în vremea veche, când ploua cârnați și ningea pe miriște, ce se gândiră, ce se socotiră Bulgarii, nu, ca să dărâme Țarigradu și mai multe nu. Vorbiră, se plănuiră, și la lucru

1) Zanne, *op. cit.*, VI, p. 23.
2) Idem, p. 24.
3) Idem, p. 25.

băiete! Dedu Ivan, ca ăl mai bătrân și mai bătut la na-glava, dete poruncă să se strângă flăcăi tot unu și unu gata de resbel, căci vezi d-ta, resbel era să dărâmi Țarigradu! asta nu era o glumă.

La porunca lui Dedu Ivan, se strânse o ceată de flăcăi vârtoși și viteji, cum numai în neamu bulgăresc se poate găsi.

— Ce poruncă? întrebară flăcăii.

— Să mergem la Țarigrad, să-i dărâmăm pe Turci, ca să-i prăpădim după fața pământului, răspunse cu curaj Dedu Ivan.

— Să mergem, să mergem! răspunseră flăcăii pe întrecere.

Bine, băieții aveau curaj, dar arme? Tufă! Ce e de făcut? Cu ce or să dărâme flăcăii Țarigradu? Cu palmele? Cu mânile goale? Asta nici nu e de vorbit barâm. La Țarigrad trebue arme, nu glumă! Și Bulgarii nu văzuseră arme în ochi, de când îi fătase iapa.

Ei, atunci ce e de făcut?

— Să luăm ciomege mari, răspunse un flăcău, care era mai cu minte.

— Ași, ciomege! răspunse Dedu Ivan.

— Ei, atunci? întrebară flăcăii cu gurile căscate.

— Apoi tot eu să vă învăț, măi copii, ca ăl mai bătrân. Ia să luăm toți câte o legătură de praz, că uite ce e: la vreme de nevoie, avem și ce mânca, și apoi prazu ustură și al dracului, când ai pocni Turcu, cade jos numai de usturimea prazului. Și apoi unde mai pui că prazu e ieftin și se găsește berechet pe la noi.

— Bravoooo! strigară flăcăiașii noștri, să trăiască Dedu Ivan.

Și se năpustiră toți pe grămezile cu praz și înhățară toți câte o legătură de praz, d'ăle mari, și la Țarigrad, băiete.

Dedu-Ivan, cu nădragii largi, o luă înainte cu legătura de praz în cârcă, ca să dea curaj băieților.

Și merseră, merseră mereu, o zi, două, nouă și adevărat câte nu știu, dar știu că era cât p'aci să mănânce tot prazu pă drum și să n'aibă cu ce să se mai bată la Țarigrad, Doamne păzește de una ca asta!

Dar norocu lui Dedu Ivan nu se deslipea de el, cum nu se deslipește apa de vidră: zăriră Țarigradu. Cum îl zăriră,

Dedu Ivan făcu curaj băieților: uite, mă băieți, Țarigradu, jucărie de copii, nu altceva. N'avem ce de el până în prânz. De prânz trag nădejde să mâncăm înăuntru în Țarigrad. Hai, mai îmbucați câte o lecuță de praz, dar alegeți foile, că cu cotoarele trebue să ne batem.

Așa făcură băieții lui Dedu Ivan, făcură burțile doldora de foi de praz și luară cotoarele la umăr, cum ar lua alții puștele. Mă rog, ostași nu erau? Merseră gata de resbel la porțile Țarigradului. Dedu Ivan se uită la ziduri și luă sama ca să vadă cam ce ar fi de făcut, cum adică să dea ordine de atac. Să se puie cu prazul pe ziduri, ași! aud Turcii din năuntru, când s'or sfărâma pietrele și poate or ieși de frică. Mai bine să împingă încet zidu peste Turci, ca să-i apuce pe toți, să nu rămâie niciunu neturtit. Așa se gândi și dete ordin Dedu Ivan, ghinăralu ăl cu na-glava plină de minte, ca curtea bisericii de iepuri, ca să puie toți flăcăiii spatele în zidul Țarigradului și să împingă cu strășnicie, că acum nu mai e glumă.

Flăcăii se înșirară pe lângă zid și puseră spatele. Dedu Ivan se puse în capul rândului și comandă voinicește:

— Udri, bre!

— Udri, udri! răspunseră flăcăii și se puseră pe împins. Și împingi, împingi al dracului, că nu e glumă de glumit și e treabă de făcut. Dedese Dumnezeu o buricică de ploiță noaptea și cum împingeau Bulgarii noștri, alunecându-le picioarele, făcură un lunecuș împrejurul zidului ca preț d'un pas și ceva. Dedu Ivan, priceput cum îl tipărise măsa, socoti în mintea lui, că zidul se târîse de împingerea lor, prinse inimă și comandă mai cu temeiu:

— Udri, bre!

— Udri, udri! răspunseră băieții care mai de care mai voinicește. Și împingi, împingi, de socoteai că o să li iasă ochii.

Turcii din năuntru, tot auzind udri, udri, se suiră pe ziduri să vadă ce drăcie o fi asta. Când zăriră niște nătărăi cu spatele în zid, începură a se cruci ca d'altă bală.

In zidul acela erau fântâni cu apă, așa făcute că ți se părea că curge apa din zid.

Atunci Turcii s'au apucat și au făcut să curgă vin în loc de apă prin aceste fântâni. Bulgarii osteniți de atâta împingere, au băut la vin până s'au îmbătat de tot și au adormit pe jos, la pământ, ca butucii. Turcii ieșind atunci din cetate, i-au luat frumos, i-au pus la fiecare Bulgar câte un praz în mână. Și așa s'au trezit în urmă și a râs lumea de ei. Și de atunci a rămas vorba: *Bulgarii au luat Țarigradul cu prazul în mână* » [1]).

Alt proverb zice: *Dacă nu ar fi fost Bulgarii, n'ar fi azi lună pe cer.*

Și despre aceasta este o SNOAVĂ:

« O ceată de Bulgari, cu Dedu Ivan în frunte, merseră nu știu unde păcatele or fi mers, pe un câmp mare. Era frumos, noapte, și lună ca ziua. Mergând voinicii noștri așa pe un drum, deteră de un puț părăsit. Când se uitară în el, că vai de ei și de ei! că a căzut luna în puț. Ce să facă, ce să dreagă, bieții de ei, să scoată luna?

— Tot eu să spuiu, mă copii, ce e de făcut; hai să aruncăm căngile în puț, să luăm luna și s'o aruncăm la loc pe cer, zise Dedu Ivan.

Aruncară toți căngile în fundul puțului și tot umblând cu ele prin apă, deteră de ghizdurile fântânii și înfipseră căngile în ele. Și tragi, și tragi dela puteri, căci socoteau că au apucat luna. Și tot trăgând ei așa, se rupseră ghizdurile, căci erau putrede și flăcăii deteră pe spate, văzură luna pe cer cum își bătea joc de mintea lor, care n'o aveau. Atunci Dedu Ivan, ăl deștept ca oaia când dă în nomol, zice, cu părere bună:

— Vedeți, mă flăcăi, luna colo sus? Vezi, noi o aruncarăm, mă!

— Uraaaa! să trăiască Dedu Ivan, răspunseră flăcăii, pe întrecere.

Și de atunci până azi a rămas vorba: « *Dacă nu ar fi fost Bulgarii, n'ar fi azi lună pe cer* » [2]).

Ai sămănat piper ca Bulgarii sare.

Este alt proverb cu următoarea SNOAVĂ:

« Bulgarii au sămănat sare, crezând că va răsări și va crește ca toate celelalte zarzavaturi.

---

[1]) Zanne, *op. cit.*, p. 25.
[2]) Zanne, *op. cit.* p. 27.

Au așteptat să răsară ca orice buruiană din pământ, dar căutând au văzut că lipsește sarea pe care o pusese ca sământă în pământ, și au pus pândari să păzească, crezând că o fură hoții sau altcineva. Pe când acești pândari păzeau, unul din ei adormind, pe capul lui s'a pus o cioară. Unul care nu adormise, trage cu pușca în cioară, dar nemerește tocmai pe pândarul adormit. El a crezut că cioara fură sarea din pământ, fără să se gândească că ea se topește singură.

De atunci și până acum cred oamenii că sarea la Bulgari e mai scumpă ca'n orice țară, de când ei au sămănat sare » [1]).

Alt proverb: *A fi Dedu Ivan*, adică a fi prost peste fire, a fi nepriceput în toate, are această SNOAVĂ:

« Odată o ceată de Bulgari, în frunte cu Dedu Ivan, plecară să se plimbe pe un câmp frumos. Tot mergând ei așa pe câmp, se întâlniră cu un iepure. Bulgarii se luară după el, dar iepurele dete fuga într'un tufăriș și îi pierdură urma.

Cum să facă ei, cum să dreagă să puie mâna pe iepuraș? Și începură a se ciorovăi. Dar Dedu Ivan, ca cel mai cu cap, li zise:

— Stați, mă băieți, să vă învăț eu cum să găsim iepurele. Hai acasă să ne luăm târnăcoapele și să venim să scoatem tufele din pământ și atunci și iepurele rămâne în câmp și-l luăm ca din strachină.

— Bravo, răspunseră copiii, să trăiască Dedu Ivan!

Și o raseră toți de fugă acasă de-și luară târnăcoapele. Și așa cu târnăcoapele la spinare, o porniră la câmp, să scoată tufărișul din pământ, ca să prindă, iepurele. Pe drum, unul din băieți începu a se lăuda că târnăcopu lui e mai ascuțit ca al altuia. Altu că e mai ascuțit al lui, și așa mai departe, așa că se luară toți la ceartă, ținând fiecare că târnăcopu lui e mai ascuțit ca al tuturor. Era cât p'aci să se încaiere și să-și dea unu altuia cu târnăcoapele în cap. Tocmai atunci aduse Dumnezeu un biet de popă. Trecea p'acolo călare c'o iapă cu mânzu după dânsa.

— Ce faceți, băieți aci? Ce păcate aveți de stați să vă dați cu târnăcoapele în cap? Nu-mi spuneți mie să vă împac eu?

[1]) Zanne, *op. cit.*, p. 27.

Şi-i spuseră popii, băieţii Bulgari, toată tărăşănia dela cap până la sfârşit.

După ce isprăviră de spus, popa li zise cu glas dulce:

— Şi numai de atâta lucru vă certaţi? Apoi ăsta e lucru lesne de împăcat. Ia scoateţi toţi târnăcoapele din coade şi le băgaţi colea în desagi la mine, şi eu să fug cu iapa, cât oiu putea, şi târnăcopu, ăl d'o fi mai ascuţit, taie desagii şi cade jos, şi atunci se vede care e mai ascuţit.

— Aşa să facem, răspunseră bucuroşi Bulgarii, şi umplură desagii popii de târnăcoape.

Popa se puse pe fugă cu iapa şi se duse, se tot duse până nu se mai văzu şi îndărăt cu târnăcoapele nu s'a mai întors nici până în ziua de azi.

Şi Bulgarii rămaseră cu buzele umflate, ca nişte bătuţi de Dumnezeu.

Dar cum face, cum drege, că rămâne mânzul iepei încurcat în nişte tufe, şi Bulgarii îl prinseră şi se sfătuiră cum să-l omoare, ca să rămâie popa păgubaş de mânz. Dar cum să-l omoare? Nu plesnea capu pe niciun Bulgar la asta.

Tot Dedu Ivan sireacu, ca ăl mai cu cap, îi învăţă şi aci:

— Ştiţi, mă, cum să-l omorîm?

— Cum? întrebară cu gurile căscate flăcăii.

— Lucru lesne, răspunse Dedu Ivan; hai să ne desbrăcăm toţi de toate ce sunt pe noi, şi să le punem pe mânz, ca să moară turtit subt ele.

— Bravo, Dumnezeu să lungească zilele lui Dedu Ivan, răspunseră flăcăii, desbrăcându-se de haine.

Şi aşa încărcară mânzu popii de haine, legându-le bine, frumos pe el. Când îi deteră drumul, mânzul o şterse după iapă cu haine cu tot şi ei rămaseră în cămăşile cu care ieşiră din mă-sa.

—Ptiu, la dracu, zise Dedu Ivan, vezi măăăă, se duse mânzu! dacă mai puneam şi izmenele mele îl dobora şi murea turtit.

— Apoi de ce nu le puseşi, mă, fire-ai al dracului şi afurisit, cu tivga ta! răspunseră toţi Bulgarii, şi poc, poc, toţi câte o coadă de târnăcop în capu lui Dedu Ivan; îl învăţaseră minte, să spuie şi pe lumea ailaltă.

Şi aşa Dedu Ivan rămase acolo ca să-l cânte cioancele.

D'atunci rămase vorba: *Ești cu mintea ca Dedu Ivan* [1]).

De pe vremea când Grecii erau stăpâni în țara noastră, țăranii, cari sufereau din pricina rapacitățri agenților însărcinați să culeagă impozitele excesive cu care erau încărcați, au compus dictoane care trăiesc încă în timpurile noastre.

Se pot auzi aprecia̧tiuni ca acestea:

Grecul e capră râioasă.

O SNOAVĂ despre acest proverb:

« In veacul de demult, pe când era lumea bună, nu cum e acum, umblau sfinții pe pământ.

Odată Dumnezeu a luat pe Sf. Petru și s'a dus cu el prin lume, ca să-i arate tot ce este în ea.

Mergând amândoi pe drum, iată că întâlnesc un Grec. Dumnezeu a zis atunci lui Sf. Petru:

— Petre, scoate mațele ăstui om, să le speli bine și apoi să i le pui la loc.

Sfântul Petre s'a apucat de a tăiat pe Grec și i-a scos mațele, le-a spălat bine, și pe dos și pe față, cum i-a zis Dumnezeu, și când să le puie la loc, i-a trimes Dumnezeu un somn greu, că a adormit și au venit cânii de au mâncat mațele Grecului. Când s'a pomenit Sfântul Petru și a văzut că nu sunt mațele, s'a dus și a găsit o capră, i-a scos mațele, le-a spălat, și le-a pus în Grec, apoi l-a cusut la loc.

Dumnezeu, care vedea toate astea, îndată s'a arătat și a întrebat pe Sf. Petre ce a făcut; și el a răspuns că i-a spălat mațele precum i-a spus. Dumnezeu i-a zis atunci ca să zică omului să se scoale de jos, și Sf. Petre a zis: « Scoală-te », și omul s'a sculat.

Apoi Dumnezeu i-a spus să-i zică să vorbească, și Sf. Petre i-a zis: « Vorbește, omule », și Grecul a început a sbiera ca și capra: behee, behee.

Atunci Dumnezeu l-a întrebat:

— Ce-ai făcut, Petre?

Și el i-a zis:

— Iartă-mă, Doamne » [2]).

[1]) Zanne, *op. cit.*, VI, p. 73.
[2]) *Șezătoarea*, IV, p. 6.

Grecu-i boală lipicioasă
Ce pătrunde pân' la oasă [1].

Grec cu limba neagră [2].

Un cap ai și ăla sec,
parcă ar fi cap de Grec [3].

Grec, Grec,
capu sec,
și tata,
și mama [4].

Grec galantom, Ovreiu prost și Țigan cinstit, nu se poate [5].

A mânca ca Grecul cu ochelari [6].

Iți place ca Grecului alămâia [7].

Grecu și-a aprins ciubucu dela candela din biserică [8].

Două lucruri nu s'au văzut în lume : cal verde și Grec cuminte [9].

Se poftesc ca Grecii la pușcărie [10].

Grecul e vidră spurcată,
este fiară 'nveninată [11].

Grecu-i fiară dușmănoasă [12].

Grecu-i limbă veninoasă [13].

---

1) Zanne, *op. cit.*, VI, p. 123.
2) Idem, VI, p.0123.
3) Idem, VI, p. 123.
4) Idem, VI, p. 123.
5) Idem, VI, p. 123.
6) Idem, VI, p. 134.
7) Idem, VI, p. 134.
8) Idem, VI, p. 134.
9) Idem, VI, p. 135.
10) Idem, VI, p. 135.
11) Idem, VI, p. 136.
12) Idem, VI, p. 136.
13) Idem, VI, p. 136.

Grecii veneau săraci, în țara românească, și aici se îmbogățeau; Românii li-au stârnit o SNOAVĂ:

« Se zice că la Greci este obiceiul că la Anul nou fiecare familie adună toate lucrurile ce au în casă (se vede că nu mai au altceva pe afară) și le face grămadă în mijlocul casei, ca să vadă cât de mare a fost grămada anul trecut, adică cam ce avere au. Apoi se așază femeia într'o parte a grămezii, iar bărbatul în cealaltă parte, și strigă bărbatul către femeie:

— Mă vezi, mă vezi?

Iar femeia-i răspunde:

— Anul ăsta te văd, la anul să nu te mai văd » [1]).

Țăranul român socotea pe funcționarii greci, de pe vremurile trecute, ca pe niște oameni foarte hrăpăreți. Un cântec vorbește despre un Grec care și-a vândut nevasta:

Foaie verde de mestec,
Gheorghieș, fecior de Grec,
a avut casă pe temelii
și-o rămas în sărăcii
umblând prin cele pustii
cu nevasta 'n negustorii.
Pe dânsa 'n târg c'o ducea,
Turcii l-o prins a 'ntreba:
— De vânzare-i nevasta?
— De vânzare-i, săleaca!
— Da ce cei, bre, pe dânsa?
— O sută și mai ceva.
Turcii-o prins a număra
o sută și mai ceva;
ea a prins a suspina
cum o vinde pe dânsa
parcă nu i-a fost soția,
și o prins a cuvânta:
— Foaie verde măr bătut,
n'am gândit, n'am socotit
c'a avea doru sfârșit
și dragostele urît!
N'am gândit, în vremea mea,
c'aista pahar l-oiu bea.
Bată-l Dumnezeu pahar,
că tare-i acru și amar [2]).

[1]) *Șezătoarea*, VII, p. 88.
[2]) *Șezătoarea*, III, p. 58.

In legenda «Vâlcan» este vorba de cincizeci de ieniceri cari vin pe Dunăre, într'un caic, și caută pe Vâlcan:

puișor de ortoman,
copt la minte, copt la os,
om de treabă și chipos,
ortoman, voinic de frunte,
nalt ca bradul dela munte,
cu mustața 'n barbaric,
cum stă bine la voinic,
cu chică 'mpletită 'n coadă,
cu barbă ce 'n brâu o 'nnoadă.

Dau de el:

...pe malul Dunării
din schela Corabiei
la cotul Scripetului,
din fântâna Banului
la vadul Pristolului,
din dreapta Isvorului
la vadul Scăpăului.

Aici îl găsesc pe Vâlcan:

cu caicul descărcat
printre sălcii aciuat
și de-o salcie legat.
Vâlcănaș ședea întins
și cu greu de somn cuprins,
cu baltacul la călcâiu,
cu hangerul căpătâiu,
cu mustața răsfirată
și cu barba destrămată.
Ieñiceri s'apropia,
lângă dânsul că venea:
pe Vâlcan unde-l vedea
inima le îngheța,
că nici singur nu-l găsea,
ci cu sluga lui, Nedea.

Se înspăimântară, Ienicerii, văzându-i pe amândoi, și se sfătuiră cum să-l prindă:

Dar ius-bașa, om cuminte,
luă vorba mai nainte
și li zise: cum vreți voi
să dăm piept cu amândoi?

Nedea-i Grec și om viclean,
șoim vestit este Vâlcan,
suflet dres și trup vrăjit,
nici de paloșe rănit,
nici de gloanțe ciuruit,
nici de cloanțe cătrănit.
Turcii unde-l auzea,
planul, măre, că-și schimba:
așteamăt s'apropia,
semn lui Nedea că-i făcea,
pungi de bani îi arăta,
și Nedea se 'nduplеca
că așa e sluga rea:
d'ai hrănit-o cu credință,
ea te vinde făr căință;
d'ai cinstit-o ca pe frate,
ea te 'njură și te bate.
Nedea, măre, ce-mi făcea?
Pe Vâlcan îl părăsea
și' n orta că se băga,
iar ius-bașa mi-i zicea:
— D'alei, Nedeo, dumneata
ți-ai părăsit nevasta,
nevasta și căsuța,
și pe bieții copilași
i-ai lăsat golani, drumași,
ca să stai în haiducie,
ca și robul la robie,
slugă proastă la Vâlcan
puișor de hoțoman.
Na cinci pungi de irmilici
să ni-l dai legat aici;
na cinci pungi de gălbănași
numa 'n mână să ni-l lași;
mai na și alte de iusluci,
să ni-l dai și să te duci,
că din toată haiducia
nu-ți e mai mare simbria.

Nedea, fără a sta mult pe gânduri, se lasă conrupt, îl trădă pe Vâlcan:

Nedea, Grec fără credință,
puse banii 'n socotință
și-i cără în pungi, grămadă,
pân la stana a de piatră;

la caic apoi se 'ntoarse
și din fundul lăzii scoase
șapte funii de mătase,
înpletită vița 'n șase.
Făr de cap și făr de milă
se munci, munci în silă,
și 'nnodă ca un arcan
pentru gâtul lui Vâlcan,
puișor de ortoman
ce dormea ca un buștean.
Frunză verde lemn uscat,
iată Nedea c'a legat
fără teamă de păcat
p'un stăpân nevinovat.
L-a legat, nu l-a legat,
că de mâini l-a încordat,
de picior l-a 'mpiedecat.
Unde bine că-l lega,
într'o fugă se ducea
și pe Turci îi asmuțea
iar el drumul apuca.

Turcii nu știau ce să facă. Deslipiră o piatră mare de pe mal, de care legară pe Vâlcan, și-l aruncară în Dunăre, dar Vâlcan, voinic precum era, scăpă în grabă, și întovărășit de soțioară, plecă întru căutarea lui N e d e a. Se îmbrăcă în haine de călugăr, și ajunse la o crâșmă:

Foaie verde de pe lac,
la cârciuma cu cerdac
unde beau agalele
până-și dau pistoalele,
s'oprește călugărul
ca să guste rachiul,
pelinașul și vinul.
Gust'odată și de două,
gustă măre până la nouă,
iar când fu d'a zecea oară
chiamă afar din cârciumioară
p'a dalbă cârciumăriță
rumeioară la guriță,
negrioară la cosiță,
și din gură ce-i zicea?
— Ia fii bună dumneata
de nu-mi da cu ocaua,

cară vinul cu vadra,
pelinul cu donița
c'am sfințit d'o liturghie
cu părintele Ilie,
ș'am rugat pe Dumnezeu
ca să-mi dea pe gândul meu.

Cârciumărița îi face cheful, și el ucide pe ieniceri, și pleacă în căutarea lui Nedea:

Colo, măre, 'ntr'o vâlcea
chiar cu Nedea sĕ 'ntâlnea.
Grecu 'ndată ce-l vedea
ca o stană 'ncremenea.
Vălcănaș dacă-l oprea
din guriță-l judeca:
— D'alei, Nedeo, fiară rea,
asta-ți fuse credința?
De câți ani tu m'ai slujit
simbrioara ți-am plătit
și cu cinste te-am cinstit,
iar tu, Nedeo, om spurcat,
m'ai vândut și m'ai legat,
la păgân dormind m'ai dat
fără teamă de păcat.
Nu știai tu, fătul meu,
că din cer un Dumnezeu
vede fapta și-o pândește,
ș'apoi dă și răsplătește?

Și Vâlcan își face dreptate:

Bine vorba nu sfârșea,
paloșul când aducea
capul lui Nedea sărea,
trupu 'n sânge se bătea.
Dar p'atât nu se lăsa:
bucățele mi-l tăia,
cincizeci de părți că-l făcea,
că cincizeci fusese Turcii,
tot cincizeci să fie corbii [1]).

[1]) G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, p. 554.

In varianta întitulată « Iorgovan », servitorul lui este tot Nedea:

...Nedea, porc de câne,
om mișel ca și toți Grecii,
ce știu ca să-ți ia prea bine
chiar cămașa de pe tine.
. . . .
Grecul, suflet blăstămat,
de păcate încărcat [1]).

Românii din Macedonia, au proverbele lor despre Greci. Le reproduc în limba literară:

Grecoaică de ai fi fost, și așa deschisă (fără perdea) nu era să fii [2]).

Ca Greaca: și mama mea aromâncă era.

« Se povestește că un Aromân, fiind găzduit în casa unei văduve grecoaice, a lăsat să înțeleagă că nu-și înșeală niciodată nevasta lui, afară dacă se întâmplă ca să-i iasă în drum vreo romancă mai frumoasă.

Grecoaica, auzind aceasta și dorindu-l pe dânsul, a suspinat din adâncul inimii și a zis: « Și mama mea a fost romancă » [3]).

Măgarul în spini măgărești, și Grecul în grădină străină [4]).

Ai văzut un cerșetor, zi-i Grec.

Așa se spune prin partea Epiro-Tesaliei de către Aromâni, Greci fiind mai toți cerșetorii de prin partea locului [5]).

Grecu-i lemn putred [6]).

Grecul și bogat, usturoiu o să pută [7]).

Grecul să te umple și cu daruri, nu-l apropia unde-ți ai casa [8]).

Deși Grecul este socotit ca om priceput în șiretenie, totuși este cineva mai priceput decât el, de aici vine și proverbul:

---

1) Idem, p. 560.
2) Pericle Papahagi, *Din literatura poporană a Aromânilor*, vol. I, p. 507.
3) Zanne, *op. cit.*, VI, p. 127.
4) Idem, p. 126.
5) Pericle Papahagi, *op. cit.*, p. 508.
6) Idem, p. 508.
7) Idem, p. 508.
8) Zanne, *op. cit.*, VI, p. 137.

Fierbi un Jidan și iese doi Greci; fierbi un Armean, și iese trei Jidani [1]).

Dintre toate popoarele balcanice, Turcii ocupă locul cel mai mare în folklorul românesc:

Lucru curios, însă: cu toate că Turcii au fost totdeauna dușmanii tuturor popoarelor creștine, ei apar mai blânzi, mai omenoși decât Grecii, de pildă, creștini ca și noi; și doar o legendă crede că, la origine, Turcii au fost niște spurcăciuni: cu chip de om până la brâu, iar din brâu în jos, adică picioarele, ca de câine.

LEGENDA are următorul cuprins:

« Nicio nație nu e spurcată în lume ca Turcul; Turcul e ca cânele de spurcat, că neamul lor e din câne, și uite cum e istoria:

Cică la Țarigrad, — unde o fi ala — era un împărat, care avea doar o fată și 'ncolo nu mai avea niciun copil din trupu lui. A fată îi era dragă ca și sufletu; îi făcuse o căsuță numai de sticlă, și orice cerea, îi da; lapte de pasere să fi cerut, și lapte de pasere i-ar fi găsit împăratu. Și gândea împăratu s'o mărite după un ficior de împărat, și să-i dea jumătate din scaun și din împărăție de zestre.

Da nepartea e rea în lume, și când nu e să fie dela Dumnezeu; cică fetii ăștia, de când văzuse lumea în ochi, îi plăcea grozav de mult să se joace cu cățălușii împăratului. Cum face, cum drege, că un zăvod d'aia înșală pe fata împăratului, și fata rămâne grea cu zăvodu. Tomnai mai târziu, când a început să-i crească burta, a băgat de samă împăratul că fie-sa e grea.

Atunci s'a întristat împăratu tare, și era cât p'aci s'o omoare, da s'a întors împăratu, că-i era milă să-și omoare sângele lui.

Da-i era rușine s'o ție să nască la el, și a poroncit să facă o corabie mare, să puie în ea toată zestrea care era partea fetii. Și după ce a gătit corabia și a pus zestrea fetii în ea, a pus și pe fată în ea, și i-a dat drumu pe mare singură singurică, fără niciun om, să se ducă corabia cu ea unde o vrea Dumnezeu, și împăratu și-a luat gându dela fie-sa.

[1]) Idem, p. 175.

Corabia a mers, a mers până s'a oprit la un ostrov; acolo fata s'a dat jos și a legat corabia cu niște lanțuri de fier, de niște copaci mari. Ș-a făcut un bordeiu, și trăia în bordeiu, și de mâncare avea dela tat-so. Peste puțină vreme i s'a abătut să nască, și a născut fata împăratului șapte znamenii, jumătate om și jumătate câne, ucigă-i pietrile! Din brâu în sus, oameni ca oamenii, și din brâu, câni, ca spurcăciunile de câni, fir-ar în bâtă. Da ce să li facă biata fată la atâtea poșidichii de copii, că ea n'avea șapte țițe ca să li dea la toți țiță? Da taman atunci se brodi de fătă și o scroafă mare, din ăle de-i didese tat-so — că îi didese și dobitoace, cum se dă de zestre, ce-i faci! — și lepădă purceii ei, și dete copiii ei la scroafă. Și tot la scroafa aia a tot supt, până s'a făcut mari.

După ce s'a făcut ei mari, voinici, mă-sa li-a spus că ea este fată de împărat mare și tare. Ei, cum a auzit așa, a strâns tot ce aveau, și le-a pus în corabie, și a plecat spre împărăția Țarigradului. Cum a ajuns, au oprit corabia la mal, a legat-o, și a plecat spurcăciunile câte șapte, la împăratu. Cum a ajuns la poartă, a început să dea în chiote d'acolo să li deschiză poarta. Impăratu i-a întrebat că cine sunt ei și ce vor dela el. Ei li-a spus rostu, cum sunt și nepoți ai lui. Impăratu taman se spălase pe mâni și se ștergea pe mâna a dreaptă, și a stângă era ștearsă; a pus mâna stângă pă buzdugan, și l-a repezit în ei, da a lovit în stâlpu porții, și ei au scăpat. Atunci împăratu a zis să fie afurisit tot omu care, când s'o spăla pă mâni, s'o șterge întâi pă mâna a stângă. Și de atunci nu e bine ca omu să se șteargă pă mâna stângă întâi. Impăratu i-a întrebat iară că ce vrea dă la el? Ei a zis că cer pământ unde să șază. Impăratu a zis: eu nu vă crez pe voi că sunteți nepoții mei, până nu mi-ați aduce corabia cu mama voastră, aici la poarta mea.

Și atunci s'au pus și au făcut un șanț adânc și larg, cât să încapă corabia, dăla poarta împăratului până în mare, unde era corabia cu mă-sa; a turnat diavolii meiu pă șanțu ăla și a împins corabia până la poarta împăratului. Fie-sa, dă rușine, și-a acoperit fața dinaintea împăratului, și împăratul a blăstămat-o ca niciodată nimini să nu-i mai vază fața pe lume, și d'aia turcoaicele umblă tot însovonite.

Impăratu n'a mai avut încotro, și li-a zis că li va da pământ cât ține o piele de bivol. Atunci ei, ucigă-i toaca, a făcut pielea dă bivol nojițe subțirele, și a cuprins tot Țărigradu. Impăratu dă ciudă și dă năcaz mare, n'a mai trăit mult dă supărare, blăstămând ceasu în care s'a născut pe lume, și nepoții lui s'a făcut stăpâni pă Țarigrad.

Din ucigă-i pietrele, se trag Turcii din ziua de azi, și d'aia Turcii se spală mereu la șezut, că pute taman ca câinele, Turcu.

Turcu nu mănâncă carne de porc, că a supt la scroafă, și prăsesc mulți câini în curte, și-i îmbucăturesc, că câinele e tata lor.

Turcu e mănos, cât a supt la scoafă, care se îngrașă mai mult din nimica.

E păcat să mănânci din mâna Turcului, că e spurcat, și mortăciune ce trece prin mână dă Turc, că Turcu e câine gol.

Sunt bătrâni și bătrâne care nu-ți gustă alviță de loc, numai pentru cuvântul că e făcută de Turc.

Sunt alții cari numai în posturi, în păresimi, se feresc să mănânce din mâna Turcului.

Spun bătrânii, că pe când veneau Turcii prin casele lor, aveau străchini bașca pentru Turci, și ce bucate rămânea dela ei, le lepădau la câni; nu le da nici la porci, sau la altă lighioană de se mănâncă.

Turcu e și în chipu dracului, că poartă fes ca și dracu, poartă fes roșu ca tichia, de aceea și dracului i se mai zice T i c h i u ț ă » [1]).

Proverbul: *Binele l-o luat Turcul*, are o LEGENDĂ:

« In vremea de demult, cică Dumnezeu a chemat pe toate soiurile de oameni ce sunt în lumea albă, ca să li împartă câte un dar. Al d'intăi care a mers în fața lui Dumnezeu, a fost Turcu. El, cum veni în fața lui Dumnezeu, Dumnezeu îl întrebă:

— Ce e, mă Turcule?

— Bine, Doamne.

---

[1]) *Șezătoarea*, III, p. 73.

— De bine să fii, răspunse Dumnezeu, și Turcul luând Binele, își cătă de drum.

Veni apoi în fața lui Dumnezeu ciocoiul. Cum îl văzu Dumnezeu, îl întrebă:

— Ce e, mă ciocoiule?

— Bine, Doamne.

— Binele l-a luat Turcu, răspunse Dumnezeu.

Ciocoiul începu a se mira:

— Doamneeeee...

— Domn să fii, îi zise Dumnezeu.

Ciocoiul își văzu de drum și Domn a rămas până în ziua de azi.

Merse apoi în fața lui Dumnezeu Țiganul. Dumnezeu, cum îl văzu îl întrebă:

— Ce vrei, mă Țigane.

— Bine, Doamne.

— Binele l-a luat Turcu.

— Vai de mine, începu a se văita Țiganul.

— De vai să fii, răspunse Dumnezeu, și Țiganul de vai a rămas până azi.

Veni rândul Neamțului.

Cum ajunse Neamțul în fața lui Dumnezeu, fu întrebat:

— Ce vrei, Neamțule?

— Bine, Doamne.

— Binele l-a luat Turcu, răspunse Dumnezeu.

Neamțu începu a se mira:

— Mare minune!

— De minune să fii în lume, răspunse Dumnezeu, și Neamțul de minune a rămas, căci el scoate toate minunățiile în lume.

După Neamț, veni rândul Românului. Cum ajunse în fața lui Dumnezeu, îl și întrebă:

— Ce vrei, mă Române?

— Bine, Doamne.

— Binele l-a luat Turcu, îi răspunse Dumnezeu.

— Dar noi? întrebă Românul.

— De dar să fii, îi răspunse Dumnezeu.

Și bieții de noi, de dar am rămas până în ziua de azi, că cine vrea, acela se face stăpân pe noi. Noi suntem numai topor de oase la care cum se scoală.

(După alte variante, când Românul zice: « dar noi? », Dumnezeu îi răspunde: darnic să fii, şi de aceea Românul e atât de darnic şi de primitor) » [1]).

Dreptatea s'a dus de când Turcii [2]).

Turcul te bate, Turcul te judecă [3]).

— *Cine te pârăşte?*
— *Turcul.*
— *Cine te judecă?*
— *Turcul* [4]).

Turcul te taie,
Turcul te jupoaie [1]).

Cum e Turcul şi pistolul [2]).

Turcului să-i dai bani şi să-i scoţi ochii [3]).

Turcul plăteşte.

« In divanul lui Alexandru Ghica-Vodă era un înalt funcţionar foarte somnoros. Odată se judeca un proces între un Român şi un Turc. Judecătorii aflară pe Român vinovat şi-l condamnară să plătească despăgubiri. Pentru formalitate fiecare judecător avea să spuie, cu glas tare, sentinţa. Toţi ziseră pe rând: Românul să plătească. Când ajunse rândul la funcţionarul nostru, care dormise toată vremea, se ridică somnoros, şi fără să aibă habar de ce s'a petrecut în Divan, zice: Turcul plăteşte! Au râs toţi; vorba lui a ajuns din gură în gură şi a rămas zicătoare » [4]).

Turcul nu caută a prinde calul cu sacul deşert [5]).

La Turc dragostea e pe genunchi [6]).

Prietenia Turcului e prietenie pe picior [7]).

Turcii să fie afară, şi tu tot nu-i auzi [8]).

Turcul nu ştie multe [9]).

Turcul, de e Turc, şi tot te lasă întăi să mai mănânci şi apoi te omoară [10]).

---

1) Zanne, *op. cit.*, VI, p. 412.
2) Idem, p. 413.
3) Idem, p. 414.
4) Idem, p. 414.
1-10) Zanne, *op. cit.*, pp. 414—424.

Turcul e turcos, Ţiganul e fricos [1]).
Turcii ştiu de ştirea lui [2]).
A mâncat cât un Turc de cei calici [3]).
Parcă-l aleargă Turcii [4]).
Doar nu vin Turcii [5]).
Ori Turcu, ori samaru, ori măgaru [6]).
Nu mai e în timpul Turcului [7]).
Ii cură mucii ca Turcii [8]).
S'o fudulit ca coteiul Turcului [9]).
Se lasă în nădejde ca Turcu în sabie [10]).
Se bat Turcii la gura lui [11]).
Nici Turc nu-i, nici turleac [12]).

Macedo-Românii, cari cunosc bine pe Turci, au şi ei o serie de proverbe, care desvălue sentimentele lor despre acest popor:

Ai Turc în satul tău, cu ghiaţa la inimă vei trăi [1]).
Turcul prinde iepurele cu carul [2]).
Turcul caută ceartă cu lumânarea [3]).
Unde toţi Turcii şi Asan [4]).
Turcului dă-i şi nu-i făgădui [5]).
Se ceartă creştinii, Turcii se bucură [6]).
Ne plângem de Turci, şi de creştini nu putem să scăpăm [7]).
Te-ai închinat la Turc, mai rău te calcă [8]).
In mâini de hoţi sau turceşti cazi, tot un drac este [9]).
De doreşti rău altuia, în mâni turceşti să-l vezi [1]).
Dă şi fugi de Turc [2]).
Şi el e Turc, dar şi eu un suflet datoresc lui Dumnezeu [1]).
Dă-i măslina Turcului, ca să iei burduful plin de untdelemn [2]).
Te-ai închinat Turcului, mai rău te va apăsa [3]).
Turcul lasă brâul pe jos, ca să i-l calci [4]).
Ca Turcii cu baiaramul.

« Turcii, conducându-se după lună, nu pot să fie singuri când vine baiaramul. Astfel, acei cari au văzut luna nouă,

[1]-[12]) Zanne, *op. cit.*, pp. 414—424.
[1]-[9]) Zanne, *op. cit.*, pp. 418—420.
[1]-[2]) Zanne, *op. cit.*, pp. 424—425.
[1]-[4]) Pericle Papahagi, *op. cit.*, pp. 645—647.

încep baiaramul, pe când alții cari se află într'un loc unde cerul este acoperit cu nori, așteaptă să li se aducă vestea că s'a ivit luna nouă, sau să se însenineze, ca și ei să înceapă baiaramul » [1]).

Sunt foarte numeroase cântecele populare în care este vorba despre Turci cari au jucat un rol important în vieața noastră. Iată unul, în care se exprimă groaza pe care o inspira poporului putința de a cădea în sclăvie la Turci:

Pe cel deal, pe cel colnic,
trece-o puică c'un voinic;
voinicul tras prin inel,
și cu trupul subțirel;
copilița bălăioară
cu cosița gălbioară.
Ei prin codri când mergea
voinicelu-așa zicea:
— Cântă-ți, puică cântecul,
că mi-i drag ca sufletul.
— Eu, bădiță, l-aș cânta,
dar codrii s'or răsuna
și pe noi ne-a 'ntâmpina
voinicul voinicilor,
păunașul codrilor.
— Pân ce-i fi sub brațu meu
nu te teme de orice rău;
pân ce-i fi sub capu meu
apăra-te-a Dumnezeu.

Ea cântecu l-o cântat,
și pe ei i-o 'ntâmpinat
voinicul voinicilor,
păunașul codrilor.
Ei la luptă s'o luat,
cu putere s'o luptat,
când la vale se izbea,
când la piepturi se strângea.
Voinicel tras prin inel
așa din gură zicea:
— Vină, puiculița mea,
vin de strânge brâul meu,
apăra-te-ar Dumnezeu.

---

[1]) Pericle Papahagi, *op. cit.*, pp. 645—647.

— Ba nu, nu, bădiță frate,
luptă-ți lupta cu dreptate.

Voinicel tras prin inel,
moare 'n codru singurel;
celălalt o ia cu el.
Ea cu dânsu când mergea
tare mi se ostenea,
și din gură așa zicea:
— Sui-mă, bade, călare,
că nu mai pot de picioare.
— Te-aș sui, puică, sui,
dar mă tem că voiu greși,
căci mi-i murgul tinerel,
și 'n picioare subțirel,
abia duce trupul meu,
trupul cu păcatele
mijlocul cu armele.

Puica îl blastămă, ca să cadă rob la Turci:

— Eu, bade, te-oiu blăstăma,
ca lemnele te-i usca,
ca iarba te-i legăna;
cu atâta nu te-oiu lăsa.
Dela puiu m'ai luat,
călare nu m'ai suit,
prin codri m'ai rătăcit.
Să te duci, bădiță, duci
pân ce-i cădea rob la Turci,
cu picioarele 'n butuci.
Unde-o fi calea mai rea,
să te-ajungă jalea mea,
și murgu să-ți poticnească,
în creștet să te trântească,
mâna dreaptă să-ți sclintească,
    mâna stângă
    să ți-o frângă,
    să te 'nsori de nouă ori
și să faci nouă feciori.
Să te mai însori odată
și să mai faci și o fată,
să-ți care cu o cofiță
apă tulbure 'n temniță,
ș'apoi te-oiu vedea, bădiță [1]).

[1]) *Șezătoarea*, I, p. 5.

Ca să nu ajungă roabă la Turci, o fată se aruncă în râu:

Sus în vârful muntelui
cântă puiul cucului.
Da acolo cine șede?
Irina și cu Pântea.
Irina s'a culcat,
dimineața s'a sculat,
pe ochi negri s'a spălat,
curte nouă a măturat,
cu lacrămi a împroșcat,
și gunoiul că l-a dus
unde joacă tinerii
și sfătuiesc bătrânii,
și 'napoi că a venit,
și 'n curte că a intrat,
și din greu când a oftat,
curtea s'a cutremurat.
— Draga tatei, Irinucă,
dimineață te-ai sculat,
pe ochi negri te-ai spălat,
curte nouă ai măturat
și gunoiul că l-ai dus
unde joacă tinerii
și sfătuiesc bătrânii;
și 'napoi când ai venit,
și din greu când ai oftat
curtea s'a cutremurat.
— Da eu cum nu voiu ofta,
că greu tun, o ploaie vine.
— Draga tatei, Irinucă,
acela nu-i tun de ploaie,
ci acela-i tun de Turci,
vin la noi ca să te ieie.
Da pe tine nu te-oiu da
pân ce capu 'n sus mi-a sta.

Nici cuvântul n'a sfârșit,
cânii de Turci au sosit.
Irinuca s'a 'ndosit.
Ei în casă au intrat.
— Bună ziua, moș bătrân.
— Hai la masă, să prânzim.
— Noi n'am venit să prânzim,
noi am venit să pețim.
— De la cine să pețiți,

că Irina mi-a murit.
— Nu-i, moșule, de crezut.
— Haidă, dară, la mormânt;
mormântu v'oiu arăta,
c'am îngropat-o pe ea
la fântâna mătăsină,
unde-i iarba cea bătrână.

Ei pe cai o 'ncălicat
și de fugă au apucat
și 'napoi că s'au uitat
și din gură au cuvântat:
— Nu știu, soarele a lucit
ori Irina s'a ivit.

Ei înapoi că s'a 'nturnat,
pe Irina au aflat,
și pe cai a 'ncălecat
și de fugă au apucat.
— Turcilor, păgânilor,
ia lăsați-mă 'napoi,
că acasă am uitat
cusutura în fereastră,
punga cu galbeni pe masă.
Ş'apoi ea a cuvântat:
— Decât roabă Turcilor,
mai bine lac broaștelor,
și mâncare peștilor [1]).

In alt cântec, este vorba de o fată din Moldova și de un Pașă turc, cu care era logodită:

Când îi frunza 'n doi bani mici,
plinu-i codru de voinici;
când îi frunza 'n doi bani mari,
plinu-i codru de tâlhari;
când îi iarba cât acul,
frunzuleana cât banul,
tot voinicu-i ca fagul.
Dar la fagul cel mai mare
zace un Pașă de lungoare,
și cu puica de-a picioare;
iar puica așa mi-i zice:
— Iubitu meu păhărel,

[1]) *Şezătoarea*, I, p. 43.

dragul meu ibovnicel,
ori tu mori, ori mi te scoală,
ori îmi dă și mie-o boală,
c'amu eu m'am îngrozit
perinuțele mutând
când la umbră, când la soare,
și tu n'ai loc de așezare.
El din gură așa-mi zicea:
— Iubita mea păhărea,
draga mea ibovnicea,
eu atunci m'oiu îndrepta,
când tu mie mi-i aduce:
mere coapte 'n postu mare,
bulz de caș la Bobotează,
sloiu de ghiață 'n miez de vară.
Ea din gură așa vorbea:
— Iubitul meu păhărel,
ori îi fi, ori îi muri,
de acestea nu ț-oiu găsi.
El din gură așa-i zicea:
— Iubita mea păhărea,
draga mea ibovnicea,
mare ești, puțin pricepi:
mere copte ți-s ochii,
bulz de caș ți-i inima,
sloiu de ghiață ți-i gura,
că mă mângăi cu dânsa [1]).

Folklorul românesc este plin de cântece care celebrează biruințele Românilor asupra Turcilor. Așa baladele « Novac », « Gruia lui Novac », « Badiul » și alte multe, pe care numai le anunțăm. In ele, adeseori Turcul apare cu suflet mai bun.

In balada « Badiul », găsim versurile acestea:

Foicică de pelin,
Turcul, măre, e păgân,
Turcul, măre, e hain,
pe urmă e milostivit,
de Dumnezeu potolit [2]).

In balada « Stanislav Viteazul »:

Turcu-i rău și e păgân,,
dar nu-și vinde pe stăpân;

[1]) *Șezătoarea*, I, p. 115.
[2]) G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 547.

scris în cartea lui a stat
că e faptă cu păcat
să vinzi un nevinovat [1]).

In « Marcu Viteazul »:

Livda, muma Marcului,
Ţiitoarea Turcului.

Marcu s'a împrietenit cu Turcu, şi mama lui îl sfătuia să ucidă pe Marcu; Turcul însă sta la îndoială dacă trebue să facă acest omor, pentrucă:

Turcul este păgân,
dar de inimă blajin [2]).

Totuşi, într'o poveste intitulată « *Năravu* », se spune că un Turc a tăiat capul unui Român care nu ştia să-şi crească pe copil:

« Cică pe vremea când Turcii erau tari şi mari în ţară, un Turc a tras noaptea la un Român, să cineze şi să doarmă acolo.

Românul avea un copil ca de şase ani.

Ast copil a fost mâncând până aci, în toate serile, din capul lui ta-su.

Pun ei masa să mănânce cu toţii. Copilul începe să plângă.

— De ce plânge copilul, ghiaure? zice Turcul.

— Ce?... de nimic.

— Nu se poate, bre ghiaure. Eu nu mai mănânc. Vezi ce are copilul de plânge. Faceţi ce oţi şti de-l împăcaţi.

Văzând Românul că n'are încotro, ia masa cu legume în cap, stând jos, şi copilul tace şi începe să mănânce de pe masă, din capu tată-său. După ce isprăveşte copilul de mâncat, iau masa.

Turcul scoate sabia şi taie capu lui ta-său, că de ce l-a învăţat cu nărav.

De aia cică Turcii ziceau să nu-i ducă la casă mare, adică unde sunt copii mici, că nu se poate înţelege cu ei nimeni, pân nu li face gustu; sunt tăstoşi » [3]).

[1]) Idem, p. 568.
[2]) Idem, p. 665.
[3]) *Şezătoarea*, XIII, p. 181.

In județul Ilfov este un vechiu obiceiu, de ajunul Crăciunului, cu Brezaia, în care intervine un « Moș dă Turc », după cum ni spune d-l Mircea A. Gorovei:

« Se joacă în Ajunul Crăciunului, seara. Rușii au iernat odată la noi, și dela ei, spun bătrânii, că au luat învăț.

Se caută doi Țigani. Unul, Brezaia, își pune pe cap niște macaturi, la gură își pune un cioc de barză și deasupra capului își face un cerc împodobit cu panglice, cu batiste frumoase, ciucuri; la fiecare genunchiu câte un clopot și la cercul din cap, două. Celalt « Moș dă Turc », se îmbracă cu două cojoace, pe piept și pe spate cu floacele înafară și încins cu patru clopote.

Aceștia pornesc împreună ca o ceată de colindători (flăcăi). Colindă la toate casele, până la miezul nopții; dacă nu s'au isprăvit toate casele, pornesc a doua zi de dimineață.

I se mai spune și Sfânta Brezaia, și toată lumea trebue să o aștepte. Unde sunt fete mari în casă, pregătesc o turtă, bomboane, mere, o găină friptă și bani la colinde, cel puțin un franc.

Colindul este acesta:

El întreabă și întreabă
sfinți pe Dumnezeu,
din ce i s'a faptu
vinul și cu sfântul mir.
Ieroi, Doamne.
Dă acest domn
domnul (cutare)
că mi-ș are
o fată mare,
fată mare pe (cutare)
și mi-o cere Sărdar mare.
Ea la horă când plecară
Sărdar mare că mi-o vedeară
și din zestrea-i mai scădeară:
scădea mia de mioare,
iese 'n vară fătătoare.
Ea acasă când plecară
în celărel că mi-ș intrară,
dădu fața la nălbeală,
buze moi la rumeneală,

gene, sprincene prin condeiu trase.
Ea la horă când plecară
Sărdar mare că mi-o vedeară
și din zestre că-i scădeară:
scădeară zece din berbeci.
Ea acasă când veneară
în celărel că mi-ș intrară,
buze moi la rumeneală,
gene, sprincene în condeiu trase.
Ea la horă când plecară,
Sărdar mare că mi-o vedeară
și din zestre că-i scădeară:
scădea pe murgu din grajdiu
că-i bun de lepturat
cum e bun de 'ncălecat.

Moș dă Turc și Brezaia fac caraghiozlâcuri, aleargă ca să ciomăgească ascultătorii și pe trecători ca să li dea bacșiș. Moș dă Turc are o măciucă de papură, împletită frumos, cu care bate » [1]).

---

[1]) *Șezătoarea*, XXIII, p. 31.

CARAGIALE IN POEZIA LUMII

DE

MIHAIL DRAGOMIRESCU
MEMBRU DE ONOARE AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 16 Ianuarie 1942

«Caragiale în poezia lumii» pare un titlu bombastic. Și cu toate acestea când examinăm lucrurile de aproape, când ne gândim că autorul nostru ne-a dat în «Făclia de Paști» cel mai adânc sentiment inhibitiv, frica; în «La hanul lui Mânjoală» sentimentul farmecului într'o formă clasică; și în «O scrisoare pierdută», sub o formă completă, ambiția politică atât de răspândită între oameni — nu se poate să nu facem comparație cu operele similare universale și să nu recunoaștem un loc de frunte lui Caragiale.

In adevăr, în producția unui scriitor, oricât de mare ar fi el, se întâlnesc fel de fel de scrieri și cât mai multe scrieri de-o valoare mai mult locală, și e cazul și cu Caragiale. Opera lui la prima vedere pare prea specific românească; ceva mai mult, prea specific bucureșteană. Aceasta a făcut pe criticii mai superficiali să ajungă a scrie că autorul nostru, întrebuințând pentru caracterizarea personajelor, cuvinte stâlcite și frazeologii fără miez, nu știe limba literară românească, mai pe de-a-dreptul nu știe să scrie de cât o limbă de mahala

In același timp, o operă chiar de mare valoare cum e «O scrisoare pierdută» poate da, la prima vedere, impresia că e compusă din elemente prea meschine și că deci e o operă inferioară de și altminteri excelentă. Astfel marele critic Titu Maiorescu, luând apărarea lui Caragiale în comediile sale arată că personajele acestui autor sunt neînsemnate,

dar, oricât de neînsemnate ar fi, ele sunt vii, nu sunt «tinichea vopsită». E o judecată întemeiată în ce privește vieața ce Caragiale a știut s'o insufle personajelor sale; dar e neîntemeiată în ce privește însemnătatea lor, precum vom arăta mai la vale. Să luăm deocamdată «O scrisoare pierdută» cu Cațavencu, personaj principal, cucoana Zoițica și Tipătescu, ce i se opun, cu Trahanache, Farfuride și Agamiță Dandanache, personaje secundare și cu Brânzovenescu, Pristanda și Cetățeanul turmentat, personaje, am putea spune terțiare, dacă vioiciunea lor nu le-ar așeza adeseori pe primul plan. Cațavencu e un avocat veros; Coana Zoițica e o cucoană, care-și permite multe, dar nu vrea să se știe de public despre ele nimic; Tipătescu e un prefect violent dar sentimental; Trahanache e un stâlp politic, care știe să-și facă afacerile; Brânzovenescu e un avocățel, care crește în umbra lui Farfuride; Farfuride, alt avocățel, care crește în umbra lui Cațavencu; Agamiță Dandanache e un om de nimic, care știe să se folosească de o anume situație; Pristanda, un om servil și Cetățeanul turmentat un om cinstit, care vrea să fie luat în seamă de oamenii politici. Ce poate să însemneze asemenea personaje față de un Alceste sau Harpagon al lui Molière, de un Dionisos din «Broaștele» lui Aristofan și chiar de un Euclio a lui Plaut? Și cu toate acestea Euclio e un biet om sărman, care găsește o comoară; Dionisos e un zeu de râs, iar Alceste și Harpagon oameni de societate nu mai sus decât un Tipătescu, bunioară. Ceea ce-i ridică în mintea noastră și-i face să aibă o aureolă măiastră, care întunecă pe un Tipătescu ori Cațavencu, e faptul că sunt clasici, că au răzbit peste hotarele țării lor și s'au impus în didactica altor ținuturi cu alte limbi. Dacă însă facem abstracțiune de aceste elemente străine de excelența lor proprie, și comparăm, ele în ele, personajele clasice și persouajele din comedia noastră, vedem cu surprindere că «O scrisoare pierdută» are unele însușiri superioare comediilor clasice că ea însăși este o scriere clasică în toată puterea cuvântului și nu-i trebue decât praful vetustății pentru ca să fie pusă alăturea cu «Aulularia», «L'avare», «Broaștele» și «Misantropul». In adevăr, fiecare din aceste comedii reprezintă

o idee generatoare nuanțată în felul ei; « Aulularia » ne dă tipul sgârcitului sărac; « Avarul », tipul sgârcitului bogat și îmbogățit prin mijloace viclene; « Broaștele » ne arată în râs cât e de superior Eshile lui Euripide; « Misantropul » ne dă tipul insociabilului. Dar în niciuna din aceste comedii nu ni se pune în evidență, în diferite grade, ideea generatoare. Ceea ce nu găsim în aceste renumite comedii, aflăm în « O scrisoare pierdută ». Ideea generatoare din această comedie este ambiția și anume ambiția politică. Ei bine, această idee se străvede în diferite grade în toate personajele și cu diferite nuanțe. Cațavencu, personajul principal are ambiția să se aleagă deputat. Tipătescu are ambiția politică să i se opună, dar cedează ca să nu compromită pe Zoe Trahanache, iubita lui; Zoe Trahanache sau și mai bine Coana Zoițica, damă bună, are ambiția să-și înșele bărbatul dar să nu se afle în public. Trahanache are ambiția să susțină partidul dela putere și mai cu seamă — cum crede el — cinstea exemplară a lui Tipătescu și a consoartei sale, Coana Zoițica. Farfuride are ambiția să tempereze avânturile prea vii ale lui Cațavencu, iar Brânzovenescu pe ale lui Farfuride; Agamiță Dandanache să se aleagă deputat ca toți ai lui dela « pasșiopt » încoace; Pristanda să aibă un prefect pe care să-l servească cât mai servil, pentru ca să-și hrănească cele « unspce » suflete; iar Cetățeanul turmentat să dea scrisorile după «andresă» și să afle pe cine să voteze. Toți sunt ambițioși politici într'o sferă mai mare sau mai mică, într'o direcțiune sau alta. Acesta este un mare merit al comediei noastre, pentrucă contribue în mare măsură la unitatea perfectă a operei. Dacă vrem să dăm un exemplu clasic de comedie unitară, nu vom putea lua niciuna din comediile clasice citate, și nevoiți vom fi să dăm de exemplu « O scrisoare pierdută ».

Dar nu e numai atât. Nu știm desnodământul « Aululariei »; desnodământul ce-l are este compus de un erudit al Renașterii. Dar știm precis că «Avarul» lui Molière, ca și « Tartuffe » are un desnodământ defectuos, pe care nimeni nu-l poate ascunde. Nici desnodământul din « Misanthrope » nu este mult mai bun; iar desnodământul din « Broaștele » vine prea târziu. Un exemplu de desnodământ clasic

nu-l găsim în aceste comedii; dar îl aflăm în « O scrisoare pierdută ». In adevăr, scopul unei adevărate comedii este să pedepsească pe eroul principal, dar să nu-l facă să sufere, chiar dacă scopul ce-l urmăreşte se întoarce împotriva lui. Sgârcenia lui Harpagon să nu-i fie satisfăcută şi totuşi să se bucure că nu-i e satisfăcută. Ura de oameni a lui Alceste din « Misantropul » să nu-l satisfacă şi totuşi să fie satisfăcut că nu poate urî pe oameni. Nu găsim nici în « Avarul » nici în « Misantropul » această antiteză între scop şi realizare. O găsim în « O scrisoare pierdută ». Scopul lui Caţavencu este să se aleagă deputat, folosindu-se de o scrisoare găsită de Cetăţeanul turmentat şi furată de el cu şiretlic, — a lui Tipătescu către Cucoana Zoiţica. Iar pedeapsa ce o primeşte este că nu numai nu s'alege deputat, dar se bucură că s'a ales în locul său Agamiţă Dandanache. Dacă în loc să conducă manifestaţia pentru Agamiţă Dandanache — adevărata pedeapsă, — ar fi fost dat pe mâna Parchetului pentru falsificarea de giruri, cu care-l prinsese Trahanache, — efectul comic ar fi fost nul, dar marele efect comic al comediei stă în faptul că ambiţiosul Caţavencu este izbit tocmai în ambiţia lui, fără să se întristeze. E un adevărat desnodământ clasic superior tuturor comediilor clasice, de care vorbirăm.

In fine, o a treia însuşire a comediei lui Caragiale este faptul că humorul este răspândit în tot cursul ei. Scenele cele mai patetice nu rămân patetice, ci ne provoacă râsul. Astfel, leşinul Coanei Zoiţichii dela sfârşitul actului întâi, când află că Trahanache, bărbatu-său, ştie de scrisoare, deşi o crede plastografiată. Tot aşa scena din actul II, când Tipătescu vrea să lovească pe Caţavencu sau în actul IV, când Coana Zoiţica intră în posesiunea scrisorii şi o sărută cu patimă. In « Avarul » lui Molière, scenele între băiatul şi fiica lui Harpagon sunt scene serioase care nu permit nici zâmbetul. Tot aşa în minunatele coruri ale lui Aristofan din « Broaştele ». Nu mai vorbesc de « Misantropul » unde scenele sunt departe de a fi comice. Intr'o « Scrisoare pierdută » nu e replică oricât de neînsemnată, care să nu provoace râsul şi să contribue la efectul total al comediei.

Aceasta nu însemnează că comediile clasice nu au unele caractere superioare comediei lui C a r a g i a l e. Astfel sunt admirabilele coruri ale lui A r i s t o f a n în « Broaștele »; manifestările fantastice, imitate și de M o l i è r e, al sgârcitului Euclio când vede că i s'a furat comoara; ideologia înaltă din « Misantropul » și a scenelor tipice din « Avarul », în care se pune într'un relief extraordinar sgârcenia lui Harpagon, ca de exemplu faimoasa scenă cu « sans dot » și scena, în care se descopere că cel pe care vrea să-l estorcheze cu dobânzi neauzite este chiar fiul său. Dar cu toate aceste caractere superioare nu se poate să uităm pe acelea ale comediei lui C a r a g i a l e, caractere analizate mai sus și care-i dau dreptul să stea alături cu cele mai însemnate comedii din comedia dramatică universală.

Dar acest drept se face și mai evident examinând fondul, forma și armonia acestei comedii.

In privința fondului trebue să concedem că nicăeri n'a fost pusă cu mai mult relief ambiția politică, cu caracter atât de răspândit în societățile omenești, unde e vorba de ierarhie. Iar caracteristicele fondului arată că această comedie merită să fie pusă alături de cele mai însemnate comedii din literatura lumii. In adevăr « O scrisoare pierdută » nu e nici sublimă, nici grațioasă; ea e frumoasă, cu nuanțe admirabile de sublim și de grațios. Un exemplu minunat de sublim comic găsim în actul al treilea când Cațavencu, care aștepta să fie propus candidat, vede că i se preferă Agamiță Dandanache. Strigătul de indignare ce-i iese din suflet este de o tărie, care ne-ar doborî de durere, dacă nu ne-ar sgudui de râs. Și ce exemplu de grațios mai caracteristic decât figurile lui Pristanda, Farfuride și a Cetățeanului turmentat, pe lângă care putem pune prea bine pe Agamiță Dandanache. Celelalte personaje — Cațavencu, Coana Zoițica, Tipătescu, Trahanache, nu sunt din domeniul sublimului, grațiosului, rămân să fie din domeniul frumuseții propriu zise.

Tot așa observăm că humorul este nuanțat cu naivul și pateticul, iar olimpianismul cu optimismul și pesimismul.

In privința pesimismului s'a susținut că « O scrisoare pierdută » este o operă pesimistă; că la reprezentarea acestei

comedii n'ar trebui să râdem, ci să deplângem soarta României dată pe mâna unor astfel de oameni, ca Tipătescu, Trahanache, Cațavencu, Agamiță Dandanache. E vorba de părerile lui G. Ibrăileanu în « Viața Românească ». Asemenea păreri distrug un întreg gen literar: comedia. N'avem decât să deplângem soarta omenirii care a produs sgârciții și insociabilii și să nu mai râdem de ei de loc. E o opinie subiectivă exagerată care nu trebue luată în seamă. « O scrisoare pierdută » e o operă olimpiană. Autorul ei privește de sus de tot personajele sale, le contemplă cu seninătate și ne face și pe noi să le privim tot astfel. Dacă mai adăugăm că această comedie n'are nimic retoric sau primitiv, că este de un perfect echilibru; că nu e nici imaginativă, nici abstractă, ci e reprezentativă; că nu e nici deprimantă, nici exultantă, ci e de o seninătate clasică; că ingeniozitatea cu care mânuește scrisoarea pierdută este artistică; că nu e nici fantastică, nici incisivă, ci realistă și contemplativă, am spus tot ce trebue pentru ca să recunoaștem în « O scrisoare pierdută » o operă clasică de mâna întâi.

Același fel de calități găsim în ce privește forma și armonia. « O scrisoare pierdută » nu e scrisă în versuri, cu toate acestea impresia cetitorilor este că dintr'însa nu se poate schimba un cuvânt. Ritmul vorbirii este păstrat în așa fel, că parcă ar face parte dintr'un vers. Limba este neaoșă și literară, cu toate deformările la care o supune caracterizarea unora din personaje, care neavând cultura completă, întrebuințează cuvinte stâlcite: « Plebicist » în loc de « plebiscit », « unspce » în loc de « unsprezece », « bampir » în loc de « vampir ».

Dialogul este strălucit. E un ideal de dialog și povestirile ce se fac în dialog, ca de pildă povestirile lui Pristanda, care a vrut să spioneze opoziția, sunt de un haz nespus.

In ce privește formele generale literare, cadrul, evoluția, motivarea sentimentelor, e un adevărat model.

Dacă trecem la armonie, la o meditație adâncă, descoperim o armonie peste tot. Mai întâi în unitatea întregului. Deși au căutat unii să despartă actul trei, actul întrunirii, de rest, niciunul n'a îndrăsnit s'o facă la reprezentație, cu atât mai

mult cu cât în acest act ridiculul lui Cațavencu ajunge la culminație și pedeapsa comisă este irezistibilă. Unitatea în « O scrisoare pierdută » o întâlnim pretutindeni. O întâlnim în acțiune, o întâlnim în intrigă, o întâlnim la fiecare din personaje. In acțiune o întâlnim în hotărîrea lui Tipătescu de a se opune alegerii lui Cațavencu cu toată puterea. Dar intervine Coana Zoițica, căreia îi pasă de gura lumii și nu vrea ca să i se publice în ziarul lui Cațavencu scrisoarea ce i-a trimis Tipătescu. Tipătescu cedează până în momentul când Zaharia Trahanache îi arată falsificarea unor polițe cu care Cațavencu luase bani dela Societatea Cooperativă pe care o înființase. Zoe cedează și ea, deși tremură de frică să nu i se publice scrisoarea, lucru de altminteri cu neputință, fiindcă onorabilul Cațavencu ar fi intrat în pușcărie din pricina polițelor falsificate. Alegerea lui Agamiță Dandanache, omul guvernului, e sigură; dar nu numai atât, Coana Zoițica după ce i se aduce scrisoarea de Cetățeanul turmentat, înapoiază, de bucurie, polițele falsificate lui Cațavencu, cu condiția flagelantă ca onorabilul și stimabilul Cațavencu să conducă manifestația pentrucă s'a ales Dandanache.

Unitatea o întâlnim în intriga atât de echilibrată în elementele ei, cu scrisoarea. In realitate avem două scrisori: una a lui Tipătescu către Coana Zoițica, scrisoarea principală, care face resortul piesei; și a doua a « personajului însemnat » dela București, pe care a găsit-o Dandanache și cu care se servește ca să se aleagă deputat. Una e vizibilă și trece din mâna Cetățeanului turmentat în mâna lui Cațavencu și apoi din căptușeala pălăriei lui Cațavencu, iar în mâna Cetățeanului turmentat, care o aduce la « andresă », care e Cocoana Zoițica, nu fără a asvârli o ironie amară lui Cațavencu invitându-l la băutură, cum făcuse Cațavencu întâiași dată, când i se furase scrisoarea. Ingeniozitatea primei scrisori care trece din mână în mână, precum și ingeniozitatea invenției celei de a doua scrisori se contrabalansează și combinațiunea din ingenioasă devine artistică și perfect unitară. Cât despre unitatea diferitelor personaje, ea este de o perfecțiune la care în puține comedii s'a ajuns. Redus la unele ticuri fundamentale, ele trăiesc din ideologia am-

biției politice, care îl însuflețește pe fiecare, dându-le o caracteristică proprie. « Unspce suflete » al lui Pristanda, « Pardon, coane Fănică, și acolo tot bampir vă spunea » și expresiunea « strașnic prefect » la adresa lui Cațavencu, ne dă cheia sufletului lui. « O mie de ani pace », eu « pentru cine votez » și « eu dau scrisoarea după « andresă » dau cheia sufletului Cetățeanului turmentat. « E prea puțin, nene ! ». « Săriți că mă omoară vampirul », « sărut mâna care-mi dă mandatul ». « Trădare, trădare, de trei ori trădare » și « După lupte seculare de mai bine de treizeci de ani » sunt cheia sufletului lui Cațavencu, și așa mai departe. Dar însușirea cea mai înaltă, în privința căreia nu-l întrece nici chiar Molière, este faptul, pe care-l găsim numai în « Visul dintr'o noapte de vară » de Shakespeare, că personajele lui Caragiale oricât de stricate și de perverse ar fi nu inspiră antipatie. Sunt privite în adâncul lor cu toată simpatia omenească, așa că, oricât am râde de ele, nicăiri nu ne indignăm în contra lor. Gestul final al Coanei Zoițichii, care dă înapoi lui Cațavencu, polițele falsificate, în loc să-l dea pe mâna Parchetului, nu numai că nu ne indignează, dar ne face și mai simpatică pe Coana Zoițica, mai cu seamă când obligă pe Cațavencu să conducă manifestația publică în onoarea lui Agamiță Dandanache atât de ticălos și totuși atât de simpatic prin secăturismul lui real. Pristanda care traficheazä cu steagurile prefecturii este iertat pentrucă are « unspce » guri de hrănit. Cetățeanul turmentat, cel mai onest din toți, dar vițios până la desgust, ne este simpatic nu pentrucă e onest, ci pentrucă e simplu în apucăturile lui vițioase. Tipătescu este simpatic prin moliciunea caracterului lui, cu toată aparența vigoarei. Trahanache ne e simpatic prin naivitatea lui, căci nu dă voie nimănui să s'atingă de Zoițica și de Tipătescu, care-l înșeală. Și așa mai departe. « O scrisoare pierdută » nu e câtuși de puțin o satiră ci o creațiune comică.

Dar în afară de capodopera « O scrisoare pierdută », Caragiale mai are încă două capodopere — acestea nuvelistice. Sunt « Făclia de Paști » și « La hanul lui Mânjoală ».

In « Făclia de Paști » — și cu toată cruzimea arderii mâinii lui Gheorghe, care pune în relief maximul de frică al lui Leiba Zibal — Caragiale studiază ca un medic sufletesc patologia sentimentului fricii. Prefacerea fricii celei mai mari în cel mai mare curaj este invențiunea cea mai adâncă și cea mai veridică. Și e păcat că sub influența Gherismului, în partea dela început, Caragiale întrebuințează prea multe neologisme. Dar, oricum ar fi, starea sufletească a lui Leiba Zibal este atât de adâncită, și, în culminația ei, atât de neaoș scrisă, că putem să-i trecem cu vederea acea slăbiciune. Adâncimea analizei ne face să nu băgăm de seamă că groaznicul act de răzbunare se exercită asupra unui Român, de către un Evreu și nicio fibră nu ni se revoltă că răzbunarea izbutește oricât de crudă ar fi. Astfel, « O Făclie de Paști » poate fi pusă alături cu « La Petite Rocque » una din cele mai tragice nuvele ce-a scris Guy de Maupassant.

In « La hanul lui Mânjoală », Caragiale arată puterea vrăjitoriei. El ne face să pipăim o lume dincolo de lumea noastră cu niște forme și colori incomparabile, într'o formă cu adevărat clasică, deși subiectul este romantic. Eroul, un logodnic care se ducea călare să-și vadă mireasa, poposește pe drum la hanul Mânjăloaii, care rămăsese văduvă. Se vede că Mânjăloaii îi plăcu flăcăul și-l duse să se odihnească într'o odăiță curată, dar fără icoane pe pereți. A doua zi flăcăul vrea să plece. Mânjăloaia îi învârtește căciula în mână șoptind ceva; un cotoiu îi trece în prag printre picioare, iar în drum dă de un ied, care behăe. Mintea i se întoarce pe dos și rătăcește drumul. Dă printre niște porumbiști, pe când luna ciudată străbate nori răvășiți, și umblă și umblă să-și găsească drumul, și drumul, pe care-l găsește este acela care-l duce la Hanul Mânjăloaii, unde trăseseră pe bătătură chirigii ce stau pe lângă focuri.

Trei zile și trei nopți a stat flăcăul la hanul Mânjăloaii, de unde nu l-a putut scoate unchiu-său decât cu alaiu. Oricât de necredincios și de sceptic ai fi, nu se poate să nu admiți puterea vrăjitoriei, așa de bine sunt înfățișate faptele și lucrurile.

In deosebire de şcoala istorică ce înglobează sub numele de clasici, romantici şi realişti pe scriitori de-a-valma, noi susţinem că acelaşi scriitor poate fi şi clasic şi romantic şi realist. Proba o avem în geniul lui Caragiale, care clasic în « O scrisoare pierdută », este realist în « O făclie de Paşti » şi romantic în « La hanul lui Mânjoală ». Oricum ar fi, prin aceste trei capodopere, C a r a g i a l e poate intra cu capul sus în literatura universală.

LEGENDA ARBORILOR ÎMBRĂŢIŞAŢI

— CERCETĂRI DE FOLKLOR —

DE

ARTUR GOROVEI

MEMBRU DE ONOARE AL ACADEMIEI ROMÂNE

In literatura tuturor popoarelor este cunoscută legenda celor doi arbori, cari cresc și se îmbrățișează deasupra mormintelor celor doi îndrăgostiți, mereu despărțiți, în timpul vieții, de răutatea oamenilor.

In literatura chinezească este următoarea legendă:

Hanpang, secretarul regelui *Kang*, avea o femeie tânără și frumoasă, numită *Ho*, pe care o iubea foarte mult. Regele, voind să aibă și el pe *Ho*, puse pe bărbatul ei în închisoare, unde se sinucise. Femeia sa, pentru a scăpa de urmăririle regelui, se aruncă de pe înălțimea unei terase. După moartea ei, se găsi în cingătoare o scrisoare adresată regelui, prin care-l ruga s'o îngroape în mòrmântul bărbatului ei. Regele, îndârjit, porunci să-i îngroape deosebit. Peste noapte, însă, răsăriră doi cedri pe cele două morminte, și în zece zile se făcură așa de mari și de puternici, încât își împreunară ramurile și rădăcinile. Poporul numi acești doi arbori «arborii amorului credincios» [1]).

In Afganistan, într'un poem popular foarte răspândit, este vorba tot de doi arbori, ale căror ramuri se îmbrățișează [2]).

In evul-mediu această legendă era mult răspândită. In romanul francez «*Tristan et Iseult*», două ramuri de iederă

[1]) Angelo de Gubernatis, *Mythologie des plantes*, II, p. 53.

[2]) H. Gaidoz, în *Mélusine*, vol. IV, dela care împrumutăm informațiile ce urmează.

răsar lângă mormintele celor doi iubiţi şi le acoper cu frunzele lor îmbrăţişate.

Poemele germane vorbesc despre *Mark* regele, care după ce a îngropat pe cei doi iubiţi, a sădit pe mormântul lui *Tristan* un *trandafir* şi pe al ei, o *viţă de vie*, care au crescut şi s'au împreunat.

Intr'o legendă irlandeză pentru a separa pe doi iubiţi, *Naisi* şi *Deirdre*, până la moarte, regele *Conchobar* a ordonat să fie înmormântaţi fiecare deosebit. După câtva timp se deschid mormintele: unul dintre ele era gol, iar în celălalt s'au găsit cele două cadavre, pe care « amorul mai puternic decât moartea », le reunise. Regele, gelos, le-a reîngropat din nou separat, şi pentru ca să nu se mai reunească, le-a înfipt câte un ţăruş în fiecare corp. Din aceşti ţăruşi au ieşit două *tise* înalte, pentru a-şi îmbrăţişa ramurile pe deasupra bisericii din *Armagh*.

In Grecia, doi iubiţi, separaţi în cursul vieţii de răutatea soacrei tinerei fete, mama tânărului om, sunt îngropaţi în două morminte deosebite. Doi arbori cresc pe fiecare din aceste morminte.

Intr'o variantă, tânăra fată a fost otrăvită, tânărul soţ o vede moartă, şi atunci scoase un cuţit de aur din teaca lui de argint, îl aruncă în sus şi căzând, îi intră în inimă. Pe mormântul lui crescu un *chiparos*, şi pe mormântul ei un *trandafir* enorm, care s'a apropiat de chiparos, şi s'au îmbrăţişat. Şi o pasere, care stătea pe o ramură a trandafirului, nu cânta ca o pasere, nu cânta cum cântă privighetoarea, dar cânta şi zicea într'o limbă omenească: « Uitaţi-vă la aceşti nenorociţi copii, aceşti nenorociţi copii separaţi; ei nu s'au putut îmbrăţişa cât au fost în vieaţă, ci se îmbrăţişează acuma, după moarte ».

In departamentul Marna (Franţa), nevasta lui *Tristan*, pentru a împiedeca pe cei doi iubiţi de a se întruni după moarte, i-a înmormântat deosebit, de amândouă laturile bisericii. Din mormintele lor au ieşit un *stejar* şi un *teiu*, cari au crescut aşa de înalţi, că ramurile lor s'au atins pe deasupra bisericii.

In poezia populară modernă, legenda arborilor îmbrăţişaţi este o temă foarte des întrebuinţată.

Intr'un cântec suedez, este vorba de *tei*, cari cresc, şi ramurile lor se întrunesc, pe deasupra unei biserici.

In alt cântec suedez, doi *crini* cresc îmbrățișați.

Un cântec wend, vorbeşte de două *vițe de vie* de pe mormintele celor doi iubiţi.

Intr'un cântec sârbesc, tinerii au fost înmormântaţi cu câte un *măr verde* în mână, și au ieşit un *trandafir* și un *brad*, şi trandafirul s'a împreunat cu bradul.

Trei cântece maghiare, vorbesc de cele două morminte:

Dintr'unul a ieşit
un *crin alb*,
din celălalt a ieșit un *crin roşu;*
au crescut aşa de nalţi
până ce s'au reunit.

In alt cântec, este vorba tot de doi *crini*.

In al tre-lea cresc *lalele:*

Pentru unu s'a făcut
o tablă de marmoră albă,
pentru celălalt s'a făcut
o tablă de marmoră roșie;
le-au adus în grădina de flori
și le-au pus alăturea;
pe un mormânt au plantat
o *lalea albă*,
pe celălalt au plantat
o *lalea roşie*.
Şi sufletele iubiţilor
s'au prefăcut în *lalele*
care au crescut așa de nalte,
până ce s'au îmbrățișat.

Un cântec bulgăresc vorbeşte despre un *trandafir* care creşte pe un mormânt, şi o *viță de vie* pe alt mormânt.

Cântecele albaneze cunosc și ele arborii cari, crescuți pe cele două morminte, se îmbrățișează.

In Normandia:

Pe mormântul băiatului au pus un *spin*,
pe mormântul fetei au pus un *măslin;*
spinul a crescut aşa de nalt că a îmbrăţişat măslinul
din care s'au făcut lemne pentru a zidi o biserică.

Aceleaşi elemente în cântece *norvegiene*, *daneze*, *germane*, *portugheze*, *greceşti*, *bretone*, *ruseşti*, *turceşti*, etc.

Pentru noi, Românii, sunt interesante variantele popoarelor slave, şi ale acelora din peninsula balcanică, despre care avem, însă, puţine informaţii.

Un cântec ukrainian, publicat într'o colecţie poloneză, îl traducem în întregime, după un text franţuzesc:

Oi! trăia o văduvă la marginea unui sat,
şi avea un fiu Vasile,
şi l-a însurat de tânăr,
şi ea nu-şi iubea nora;
ea-şi trimese fiul în voiaj,
şi pe fată să pască turma,
să pască turma, să ţese pânza groasă,
să coase lucrurile de cusut,
să spele lucrurile de spălat.
Oi! fiul se întoarce din voiaj,
şi fata paşte boii.
Mama aleargă spre fiu cu bucurie,
cătră noră cu blesteme.
Oi! aşteaptă, drăguţă, nu bea singură,
avem să bem amândoi odată.
Şi fiul a murit seara,
şi tânăra dimineaţa.
Ea îşi îmbrăcă fiul pe o laiţă,
şi, pe noră-sa sub laiţă.
Oi! la capul fiului arde o lumânare,
şi pe tânără stă un vatrar.
Şi după fiu sună clopotele,
şi după noră latră cânii.
Ea îngroapă pe fiu în ţintirim,
şi pe fată lângă ţintirim.
şi pe băiat crescu un *platan* (mascu'in)
şi pe noră un *platan* (feminin);
un vârf se aplecă spre celalt vârf,
o frunză se lipeşte de altă frunză.
Inima mamei svâcneşte:
oi! dacă aş fi ştiut,
i-aş fi îngropat pe amândoi împreună.

In literatura noastră populară, găsim prima versiune a legendei arborilor îmbrăţişaţi, în colecţia de «*Poezii populare*»

a lui Vasile Alecsandri, în balada *Inelul şi Năframa :*

Fost-au, fost un Crăişor
tinerel, mândru fecior,
cum e bradul codrilor
sus pe vârful munţilor.
De soţie şi-a luat
o copilă din cel sat,
copiliţă româncuţă,
toţi vecinilor drăguţă:
cu chip dulce, luminos,
cu trup gingaş, mlădios,
cum e floarea câmpului,
în lumina soarelui.
Iară lui că i-au sosit
carte mare de pornit,
la tabără de ieşit.
El în suflet s'a mâhnit
şi din gură a grăit:
— Draga mea, sufletul meu,
ţine tu inelul meu,
pune-l în degetul tău.
Când inelu-a rugini
să ştii, dragă, c'oiu muri!
— De mă laşi plângând acasă,
na-ţi năframa de mătasă
pe margini cu aur trasă:
aurul când s'a topi,
să ştii, frate, c'oiu muri.

II

El pe cal a 'ncălicat
şi pe drum au apucat.
Mers-au el pân' la un loc
s'au aprins un mare foc
în mijlocul codrului
la fântăna corbului.
Mâna 'n sân el şi-o băga,
la năframă se uita...
inima-i se despica.
— Dragii mei, ostaşii mei,
puişori viteji de smei,
staţi pe loc de ospătaţi,

şi la umbră vă culcaţi.
Eu sunt gata de plecat
acasă, că mi-am uitat
paloşul cel rotilat
pe-o masă verde-aruncat.

Indărăt el a pornit,
c'un voinic s'a întâlnit,
c'un voinic cu calul mic.
— Noroc bun, tânăr voinic;
ce veste, de unde vii?
— Dacă vrei, Doamne, s'o ştii,
de altul poate-ar fi bine,
dar e rău şi-amar de tine.
Tatăl tău că s'a sculat,
ţara 'ntreagă ne-a călcat,
pân' ce mândra ţi-a aflat,
şi pe dânsa-a aruncat
într'un tău adânc şi lat.
— Na, voinice, calul meu,
să mi-l duci la tatăl meu.
De-a 'ntreba unde sunt eu,
tu să-i spui că eu m'am dus
pe malul apei, în sus,
şi că'n apă m'am svârlit
la copila ce-am iubit.

III

Tatăl său ţar'a sculat,
tău 'ntreg de l-au secat
şi copiii şi-au aflat,
amândoi îmbrăţişaţi,
pe năsip galben culcaţi,
amândoi senini la faţă,
de păreau că sunt în vieaţă.
Atunci Craiul s'a căit,
în mătasă i-a 'nvelit,
şi 'n biserică i-au dus
şi 'n două racle i-au pus,
racle mândre 'mpărăteşti
purtând semne latineşti.
Şi pe dânsul l-a zidit
în altar la răsărit,
pe ea 'n tindă l'asfinţit

Iar din el, frate, a ieșit
un *brad verde*, cătinat,
pe biserică plecat,
și din ea o *viișoară*
înflorită, mlădioară,
ce din zori și până 'n sară
pe biserică s'a 'ntins
și cu bradul s'au cuprins.

Această baladă, cu puține modificări, este și în colecția lui M a r i e n e s c u, culeasă din Baia Mare, în Ardeal.

In Neagra Şarului, din județul Suceava (astăzi județul Neamț), a cules S e v a s t i a n M i h ă i l e s c u un cântec, în care este vorba de doi tineri îndrăgostiți înmormântați tânărul la ușa altarului, iar «puica» lui, la ușa bisericii, dar nu se spune că arborii din mormintele lor s'au îmbrățișat, ceea ce mă face să cred că ori cântecul a fost scris numai în parte, sau că G h. R u n c a n u, care l-a spus, a uitat sfârșitul cu îmbrățișarea arborilor.

Cântecul este acesta:

Sus la vârful muntelui
cântă un puiu al cucului;
așa cântă de cu jele
de gândești că Jiul piere,
așa cântă de cu dor
de-o fată și de-un fecior,
când l-aud, de jele mor.
— Tot cu maica și cu nene,
şi cu fraţii, cu sorele
s'au sfârşit zilele mele.
Vă rog, fraţi, şi voi surori,
că văd bine că eu mor,
pe mine să mă 'ngropați
la ușa altarului.
Din mormântul meu a creşte
creangă verde de *doi meri,*
cu condeiu cu călimări.
Puica mea, când a muri,
pe dânsa să mi-o 'ngropaţi
la ușa bisericii;
din mormântul ei a crește
creangă verde de *alămâie*
cu masă şi cu hârtie,

și-or ședea domnii și-or scrie
cărticică 'ncornorată
ca prin țări să mi-o trimată,
ca să vadă lumea toată
c'a fost dragostea curată [1]).

Alte variante din județul Suceava, sunt complete.

Din comuna Preutești, d-l I. Andriescu mi-a spus, prin 1898, un cântec, pe care l-a auzit dela bunicul său, care era în vârstă de 80 de ani. Acest cântec pomenește despre *năframă*, ca semn prevestitor de moarte, și prefacerea celor doi îndrăgostiți în *brad* și *viță de vie*:

Fost-a, fost un Crăișor
tânăr și mândru fecior;
el soție și-a luat
copiliță dintr'un sat,
copiliță româncuță,
la toți voinicii drăguță,
la cosițe rumeioară
și la față gălbioară.
Crăișoru-i supărat
că grea carte i-a picat:
ca la oaste să pornească
la drum să călătorească.
Crăișoara supărată
din ochi a lăcrămat,
și din inimă-a oftat
și din gură a strigat:
— Na-ți, dragă, năframa mea,
că naframa-i de mătasă,
împrejur cu aur trasă;
când aurul s'a topi
să știi că eu oiu muri.

La mijlocul codrului,
la fântâna corbului
s'a 'ntâlnit cu doi voinici,
doi voinici cu caii murgi,
— Bună ziua, doi voinici,
ce veste-i, de unde veniți?
— De toată lumea-i veste bună,
iar de tine niciun bine,

[1]) *Șezătoarea*, I, p. 115.

că tatăl tău te-a răpit,
la oaste că te-a pornit,
şi soţia ţi-a murit.
— Cred prea bine c'a murit,
că aurul s'a topit.

Frunză verde avrămească,
ardă-i focu şi-i pârlească
pe cei ce strică
dragostea omenească.

Crăişoara, dacă a murit,
la biserică au îngropat-o
de spre asfinţit,
iar pe crăişor, când a murit,
la biserică, de spre răsărit.
Din crăişoară
a ieşit o *viişoară*,
iar din crăişor
a ieşit un *brădişor*.
Viişoara peste biserică s'a întins
şi cu bradul s'a cuprins [1]).

Un cântec cules din Mălini, judeţul Suceava (astăzi Baia), arată că pe Crăişor îl chema *Leon :*

Frunză verde lămăiţă,
disară la Garofiţă
este mare adunare:
Garofiţa logodeşte
cu Leon fecior de Domn.
Joi seara s'a bolnăvit,
Vineri sara mi-a murit.
Dar când Leon la ea vine,
iată maică-sa mi-l prinde:
— Ah, Leon, drăguţul maicii,
Garofiţa ţi-a murit.
— Aleo, maică, nu te crez.
— Poftim în casă şi vezi.

El în casă a intrat
şi la dânsa s'au uitat
şi pe loc a leşinat.
După ce s'a deşteptat,

[1]) *Şezătoarea*, XIII, p. 143.

el din gur'a cuvântat:
— Vinde-ţi, maică, patru boi
şi ne 'ngroapă pe-amândoi,
şi ne 'ngroapă cap la cap.
Maică-sa l-a ascultat,
pe-amândoi i-a comândat
şi i-a 'ngropat cap la cap.
Şi din capete-au crescut
două *mlăzi* ca din pământ,
pân la streaşina-au ajuns
şi-amândouă s'au cuprins.
Iar în urmă a 'nflorit
floricică ghivizie
ca în lume să se ştie
c'au fost doi pomi soţiori,
şi-amândoi îs dreptuşori [1]).

Intr'un cântec din Horecea, în Bucovina, cules de d-na Voronca, un fecior de Domn îndrăgosteşte o fată săracă, iar Domnul şi cu Doamna îl trimit la oaste, în ţara ungurească, şi pe fată o înneacă. Din mormintele îndrăgostiţilor au răsărit un *nuc* şi o *lozioară*, care s'au îmbrăţişat:

Pe cea coastă arsă
plouă de varsă;
ş'aceea nu-i ploaie curată,
dar e amestecată
cu lacrimi de fată,
de fată săracă
la un fecior de Domn dragă.
Domnul a oblicit
şi cu Doamna s'a grăit
pe dânsul să-l trimeată
la oaste domnească,
în ţara ungurească,
că să-l prăpădească,
iar pe dânsa s'o arunce
în mări adânce,
tina s'o mănânce.
Ei la fântână s'au întâlnit
şi s'au vorbit:
— Tu, fată săcară,
puicuţa mea dragă,

[1]) *Şezătoarea*, XIII, p. 147.

na-ți inelul meu
pe degetul tău:
când l-îi vedea negru şi smolit,
să ştii că-s prăpădit.
Şi ea i-a dat năframa ei
albă și spălată:
— Când îi vedea-o neagră destrămată,
să știi că-s înnecată.

Şi au suspinat,
și s'au sărutat.
El a mers calea'n jumătate;
scoate basmaua s'o cate:
năframa era neagră destrămată.
— Ibovnica mea e înnecată.
Stați, oşteni
și Moldoveni,
c'am uitat sabia acasă
în cuiu după masă.

Oastea că l-a ascultat
și 'mprejur roată a stat.
A venit până la jumătate cale;
întâlneşte un bătrân:
— Buna ziua, moşule.
— Mulțămesc, voinicule.
— Ce s'aude pe acolo?
— S'a 'nnecat fata săracă,
ibovnica ta cea dragă;
s'a 'necat într'un loc
unde-i verde berbenoc.

El în mare s'a aruncat,
murgu 'n poartă a nechezat,
Doamna iute a alergat:
— Ce nechezi tu, murgule,
unde-i stăpânelul tău
şi cu feciorașul meu?
— Stăpânul s'a aruncat
unde puica-i s'a 'necat.

Doamna odată a strigat,
oamenii au alergat
şi-au strâns voade
şi noroade,

hai pe dânşii ca să-i cate.
I-au cătat
ce i-au cătat,
şi strânşi cuprinşi i-au aflat.
Pe dânsul l-au îngropat
in biserică la răsărit,
iar pe dânsa dinafară.
La capul lui a crescut *nuc*,
da la a ei o *lozioară*.
Nucul pe fereastră s'a 'ntins,
lozioara a cuprins.
Mama lui, când a aflat,
a plâns şi s'a blăstămat:
să mă bată Dumnezeu
ce-am făcut singură eu,
am stricat dragoste curată
fără de-un fir de pacate.
Cine strică dragostea,
aibă pasul racului,
şi hrana gândacului,
şi sbuciumul vântului
pe faţa pământului [1]).

Altă variantă din Storojineţ, din care d-na Voronca dă numai un fragment, se sfârşeşte aşa:

Dintrânsul a crescut *brad*
cât mănăstirea de nalt,
da dintrânsa o *garofea*,
pe pământ se întindea,
cu bradul se cuprindea,
şi părinţii mi-i jălea.

D-na Voronca publică o baladă din Voloca (Bucovina), în care nu mai este vorba de părinţi cari se împotrivesc dragostei fiului lor, ci de o mamă care compătimeşte cu fiul ei, pus la închisoare de părintele mândrei lui, care se împotriveşte dragostei lor:

Olio, lio, lio, lio, lio, lio,
mi-a avut Dedel o mămuţă;
Sâmbătă dimineaţa s'a sculat
şi a luat trei păscuţe,

[1]) Elena Niculiţă Voronca, *Datinele şi credinţele poporului român*, vol. I, p. 738, Cernăuţi, 1903.

şi vro două, trei ouţe
şi la temniţă a alergat.
— Dedel, Dedel, dragul mamii,
se mărită mândra ta,
mândra ta şi nora mea,
mâne nunta i-om vedea.
— Na-ţi, mamă, inelul meu,
când îi trece pe-acolea
nuntaşii' mi te-or vedea,
ei în casă te-or pofti,
la mireasă mi-i cinsti,
inelu 'n pahar i-i da,
şi mireasa l-a vedea...

Ea pe acolo mi-a trecut,
nuntaşii o au văzut,
şi în casă o au poftit
şi cu vin o au cinstit.
Ea la mireasă a 'nchinat,
inelu 'n pahar i-a dat.
Mireasa, când a cinstit,
din ochi negri a lăcrămat,
din guriţă a cuvântat:
— Beţi, noroade şi mâncaţi,
de-amu eu nu mă mărit,
că încă Dedel n'a murit.
— N'a murit, dar necăjeşte,
că-i bat barba genunchile,
şi musteaţa brâele,
da chica călcâile.

Tatăl ei a auzit
şi pe cal a încălicat,
la temniţă a alergat,
pe Dedel l-a spânzurat.
Mireasa când a aflat
de jale s'a junghiat.
Tatăl său a cuvântat
şi din ochi a lăcrămat:
— Of, Doamne, am făcut pacat
că dragii i-am departat.

Şapte oameni a năimit,
zid de piatră mi-a 'ngrădit
şi li-a sapat două gropi

colo 'n vale 'n pomeţel
sub cel mândru cireşel,
şi pe dânşii i-a 'ngropat,
i-a îngropat cap la cap
că tare-au trăit cu drag,
i-a 'ngropat într'un mormânt
că n'au trăit cu urît.
Dintrânsul mi-a crescut *rug*,
da dintrânsa *lozioară;*
ruguşorul s'a întins,
lozioara mi-a cuprins.
Tatăl său i-a îngrădit,
nici paserea n'a trecut.

— Of şi vai, soţia mea,
cine strică dragostea,
ardă-i focul căsuţa [1]).

In balada «*Vartici*», culeasă din comuna Albeşti (judeţul Argeş), Vodă pleacă la vânătoare, iar Doamna, după un ospăţ în care finul său Vartici umplea paharele, îi zice:

Alelei, fine Vartici,
vino lângă mine-aici.
Din ceasul ce te-am văzut
la inimă mi-ai căzut.
Alelei, fine Vartici,
vină lângă mine-aici,
că-mi eşti nalt şi sprincenat
cu trei semne de vărsat,
şi dulce la sărutat.

Vartici îi răspunde:

Alelei, naşă Ileană,
nu ţi-a fi, naşă, păcat
că de mic m'ai botezat,
de mare m'ai cununat,
nu ţi-a fi, naşă, păcat
să cădem la sărutat?

Doamna Ileana îi răspunde că, pentru păcatele lui, îşi va da averile, va face mănăstiri şi fântâni, va da vaci pe la săraci şi va mărita fete mari.

---

[1]) Voronca, *Datinele şi credinţele poporului român,* vol. I, p. 901.

Vartici o amăgeşte că vine după ce-şi va îmbrăca un căftănel, dar încalecă pe un cal

şi el, măre, că-mi fugea
tocmai, frate, în Ţaligrad
ca să scape de păcat.

Doamna, însă, de întristare se îmbolnăveşte, şi când Ştefan Vodă se întoarce dela vânătoare, îl pârăşte

cu pâră înveninată,
şi cu inima spurcată.

Boierii Divanului îl găsesc vinovat pe Vartici, şi Domnul îl spânzură

în grădina cu florile
und' se plimbă Doamnele,
Doamnele cu roabele
când răsare soarele.

Dar soţia lui Vodă, când îl văzu spânzurat, ce făcea?

Fuga în casă că-mi da,
mâna pe hamger punea,
şi singură se junghia.
P'amândoi că-i îngropa
în grădina cu florile.

Ştefan-Vodă ce-mi făcea?

Prin grădină se uita,
doi *trandafiri* că-mi zărea,
de mijloc învălcinaţi,
numai, zău, ca nişte fraţi [1]).

Un cântec din judeţul Muscel zice aşa:

Hai, Leano, să murim noi
să ne 'ngroape p'amândoi
la mănăstire 'n zăvoi,
să cânte cucul pe noi.
La capul tău să răsaie

[1]) C. N. Mateescu, p. 20, *Balade*, Vălenii-de-Munte, 1909.

o tufă de *trandafir*,
la capul meu să răsaie
o tufă de *rosmalin*,
trandafirul să se 'ntinză
rosmalinul să-l coprinză [1]).

In varianta aceluiaşi cântec, cules în Dobromir (Dobrogea), *rosmalinul* se întinde, ca să cuprindă pe *trandafir :*

Mori, mândro, să mor şi eu,
să nu ni mai pară rău,
să ne 'ngroape pe amândoi
la mănăstire 'n zăvoi
und' ne iubeam amândoi;
să răsară *trandafir*,
de pe unul *rosmalin ;*
rosmalinul să se 'ntindă
trandafirul să cuprindă,
cine i-o vedea, să plângă [2]).

D-l G. Alexici publică un cântec spus de un ţăran din Niermeghi, Comitatul Bihor, în care este vorba de un *brad* şi de o *iederă* care se cuprind pe deasupra bisericii.
Iată această variantă, intitulată *Crăişorul :*

Fost odată un crăişor
tinerel, mândru fecior,
cum îs brazii codrilor
sus pe vârful munţilor.
De nevastă şi-a luat
copiliţă din cel sat,
copiliţă româncuţă
vecinuţilor drăguţă.
Şi lui carte i-a picat,
din cotună a plecat.
— Na, dragă, inelul meu,
pune-l pe degetul tău;
când inelu-a rugini,
să ştii, dragă, c'oiu muri,
iar dacă a ruginat
să ştii că mi-s îngropat.
— Na, marama de mătasă
pe margini cu aur trasă;

[1]) C. Rădulescu-Codin, în Revista *Ion Creangă*, An. I, p. 151.
[2]) O. Ştefănescu, în Revista *Ion Creangă*, An. I, p. 89.

când aurul s'a topi
să ştii, dragă, c'oiu muri.

Crăişorul mult plângea
când din cotună pornea.
Prin un codru el că trece,
prin un codru întunecat.
In mijloc fântâna sta,
cei geloşi din ea să bea
Crăişorul tot mergând
i s'aprinse doru 'n sân,
la maramă tot privea
şi de-odată 'ncremenea
de vederea ce vedea:
aurul că se topea.
— Staţi, feciori şi ascultaţi,
la umbră l'aiest copac,
după mine s'aşteptaţi
că acasă am uitat
pe masă verde aruncat
paloşul cel rotilat.
Pe drum el cum audălea,
un voinicuţ tătălea,
un voinic
cu calul mic.
— Noroc bun, tânăr voinic.
— Mulţam dumitale Craiu.
— Unde, măi, unde te duci,
ce veste bună-mi aduci?
— Doamne Craiu şi oame bune
de bine nu am ce-ţi spune:
taică-tău ţara a prădat,
mândra ta ţi-a aruncat
într'un tău adânc şi lat.
— Na, voinice, calul meu,
şi să-l duci la tată-meu;
dacă 'ntreabă unde-s eu,
tu să-i spui că eu m'am dus
pe ţărmurea api 'n sus,
spune-i că am adormit
unde-i apa bulbucit.

Taică-său de loc întreabă:
— Unde-i Crăişorul, dragă?
— Crăişorul, zău, s'a dus

pe țărmurea api 'n sus,
și el, zău, s'a zăbăvit
unde-i apă bulbucit.

Țară multă aduna,
căurile le strica,
pe-amândoi că-i întâlnea,
întâlnea îmbrățoșați,
pe hămuc mândru culcați.

Ducându-i ca să-i îngroape
strigă tata:
— Ho, nepoate
duceți-i și-i îngropați
nu 'ntr'un loc cu ceilalți,
sub streașina bisericii
unde slujesc diecii.

Și din el, dragă, a ieșit
un *brad* nalt și minunat
pe biserică plecat.
Și pe ea, dragă, a 'ngropat
în ușa bisericii,
și din ea a răsărit
mlădiță de *iederiță*,
pe biserică se 'ntinse
și cu bradul se cuprinse [1]).

In Boliza, Comitatul Maramureșului, într'un cântec se vorbește de doi îndrăgostiți, din mormintele cărora au ieșit un *rug* și o *rujă*, care se cuprind:

Frunză verde foaie lată,
fost-a un fecior și-o fată,
floricei de ghiocei,
s'au iubit de micuței.
Când au fost pe la luat,
părinții nu i-au lăsat,
și s'au dus și s'au 'necat,
măruț cu frunza rotundă,
unde-a fost apa afundă.
Și părinții s'au luat
si pe ei de i-a cătat,

[1]) G. Alexici, *Texte din literatura poporană română*, Tom. I, p. 175, Budapesta, 1899.

și 'necați de i-a aflat.
De-acolo că i-a luat,
pe amândoi i-a astupat
la umbruța nucului
în marginea drumului,
pe fecior de-a direapta,
și pe fată de-a stânga.
Din fecior mi-a răsărit
un *ruguț* mândru 'nflorit,
și din fată răsăriră
o *rujiță* mândră, plină,
și rugușul s'a întins
și rujița a cuprins [1]).

In Vălcele (Transilvania), *Chiva*, mireasa lui *Dalimon* moare, și mirele se roagă s'o îngroape în ușa bisericii, iar pe el în ușa altarului, că din ea va ieși un fir de *linte*, iar din el un *brad*, care se vor îmbrățișa:

Pe șesul Helerei,
la curțile Chivei,
iese Chiva 'mpodobită
cu iia tot șnuruită,
pe tot șirul înflorită.
Pețitorii i-au venit,
Joi pe Chiva au tocmit,
Vineri boala o a lovit,
până' Sâmbătă mi-a murit.
Duminecă dimineață
Chivei îi sosea pe ceață
vreo cincizeci de călărași
și cu doi albei de nași.
Maica Chivei a d'auzit
și 'n pragul ușii a ieșit
și din graiu așa a vorbit:
— Voi cincizeci de călărași
și cu doi albei de nași,
îndărăt să vă 'nturnați,
că Joi pe Chiva ați tocmit,
Vineri boala o a lovit
până Sâmbătă mi-a murit.
Mirele nu s'a 'ncrezut;
maica Chivei a d'auzit

[1]) *Idem*, p. 173.

şi din gură i-a vorbit :
— Dragul maichii, Dalimoane,
dacă pe mine nu mă crezi,
vino în casă şi mi-o vezi.

El în casă mi-a intrat,
pe Chiva a sărutat,
și din graiu așa vorbea:
— Maică, măiculeana mea,
pe Chiva să mi-o 'ngropați
în ușa bisericii,
că va ieși un fir de *linte*,
și pe biserică s'a 'ntinde;
și pe mine să mă îngropați
în ușa altarului,
că va ieși un fir de *brad*
și pe biserică aruncat
și cu lintea îmbrățișat.
Țara, lumea va vedea
c'a fost dragoste curată
de un fecior și de o fată [1]).

Intr'o poveste din Siret (Bucovina), se spune că o pajură, cea mai mare peste smei, cu trupul de balaur și cu aripi, s'a dat în dragoste cu un om pământean și a făcut un copil om, care era năzdrăvan ca și dânsa. Băiatul acesta s'a însurat, și pajura și-a primit nora în casă, cu condiție ca s'o asculte. După ce a pus-o pe noră să facă o mulțime de lucruri grele, și după ce a îndurat multe, nora a plecat, împreună cu bărbatul ei, ca să trăiască între pământeni. Pajura s'a luat după ei, și neputându-i găsi, au plecat fetele pajurei întru căutarea lor, și la urmă când a văzut că nu mai poate scăpa, băiatul s'a prefăcut pe el în *hămeiu*, iar pe nevastă-sa în *paltin*, și hămeiul a înfășurat paltinul, de sus până jos, și când a voit pajura s'o mănânce, n'a putut, de răul hămeiului, că ea numai pe noră voia s'o mănânce.

Acestea sunt variantele românești ale frumoasei legende, cunoscută în literatura tuturor popoarelor, asupra căreia, în alte părți, s'au făcut studii interesante.

---

[1]) I. G. Bibicescu, *Poesii populare din Transilvania*, p. 345, București, 1893.

O DISCIPLINĂ LINGVISTICĂ NOUĂ: FONOLOGIA

DE

IORGU IORDAN

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Sunetele limbajului (sau sunetele articulate, cum li se mai spune, spre a le deosebi de sunetele pe care le scot animalele şi diverse obiecte din lumea înconjurătoare) se pot studia în mai multe chipuri. Ele pot fi cercetate din punctul de vedere al modului cum sunt produse de organele noastre articulatorii: ce organe participă la emiterea lor, cum funcţionează aceste organe, locul unde se produce articulaţia, etc. În strânsă legătură cu asta se studiază felul cum sunt percepute sunetele, atât de către individul vorbitor, cât şi de către acei care-l ascultă. Căci vibraţiile provocate de mişcarea organelor articulatorii se propagă prin aer şi ajung la urechea ascultătorului, care le înregistrează şi le interpretează. Studiul sunetelor vorbirii omeneşti din punctul de vedere al producerii şi perceperii lor constitue obiectul *foneticei descriptive* sau *generale*. Metoda acestei discipline este pur descriptivă, întocmai ca a ştiinţelor naturale, cu care ea seamănă în multe privinţe; de aici şi primul ei nume. Cealaltă denumire, mai puţin întrebuinţată, pentru motive care se vor vedea imediat, se datoreşte faptului că la descrierea şi explicarea sunetelor articulate fonetiştii nu iau în consideraţie o anumită limbă sau un anumit grup de limbi. Deoarece organele articulatorii nu diferă, în fond, dela un popor la altul, modul cum funcţionează ele şi, prin urmare, produsul funcţiunii lor seamănă atât de mult dela o limbă la alta, încât

o separație, sub acest raport, a idiomelor omenești, ar fi nelogică. Evident că deosebirile de nuanță constatate în diversele limbi ale pământului sunt înregistrate de fonetica descriptivă. Fiecare sau aproape fiecare sunet are variantele lui mai mult ori mai puțin diferite dela o limbă la alta, fără ca nuanțele deosebitoare dintre ele să ne autorize totuși a le considera drept alte sunete decât prototipul lor. De altfel fonetica generală studiază și sunete despre care nu se poate afirma că există în vreuna dintre limbile cunoscute. Căci, afară de nuanțele reale, constatate în diverse idiome cercetate la fața locului, teoretic sunt posibile numeroase altele a căror existență încă n'a fost înregistrată de specialiști. O deplasare imperceptibilă a organelor articulatorii provoacă o modificare a vibrațiilor suficientă pentru ca sunetul emis să reprezinte o nuanță nouă, deosebită de toate celelalte. De aceea se admite existența virtuală a unui număr infinit de variante ale unuia și aceluiași sunet, variante care în vorbirea individuală apar, probabil, toate, dar nu sunt percepute de urechea noastră, și din cauza imperfecțiunii ei (așa se explică de ce foneticștii au simțit nevoia să recurgă la aparate înregistratoare), dar și din cauză că în mintea noastră avem oarecum o imagine sau reprezentare a sunetului respectiv, un fel de medie a tuturor nuanțelor respective (sunetul tip, cum spunea A. Philippide), care ne împiedecă să percepem deosebirile, chiar atunci când ele sunt destul de sensibile, făcându-ne să ni se pară că ceea ce auzim din gura partenerului nostru este perfect identic, în ce privește pronunțarea, cu conștiința pe care o avem noi despre sunetele în discuție. Intru cât fonetica descriptivă ia în considerație și sunete, mai exact nuanțe de sunete, fără existență reală constatată experimental, ea poate fi numită și *fonetică teoretică*.

Fonetică generală în sens strict însemnează altceva decât fonetica descriptivă (sau teoretică), și anume studiul unor fenomene fonetice care apar într'un număr așa de mare de limbi, încât trebuesc privite drept efectul unor tendințe generale, al unor legi fonetice, cum spun unii, adică al unei necesități sau al unui determinism, impus de natura intimă al limbajului omenesc. Astfel de fenomene sunt asimilația

(modificarea unui sunet sub influența altuia în sensul apropierii fonetice a celui dintâi de cel de-al doilea), disimilația (modificare opusă asimilației), metateza (schimbarea locului pe care-l are un sunet în cuvânt), etc.

Dar sunetele articulate pot fi studiate și în interiorul unei limbi determinate, eventual în interiorul unui grup de limbi înrudite. In acest caz nu ne mai interesează modul cum se emit și se percep ele, deși nimic nu ne poate opri de a le considera și din acest punct de vedere. Deoarece se presupune că funcțiunea organelor articulatorii și produsul funcțiunii lor nu diferă dela o limbă la alta, — cele arătate mai sus probează că o astfel de presupunere este întemeiată —, când e vorba de o limbă dată sau de un grup de limbi înrudite, specialiștii își îndreaptă toată atenția asupra modificărilor suferite de sunetele limbii sau limbilor respective, fie sub ochii noștri, fie, mai ales (pentrucă-i mai ușor de constatat) de-a-lungul veacurilor. Căci vorbirea umană evoluează, datorită faptului că oamenii, în și prin care ea există, sunt supuși influenței stărilor lor psihice, variabile după împrejurări, și vieții sociale, de asemenea schimbătoare cu vremea. Constatarea, explicarea și urmărirea în timp a prefacerilor la care sunt supuse sunetele unei limbi sau ale unui grup de limbi alcătuesc obiectul *foneticei istorice* (sau *evolutive*) [1]).

De când studiile lingvistice au devenit mai sistematice, adică mai științifice, sunetele articulate au fost cercetate cu un interes egal din ambele puncte de vedere expuse până aici. Pe măsură ce trecea vremea, metodele se perfecționau, mai cu seamă în ce privește fonetica descriptivă, care și-a creat o ramură nouă, *fonetica experimentală* sau *instrumentală*. Am arătat că, pentru numeroase nuanțe de sunete, urechea noastră este prea imperfectă, ca să le poată percepe. Astfel s'a simțit nevoia unor aparate înregistratoare, care erau, de altmintrelea, cunoscute, sub o formă sau alta, fizicienilor. Dar nu numai pentru a înlocui urechea omenească s'a recurs la mijloace experimentale de studiu. Aparatele și instrumentele utilizate de foneticiști înlesnesc, de pildă, descompunerea

[1]) Când se studiază în chipul acesta sunetele mai multor limbi înrudite, avem *fonetică istorică comparată*.

unui sunet în elementele lui constitutive, ne pun, deci, în situația foarte favorabilă de a pătrunde în secretul constituției fizice a sunetelor, ne ajută să precizăm cu exactitate matematică punctele de pe palatul gurii, unde au loc unele articulații, apoi depărtarea sau apropierea organelor vocale unele de altele, etc.

In ciuda progreselor cu adevărat mari, realizate atât de fonetica descriptivă, cât și de cea istorică, s'au găsit, în special după războiul cel mare, unii lingviști cari să tăgăduiască orice folos din partea acestor două discipline pentru înțelegerea sistemului fonetic al unei limbi date. Căci a ști cum se produc sunetele limbajului omenesc nu ajută de loc la cunoașterea structurii fonetice a unui idiom oarecare. Din lămuririle, oricât de sumare, pe care le-am dat mai sus se vede lesne că fonetica descriptivă se ocupă de sunete articulate în general, așa că ceea ce spune ea despre un anumit sunet se potrivește pentru toate limbile, chiar pentru acelea pe care nu le cunoaștem (fie că nu le-am descoperit, fie că nu există încă). Fonetica descriptivă mai are un cusur în ochii lingviștilor care cer să studiem altfel decât până acum materialul fonetic al unei limbi, pe acela anume că ea este o disciplină fizică, independentă și, deci, străină de lingvistică. Și aceasta, nu numai din momentul când a recurs la aparate de tot soiul, ci chiar dela început. Emiterea și perceperea sunetelor articulate sunt fapte pur fizice, deși la producerea lor participă și sufletul omului (ca ordonator al emisiunii și ca înregistrator al vibrațiilor, mai exact spus ca transformator în valori psihice a unor fapte materiale). Cu cât fonetica descriptivă a făcut progrese mai mari, cu atât s'a îndepărtat tot mai mult de preocupările strict lingvistice, cu atât s'a înstrăinat de lingvistică, în sensul că a îndreptat pe un drum greșit atenția a numeroși specialiști, ba a falsificat înțelegerea pentru fenomenele lingvistice, care n'au nimic fizic în ele, chiar atunci când suportul, vehiculul lor este sau pare a fi astfel. Evident că nimeni nu neagă importanța foneticei descriptive, și în sine și ca disciplină auxiliară a științei limbii. Este absolut necesar să cunoaștem modul de funcționare a organelor articulatorii, pentru a putea

discuta probleme de fonetică în general, indiferent de punctul de vedere din care ne punem. Dar, repet, spre a pătrunde în structura sistemului de sunete al unei limbi, spre a ne da seama de ceea ce constitue esența acestui sistem, particularitățile lui caracteristice, care-l deosebesc de sistemul fonetic al altor limbi, chiar înrudite, fonetica descriptivă nu ne este de niciun folos. Căci limba, după cum voiu arăta mai departe, există independent de realizarea ei exterioară, materială, sub formă de cuvinte, forme gramaticale și sunete. Faptul că, la un moment dat, toți Românii tac nu însemnează că limba românească a încetat de a mai fi. Ea trăiește așa zicând în conștiința noastră, indiferent dacă o vorbim ori nu. Și momentul de care pomeneam se poate prelungi, poate deveni o serie nesfârșită de momente. Câtă vreme trăiesc Români, cari au în sufletul lor conștiința sistemului limbii lor materne, aceasta continuă să existe, chiar dacă, din cauze pur exterioare și fortuite, n'o vorbește nimeni. Pentru înțelegerea părții fonetice, care alcătuește sistemul unei limbi concepute în acest chip, fonetica descriptivă nu ne folosește cu nimic.

Aceeași afirmație se poate face și cu privire la fonetica istorică. Studiind evoluția sunetelor românești, dela o epocă la alta, ne dăm seama de așa zisa vieață din trecut a limbii noastre, de transformările pe care le-a suferit aspectul ei fonetic și de cauzele acestor transformări, dar nu izbutim să avem o intuiție, fie și aproximativă, a sistemului fonetic românesc actual. Căci limba, așa cum am definit-o mai sus, are totdeauna o existență actuală. Ea nu poate fi imaginată în afară de oamenii cari o vorbesc. Prin urmare, ca să-i înțelegem structura ei intimă, trebue s'o urmărim în subiectele vorbitoare, adică în noi înșine, în cei de astăzi, nu în cei cari au trăit altădată. Textele din epocele trecute (de altfel aceeași situație au și textele din momentul de față, dacă cineva ar încerca să studieze sistemul lingvistic românesc actual numai cu ajutorul lor) reprezintă realizarea concretă în diverse cazuri individuale a sistemului lingvistic românesc din epoca respectivă, nu și acest sistem însuși, așa cum îl aveau în conștiința lor Românii din vremea aceea.

Pornindu-se dela observații și critice de felul acesta, s'a simțit nevoia unei fonetice care să nu fie nici descriptivă, ramură a științelor fizice, nici istorică, ci strict lingvistică, să studieze, adică, sunetele unei limbi așa cum există ele în conștiința subiectelor vorbitoare actuale, nu din punctul de vedere al modului cum se produc ele, căci aceasta interesează în primul rând, poate exclusiv, pe fizician, care-i numai un auxiliar al lingvistului, nici din acela al modificărilor suferite în timp, căci acestea, chiar dacă ating sistemul lingvistic, privesc tot sunetele în sensul curent al termenului, tot elementul material, individual și mai mult sau mai puțin trecător al limbii.

Reacțiunea își are izvorul mai cu seamă în doctrina lui Ferdinand de Saussure, lingvist francez din Elveția, care, deși prezentată, sub formă de prelegeri universitare, încă de mult, a ajuns a fi cunoscută în cercuri mai largi după războiul cel mare (prin opera postumă *Cours de linguistique générale*, apărută în primă ediție la 1916). Cu toate că era indoeuropenist, deci istorist și comparatist prin definiție, Saussure cerea să se studieze de preferință stările lingvistice actuale, fiindcă limba, ca sistem de semne, are existență exclusiv actuală, în conștiința oamenilor cari o vorbesc la un moment dat. Fonologia, după definiția schițată mai sus, se ocupă de foneme, adică de sunetele unei limbi așa cum sunt ele simțite, înțelese și interpretate de subiectele vorbitoare (nu așa cum există în cuvintele și frazele emise de acestea, nici așa cum le găsim în texte aparținând unor epoce anterioare celei actuale, cu privire la care nu ne putem informa decât indirect și prin producții scrise individuale).

De altfel, un punct capital în concepția saussuriană este deosebirea dintre 'limbă' și 'vorbire', prima fiind un sistem de semne sau simboluri fonetice, morfologice și lexicale, același la toți membrii unei colectivități lingvistice, cealaltă reprezentând realizarea concretă, individuală și de fiecare clipă a sistemului, fatal diferită dela om la om și chiar la un singur om, după stările lui sufletești și după condițiile exterioare în care se află când vorbește. Am arătat că fonologia are de obiect elementele fonetice ale 'limbii', adică

fonemele, nu pe acelea ale 'vorbirii', care sunt sunetele, expresia materială a fonemelor, și de care se ocupă pe de o parte fonetica descriptivă, pe de alta fonetica istorică. Prin aceste două aspecte esențiale fonologia este o ramură a lingvisticei sincronice, cum îi spune Saussure, singura care merită acest nume (căci lingvistica istorică este, în realitate, istoria unei limbi sau a unui grup de limbi, nu lingvistică adevărată). De aceea ea trebue considerată, în largă măsură, drept un produs, direct sau indirect (acest amănunt nu se poate preciza, dar n'are importanță deosebită), al școalei lingvistice franceze, creată de Saussure. Cât despre separația strictă pe care o fac fonologii între 'fonem' și 'sunet', deși merge paralel cu distincția saussuriană dintre 'limbă 'și 'vorbire', ea are, cel puțin în parte, altă origine, mult mai veche decât începuturile activității lui Saussure, lucru care se va vedea mai încolo.

Fonologia, în sensul dat mai sus acestei noțiuni, este creația *Cercului lingvistic din Praga*, alcătuit din învățați cehi ca V. Mathesius, B. Trnka, etc. și din Ruși refugiați, printre ei N. S. Trubetzkoy, Roman Jakobson ș. a. Contribuția cea mai importantă, în multe privințe copleșitoare, la întemeierea acestei discipline a adus-o Trubetzkoy, fost profesor al Universității din Viena (mort la 1938, în vârstă de numai 48 ani).

Printr'o serie de articole și de comunicări la congrese și adunări savante, Trubetzkoy a căutat să lămurească obiectul, scopul și metoda fonologiei. La discuțiile provocate de el au participat numeroși specialiști, aprobându-i sau combătându-i părerile. Afară de lingviștii amintiți, pot fi numiți, printre alții, Polonezul W. Domaszewski și, mai ales, Danezul L. Hjelmslev. Pe baza cercetărilor personale și ale altora, partizani ori adversari ai concepției sale, Trubetzkoy a putut, înainte de moarte, să înjghebe o carte, pe care i-au publicat-o prietenii sub titlul *Grundzüge der Phonologie* (în colecția *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, vol. VII, Praga, 1939). Deși neterminată (lipsește de altfel numai sfârșitul), această lucrare conține esența doctrinei fonologice, așa cum au conceput-o atât Trubetzkoy, cât și

majoritatea lingviştilor care, la fel cu autorul ei, au socotit şi continuă să socotească necesară existenţa unei discipline fonetice nouă. De aceea suntem îndreptăţiţi să credem că discuţiile ulterioare nu vor modifica prea mult din ansamblul principiilor şi metodei stabilite de adevăratul ei creator [1].

In paginele ce urmează voiu da, în rezumat şi cu observaţii sau adăugiri personale, ceea ce mi se pare esenţial în doctrina fonologică, aşa cum apare ea în opera fundamentală a lui Trubetzkoy.

Termenul «fonologie» nu-i nou. Nouă îi este numai accepţia. Inainte de Trubetzkoy (şi de Cercul lingvistic din Praga), fonologia însemna, pentru unii lingvişti, fonetică, fie istorică (cf., de ex., S. Puşcariu, *Despre legile fonologice*, în *Dacoromania*, II, p. 19 urm.), fie descriptivă (= fiziologia sunetelor, cum spunea A. Philippide) sau generală (prezentarea şi explicarea tendinţelor fonetice ca asimilaţia, disimilaţia, metateza). Ultimul dintre aceste sensuri se întâlneşte, de pildă, la F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, care numeşte *fonologie* fiziologia sunetelor şi fonetica generală, adică, la un loc, fonetica 'vorbirii', ştiinţă auxiliară a lingvisticei, iar *fonetică* pur şi simplu fonetica 'limbii', adică fonetica istorică, ramură a lingvisticei. La fel procedează un discipol al lui Saussure, cunoscutul fonetist şi lingvist francez M. Grammont, în cartea sa *Traité de phonétique*, Paris, 1933: fonologie = studiul activităţii pur fizice a organelor vocale în scopul de a emite sunete, disciplină fizică; fonetică = participarea sufletului omenesc la producerea modificărilor fonetice şi cercetarea acestor modificări înseşi. Terminologia lui Saussure n'a prins însă, cei mai mulţi fonetişti şi lingvişti întrebuinţând denumirile aici în discuţie cu sensuri exact opuse celor date de şcoala franceză [2].

[1]) In intenţia lui Trubetzkoy era să scoată încă un volum, ca o continuare a celui publicat şi cu acelaşi titlu, în care trebuia să prezinte problemele fonologiei istorice, ale geografiei fonologice, ale morfologiei şi ale scrierii în raporturile ei cu structura fonologică a limbii.

[2]) Cf. câteva studii, unde se vorbeşte în special despre noţiunile pomenite în text: S. Puşcariu, *Phonetik und Phonologie*, în *Volkstum und Kultur der Romanen*, III (1930), p. 16 urm.; E. W. Selmer, *Phonologie und Phonetik*, în *Teuthonista*, IX (1933), p. 160 urm.; A. Rosetti, *Bulletin linguistique*, II (1934), p. 5 urm.; Ernst Otto, *Phonologie und Phonetik*, în *Indogermanische Forschungen*, LV (1937), p. 17 urm.

Pentru Trubetzkoy și Cercul lingvistic din Praga [1]), fonologia este studiul fonemelor, iar fonetica studiul sunetelor. Sunetul este un element pur fizic: organele vocale care-l produc vibrează ca niște instrumente muzicale. Fonemul, dimpotrivă, este un element psihic. De aceea el aparține 'limbii', pe când sunetul, care-i realizarea materială, exterioară a fonemului, aparține 'vorbirii'. Așa stând lucrurile, fonologia este o disciplină lingvistică, fonetica una fizică. După cum vedem, la baza definițiilor date de Trubetzkoy se află distincția pe care o face Saussure între 'limbă' și 'vorbire' și potrivit căreia lingvistica adevărată nu se poate ocupa decât de limbă.

Definiția *fonemului* a variat cu timpul și continuă, deși mai puțin, să varieze. J. Baudouin de Courtenay, primul învățat care și-a dat seama că între sunet, element fizic, și fonem, element psihic (mai exact, lingvistic), există o deosebire esențială și cerea, încă dela 1870, despărțirea foneticei (studiul sunetelor) de fonologie (studiul fonemelor) [2]), — fără a întrebuința însă acești termeni —, vedea în fonem *echivalentul psihic al sunetului*, așa dar un fel de imagine sau reprezentare a sunetului. Aceasta este o definiție psihologistică, deci greșită, spune Trubetzkoy, care cere una lingvistică. Printre alte obiecții care i se pot aduce merită să amintesc pe următoarea. Aceluiași fonem îi corespund adesea mai multe sunete, de pildă în românește *o* și *u* alternează în silabe neaccentuate, și totuși cuvântul respectiv nu este simțit ca două cuvinte, după cum e pronunțat de unii cu *o*, de alții cu *u* (cf. *batjocori* alături de *batjocuri*, *coloare* — *culoare*, *dormi* — *durmi*, etc.); tot așa alternează *e* și *i* neaccentuați (*judecată* — *judicată*, *piedecă* — *piedică*, *termen* — *termin* ș. a.).

[1]) Acest cerc a luat ființă în 1928. De aceea P. Fouché, directorul Institutului de Fonetică dela Sorbona, consideră (*Le français moderne*, I [1933], p. 44—5) anul 1928 drept data creării disciplinei fonologice în sensul despre care va fi mereu vorba de aici înainte. Privitor la legăturile lui Trubetzkoy cu Cercul lingvistic din Praga, v. cele spuse mai sus, p. 7.

[2]) Câțiva ani mai târziu (în 1876), J. Winteler, *Die Kerenzer Mundart des Canton Glarus* spunea același lucru. Scriind nemțește, acest lingvist a putut influența pe confrații săi mai lesne decât B. de Courtenay, care și-a publicat lucrările în rusește. De altfel se pare că Trubetzkoy însuși, deși Rus, datorește, în ce privește doctrina fonologică, mai puțin lui B. de Courtenay și mai mult lui Wiktor Porzeziński, fostul său profesor la Universitatea din Moscova (așa afirmă undeva L. Hjelmslev).

In astfel de cazuri avem câte un singur fonem, nu două, cum ar fi susținut (sau ar fi trebuit, conform definiției sale, să susție) B. de Courtenay.

Alți savanți, de ex. D. Jones, Dr. Palmer, etc., concep fonemele ca *sunete abstracte* (ceea ce-i aproape același lucru); existență materială au numai sunetele concrete, din vorbirea unei limbi date. Sunetele concrete nu sunt niciodată perfect identice unul cu altul, chiar în gura aceluiași individ. Totuși, în ciuda deosebirilor, care sunt numai de nuanță și, în general, imperceptibile, ele au atât de multe și de importante trăsături comune, încât le putem cuprinde într'o reprezentare unică (într'un sunet abstract unic).

Renunț la înșirarea celorlalte definiții, ca să nu lungesc prea mult discuția, și mă opresc la cea propusă de Trubetzkoy (împreună cu lingviștii Cercului din Praga). Acesta pornește dela ideea că fonemul este o noțiune lingvistică, un element constitutiv al 'limbii', așa dar un semn sau un simbol, și de aceea trebue definit din punct de vedere strict lingvistic. Ce este esențial pentru orice semn lingvistic (nu numai fonetic, ci și morfologic, sintactic, lexical)? Valoarea, adică sensul și funcțiunea, aceleași pentru toți membrii colectivității lingvistice. Căci limba servește la înțelegerea între dânșii a oamenilor, la comunicarea gândirilor și simțirilor, cu ajutorul 'semnelor', care sunt oarecum numele produselor noastre sufletești. Semne sunt și cuvintele, apoi formele gramaticale (sau morfemele, cum li se mai zice). In ce raport se găsește fonemul față de ele? In raport de parte la întreg: cuvintele și morfemele sunt formate din foneme, care alcătuesc astfel semnele lingvistice cele mai simple, cele mai reduse, unitățile extreme ale limbii. După cum fiecare morfem sau fiecare cuvânt are o valoare a lui, diferită de a altora, și îndeplinește o funcțiune aparte, la fel fiecare fonem are valoarea, adică funcțiunea lui specifică. Aceasta este condiția esențială: să îndeplinească o funcțiune pe care n'o poate îndeplini alt fonem. Și morfemele sunt unități lingvistice, anume unități morfologice, tot așa cuvintele, unități lexicale. Fonemele sunt unități fonologice (în legătură cu sunetele). Din punctul de vedere al structurii lor, fonologice sunt toate uni-

tățile lingvistice, deci și morfemele și cuvintele, căci sunt constituite din foneme. In rezumat, *fonemul este o unitate fonologică indivizibilă*, care nu poate fi descompusă în unități mai mici.

De unde vine valoarea funcțională a unui fonem, diferită de a altor foneme? De unde vine valoarea specifică a morfemelor și a cuvintelor? Pentru acestea din urmă, dela faptul că fonemele din care sunt ele alcătuite diferă, în total sau în parte, dela unul la altul, așa că orice confuzie între ele devine imposibilă: *am—ai*, *acesta—acela*, *un—o*, *mic—mac*, *tare—mare*, etc. La foneme constatăm ceva asemănător. Un fonem posedă însușiri fonologice care nu sunt identice la mai multe foneme, ci se deosebesc într'o măsură mai mare ori mai mică. Astfel *b* este explozivă, fonică, bilabială. Aceste particularități se întâlnesc și la alte foneme, dar nu toate deodată. Explozivă este și *p*, ba încă tot bilabială, dar nu-i fonică (sau sonoră), ci afonă (sau surdă). Această deosebire (care presupune încă una, anume o tensiune mai mare a organelor articulatorii la *p*, de aceea i se spune fortis, pe când *b* este lenis) ajunge, pentru ca *b* să fie un fonem, *p* alt fonem. Explozivă, tot fonică, este și *g*, dar nu bilabială, ci velară, deci *g* este alt fonem decât *b*. Fonic și velar în același timp este γ, care însă, fiind spirantă, iar nu explozivă, reprezintă un fonem diferit de *g*. Etc., etc.

Vrea să zică, esența unui fonem o constitue însușirea (eventual însușirile) prin care el se deosebește de altele sau, mai precis, *se opune* altora. Din punct de vedere fonologic, însușirile care servesc la diferențierea unui fonem de altele se numesc *relevante*, celelalte, *irelevante*. Din punct de vedere fonetic, adică al sunetelor respective realizate, toate însușirile sunt deopotrivă, fiindcă toate contribue la crearea aspectului sau naturii specifice a sunetului în discuție. Nu ne putem imagina un *b* fără explozie sau fără vibrarea coardelor vocale sau fără participarea ambelor buze. Dimpotrivă, în ce privește funcțiunea pe care o îndeplinește *b* într'o limbă dată, una singură din aceste trei particularități este suficientă, pentru ca el să se deosebească de alte foneme și să servească, prin urmare, la diferențierea unui

cuvânt de altul. De pildă: *bat—pat*, *dat—lat*, etc. Tot așa stau lucrurile cu *g*, *m*, *s*, *j* ș. a. Cf. *gură—cură—mură—jură*; *mor—nor—dor*; *sar—zar—dar*; *șuncă—luncă*, etc.

De aceea altă definiție (mai exact, alt aspect al definiției date mai sus, un fel de corolar al ei) sună astfel: *fonemul este totalitatea însușirilor relevante ale unei imagini sau unități fonetice*. Acum se poate vedea mai bine deosebirea dintre fonem și sunet. *Sunetul este realizarea materială sau fizică (fiziologică și acustică) a fonemului*. Sau mai scurt: *sunetul este simbolul material al fonemului*.

Am spus că sunetul posedă și particularități relevante și particularități irelevante. Urmează că nu tot ce există în fonetică există și în fonologie. Ultima ia în considerație mult mai puține lucruri decât prima, tocmai pentrucă fonetica este o știință fizică, are de obiect produse materiale, alcătuite din tot soiul de elemente, care trebuesc cercetate toate (căci nu se poate spune că unele ar fi esențiale, altele nu), pe când fonologia este o disciplină lingvistică, bazată pe noțiunea 'valoare' sau 'funcțiune', și trebue, deci, să se ocupe numai de elementele care contribue la crearea valorii respective.

Realizarea unui fonem se poate face în mai multe chipuri, după împrejurările în care el apare (vecinătatea fonetică, poziția în cuvânt). Consecința este că *un fonem poate fi realizat prin mai multe sunete*. Din punct de vedere fonetic, adică fizic, avem mai multe sunete, din punct de vedere fonologic, adică al funcțiunii, unul singur (= fonem). Astfel în limba noastră *g* este fonem unic. După natura sunetelor vecine din cuvintele unde se găsește, el se realizează însă diferit: în *gaz*, *gîscă*, etc. avem un *g* velar nerotunjit; în *gorun*, *gumă*, etc., unul velar rotunjit (din cauza lui *o*, *u*, care se pronunță cu rotunjirea buzelor); în *ghem*, *ghindă*, etc., unul palatal nerotunjit (mai palatal în *ghindă* decât în *ghem*, fiindcă *i* este mai palatal decât *e*); în *ghiociu*, *ghiuj*, etc., unul palatal rotunjit. Așa dar, patru, cinci specii de *g* material, ca sunet al vorbirii, dar toate sunt realizarea unui singur fonem: în sistemul limbii românești tuturora le corespunde același fonem *g*. Particularitățile velar, palatal, rotunjit, nerotunjit sunt irelevante din punct de vedere fonologic, așa cum am arătat

mai sus că, în comparație cu alte foneme, sunt irelevante când una ,când alta dintre însușirile lui *g*, care altfel, privite în ele înseși, sunt relevante. g *velar*, g *palatal*, g *rotunjit* ș. a. *reprezintă variante* (fonetice, se înțelege) *ale fonemului* g.

Cum se pot deosebi fonemele de variantele lor? Această chestie este foarte importantă, pentrucă de rezolvirea ei justă depinde atingerea scopului urmărit de fonologie și care este caracterizarea fonologică a unei limbi. S'au stabilit diverse reguli. Și anume: 1. Dacă două sunete ale aceleiași limbi apar exact în aceleași condiții fonetice și pot fi înlocuite unul prin altul, fără să se provoace o schimbare a sensului cuvântului, avem a face *nu* cu două foneme, ci cu două variante ale unui singur fonem. Astfel limba franceză cunoaște un *r* (uvular) și un *R* (limbal), primul constituind norma, celălalt abaterea. Amândorora le corespunde însă același fonem *r*, căci *raison*, de ex., este același cuvânt, are același înțeles, fie că-l pronunțăm cu *r*, fie că-l pronunțăm cu *R*. Și la noi există două feluri de *r*, numai că cel limbal este regula, cel uvular (eventual și laringal) excepția, dar pentru fonolog situația nu diferă prin nimic de aceea din franțuzește: un singur fonem *r* posedă și limba română. Tot așa se prezintă lucrurile cu variantele înmuiate din unele graiuri populare românești față de sunetele corespunzătoare din limba comună: *maŕe—mare*, *puńe—pune*, *val'e—vale*, etc.

2. Dacă două sunete ale aceleiași limbi apar exact în aceleași condiții fonetice și nu se pot înlocui unul prin altul, fără ca cuvântul să-și modifice sensul sau să devie necunoscut, avem două foneme, adică realizarea fonetică a două foneme diferite. De pildă *mac—mic*, *dos—ros*, *sar—țar*, *corn—horn*, etc.

3. Dacă două sunete ale unei limbi, înrudite între ele din punct de vedere acustic sau fiziologic, nu apar niciodată în aceleași condiții fonetice, ele trebuesc considerate drept variante combinatorii ale unui fonem unic. In ipoteza aceasta intră mai multe cazuri, dintre care voiu releva, pentru exemplificare, unul singur. Sunetele rusești *ö* și *ä* [1]) apar numai

[1]) Le redau prin semnele lor fonetice, nu prin cele ortografice.

între consoane palatale, pe când *o* și *a* tocmai în această poziție nu apar niciodată. Fonetic vorbind, *ö* este mai apropiat de *o* decât de *a*, iar *ä* mai apropiat de *a* decât de *o*. De aceea *o* și *ö* sunt simțite ca variante combinatorii ale unui fonem (*O*), *a* și *ä* ca variante combinatorii ale altui fonem (*A*).[1]).

Fonemele pot fi considerate, întocmai ca și sunetele vorbite, atât izolat, cât și în grupuri. Ceea ce trebue precizat înainte de toate este următorul amănunt. *Când avem a face cu foneme izolate, și când cu legături sau combinații de foneme?* Teoretic se aplică aceleași criterii ca la identificarea fonemelor (dacă-i vorba, adică, de un fonem propriu zis ori numai de o variantă a lui). Aici dificultățile sunt mult mai mari, din cauză că, pentru înțelegerea lucrurilor, pornim, ca totdeauna de altfel, dela sunete, tot așa cum în discuțiile despre 'limbă' plecăm dela 'vorbire' (căci întâi există 'vorbirea', apoi 'limba', deși, după ce aceasta din urmă, adică sistemul lingvistic, s'a constituit, ea servește de normă 'vorbirii'): între sunet și fonem raportul este exact același ca între 'vorbire' și 'limbă'.

In mod obișnuit, vorbirea omenească nu cunoaște întreruperi, curentul expirator de aer circulă neîntrerupt în cursul pronunțării unei propoziții, a unui cuvânt sau a unei silabe. De aceea, când vrem să analizăm din punct de vedere fonologic un grup de sunete, este greu de spus dacă un anumit fragment al curentului de aer constitue un singur fonem sau mai multe foneme (dacă-i *monofonematic* sau *polifonematic*). Iată câteva norme de apreciere.

1. O combinație de sunete poate fi considerată ca realizarea unui fonem unic numai atunci când elementele ei alcătuitoare nu aparțin, în limba respectivă, la două silabe. Astfel africatele *ţ* și *č*, care sunt sunete compuse ($t + s$, $t + š$), merg în românește totdeauna cu aceeași silabă; prin urmare, ele reprezintă realizarea fonetică a unui singur fonem, au valoare monofonematică. Dimpotrivă, aceleași combinații fonetice au valoare polifonematică în limbile care nu cunosc africate de felul acesta, de ex. în limba fineză, unde $t + s$

[1]) Pentru a nu complica lucrurile, renunț la înșirarea celorlalte reguli stabilite de Trubetzkoy (cf. *op. cit.*, p. 45 urm.).

apar numai în interiorul cuvântului şi se desfac totdeauna, *t* aparţinând silabei precedente, iar *s* celei următoare.

2. O combinaţie de sunete are valoare monofonematică numai dacă-i produsul unei mişcări articulatorii unitare. Cazul cel mai interesant este acela al diftongilor. Engl. *ei* şi *ou*, de pildă, sunt monofonematici, cum probează, între altele, faptul că Englezii pronunţă ca *ei*, resp. *ou* vocalele nemţeşti lungi *e*, resp. *o*. Probabil că diftongii româneşti *ia* şi *ea*, *ua* şi *oa* trebuesc puşi în aceeaşi categorie, pentru motivul că în unele dialecte le corespund vocale simple (*ẹ*, resp. *ọ*). Mai sigur mi se pare că trebue să vedem foneme unice în diftongii *ie* şi *uo*, al căror element consonantic dispare în vorbirea unui mare număr de Români, fără ca cuvintele să-şi schimbe înţelesul. Imprejurarea că *miere*, de ex., se pronunţă foarte des *mere*, că *om* sună (mai ales suna odinioară) *uom*, etc., arată că *ie* şi *e*, resp. *o* şi *uo*, sunt simţite de noi ca echivalente. Cuvintele în discuţie au acelaşi sens, indiferent de prezenţa elementului consonantic dinaintea lui *e* şi *o*. Din contra, un grup de consoane de felul lui *cs*, *ct*, *gn*, etc. este polifonematic, pentrucă sunetele alcătuitoare aparţin la două mişcări articulatorii diferite (articulaţia sunetului al doilea din grup nu este continuarea articulaţiei primului sunet).

3. O combinaţie de sunete, care poate fi monofonematică (întru cât îndeplineşte condiţiile de sub 1 sau 2), reprezintă realizarea unui singur fonem, atunci când este tratată astfel, când, adică, apare în limba respectivă în condiţii fonetice care nu permit existenţa unui grup de sunete. Aşa avem limbi care nu cunosc grupuri consonantice la începutul cuvintelor, printre ele maghiara, care, din această cauză, a prefăcut, de ex., slav. *srěda* în *szer(e)da*, rom. *crăciun* în *karácson*, rom. *plăcintă* în *palacsinta*, etc. Dacă în ungureşte găsim totuşi un *ts* sau *tš* iniţial, însemnează că aceste grupuri fonetice au valoare monofonematică. La fel germ. *pf* urmat de *l*, tot la începutul cuvântului, de ex. *Pflaume*, *Pflug*, etc., deşi limba germană posedă grupuri consonantice iniţiale, şi aceasta, din cauză că în nemţeşte existenţa a trei consoane

la începutul cuvântului este posibilă numai în câteva cazuri (*štr*, *špl* și *špr*)[1].

4. Dacă un element al combinației fonetice care ar putea, în principiu, să aibă valoare monofonematică nu reprezintă varianta combinatorie a unui fonem oarecare din limba respectivă, grupul de sunete în discuție trebue considerat ca un singur fonem. Astfel în unele limbi slave există *r* silabic, care se pronunță aproximativ ca rom. *îr* sau *rî* (după împrejurări), eventual ca rom. *ăr* sau *ră*. In sârbește acest grup fonetic (mă pun din punctul de vedere al pronunțării) este un singur fonem, fiindcă sârba nu cunoaște nici pe *î*, nici pe *ă*, ca variantă a vreunui fonem (cu atât mai puțin ca fonem propriu zis). Dimpotrivă, Bulgarii, care posedă un *ă* în tot felul de poziții, simt pe *ăr* sau *ră* ca o combinație de foneme, cu valoare, deci, polifonematică. Cf. sârb. *krpa* și bulg. *kъ'rpa*, amândouă corespunzând v. slav. *kŭrpa*[2]).

Am afirmat mai sus (și discuția a făcut dovada) că la baza distingerii fonemelor unele de altele și a fonemelor izolate de cele combinate stă *principiul opoziției*. Avem fonem ori de câte ori un element fonetic se opune altuia, adică există independent și bine precizat, fără să se poată confunda cu altul.

Pentru a putea aplica acest principiu cu toată siguranța și precizia, este necesar să se determine, în fiecare caz aparte, *conținutul fonologic al unui fonem*, adică acele însușiri care sunt comune tuturor variantelor fonemului respectiv și care-l fac să se deosebească de celelalte foneme din aceeași limbă, în special de cele înrudite. Astfel rom. *c* nu trebue definit ca velar, fiindcă nu-i totdeauna velar ca în *când*, *cum*, etc. (în *chem*, *chip* ș. a. el este palatal), nici ca dorsal, fiindcă dorsal este și *g*, apoi *h* (velar). Definiția exactă (sau conținutul fonologic exact) a lui *c* trebue să fie explozivă fortis dorsală nenazală. Aceasta însemnează că însușirile relevante ale lui *c*, singurele care contează din punct de vedere fonologic, al

---

[1]) Trubetzkoy adaugă (p. 53) și pe *tsw*, care cred că nu trebuia pus alături de celelalte, pentru motivul că germ. *ts* (scris *z*) este o africată propriu zisă, întocmai ca rom. *ț* (cf. mai sus, sub 1).

[2]) Și de astă dată renunț la înșirarea altor reguli, mai ales că importanța lor este secundară (v. Trubetzkoy, *op. cit.*, p. 53 urm.).

funcțiunii lui, al deosebirii față de alte foneme, sunt: 1. exploziv (organele vocale se lipesc complet), spre deosebire de *h* (velar), care-i spirantă (organele numai se apropie foarte tare, fără să se lipească); 2. nenazal (vălul palatului se ridică, așa că aerul nu iese decât pe gură), spre deosebire de (*n*)*c*, dintr'un cuvânt ca *încă;* 3. fortis (organele articulatorii sunt încordate), spre deosebire de *g* (lenis); 4. dorsal (se articulează cu spinarea limbii), spre deosebire de explozivele nenazale fortes *t* (dentală) și *p* (labială).

Aceste deosebiri sau, mai bine zis, opoziții dintre însușirile relevante ale fonemelor sunt de numeroase feluri. Voiu înșira câteva, fără să insist prea mult asupra lor.

I. *Opoziții uni- și pluridimensionale:* când două foneme se opun unul altuia, ele se și aseamănă. Cf. exemplele de mai sus. Astfel *c* nu constitue o opoziție față de *a* sau de altă vocală, nici față de *l* sau *r*, lichide, pentrucă nu seamănă de loc și, deci, nu se pot confunda cu ele. Dacă asemănările, elementele comune, se întâlnesc numai la cele două foneme în discuție, nu și la altele din aceeași limbă, avem o opoziție unidimensională; dacă, dimpotrivă, elementele comune apar și la alte foneme, opoziția este pluridimensională. De pildă: rom. *t—d* alcătuesc o opoziție unidimensională, fiindcă limba noastră nu posedă alte explozive dentale afară de acestea, pe când *d—b* formează o opoziție pluridimensională, din cauză că elementul lor comun (ploziunea slabă) ne întâmpină și la alte foneme (de ex. *g*).

Opozițiile pluridimensionale sunt, la rândul lor, *omogene* și *eterogene*. Omogene, când membrii opoziției (= cele două foneme care se opun) reprezintă punctele extreme ale unei serii de opoziții unidimensionale. Germ. *u—e* sunt vocale (prin aceasta seamănă ele), dar vocale mai sunt și alte foneme, printre care unele se opun fie lui *u*, fie lui *e*, fie între ele, alcătuind astfel un lanț de opoziții, și anume: *u—o*, *o—ö*, *ö—e*. Așa dar *u* și *e* sunt unul capătul de jos, celălalt capătul de sus al acestei serii de opoziții. Eterogene se numesc opozițiile pluridimensionale, atunci când între cele două foneme opuse nu se află alte foneme care să poată fi opuse acestora două ori unul altuia, de ex. *p—t*.

II. Opozițiile mai sunt *proporționale* și *izolate*. Proporționale, când raportul dintre cele două foneme opuse există și între alte foneme opuse. Astfel rom. *p—b* formează o opoziție proporțională, deoarece raportul dintre ele (explozive bilabiale amândouă, una afonă sau surdă, cealaltă fonică sau sonoră) se întâlnește și la *c—g*, *t—d* (explozive, velare, resp. dentale, care se opun una alteia prin lipsa, resp. prezența fonicității). Izolate sunt opozițiile, când raportul dintre cele două foneme opuse nu mai apare în aceeași limbă la altă opoziție. De pildă: germ. *p—š* (*p* explozivă afonă bilabială fortis, *š* spirantă afonă dentală). La noi, această opoziție ar fi proporțională, fiindcă limba română posedă opoziția perfect paralelă *b—ž* (în nemțește lipsește *ž*). Acest din urmă amănunt confirmă cele spuse mai sus, că fonologia este o disciplină lingvistică, nu fizică, nici psihologică sau abstractă, întru cât pornește dela starea de lucruri existentă într'o limbă dată; de aici deosebirile dintre o limbă și altele, adică dintre un sistem fonologic și altele. Fonetic vorbind, deosebirile menționate chiar acum dintre română și germană n'au ființă: sunetele respective se pronunță la fel în ambele limbi, unele se găsesc în amândouă, altele numai în una, dar din aceste fapte nu putem trage nicio concluzie cu privire la structura celor două idiome.

III. Opozițiile fonologice se mai pot împărți după raportul dintre membrii opoziției. (Cele de până aici se întemeiau pe sistemul fonologic al limbii în discuție, acestea de acum nu țin seamă de sistem, ci sunt pur logice, am zice teoretice; de aceea nu prezintă importanță pentru caracterizarea structurii exterioare a sistemului fonologic, dar sunt foarte importante pentru înțelegerea chipului cum funcționează sistemul fonologic.) Avem astfel: a) *opoziții privative*, când un membru (= fonem) se caracterizează prin lipsa, celălalt prin prezența unei însușiri oarecare, de ex. afon—fonic, nenazal—nazal, nerotunjit—rotunjit, etc.; b) *opoziții graduale*, când fonemele opuse diferă între ele prin gradul aceleiași însușiri, de pildă la vocale deschiderea (unele sunt mai deschise, altele mai puțin deschise) sau înălțimea tonului; c) *opoziții equipolente*, când ambele foneme sunt, logic vorbind, egal

îndreptățite, adică nu reprezintă nici două trepte ale aceleiași însușiri, nici afirmarea sau negarea unei însușiri oarecare, de ex. *p—t*, *f—c*, etc.

IV. Altă clasificare a opozițiilor fonologice se face din punct de vedere fonetic, adică după natura fizică, materială, a sunetelor care realizează fonemele unei limbi date. Avem astfel *opoziții vocalice*, *consonantice* și *prozodice*. Cu acest prilej, Trubetzkoy se ocupă de definiția vocalei și a consoanei. Interesează faptul că, deși fonolog, el propune o definiție fonetică, ceea ce nu trebue să ne mire, căci este vorba de noțiuni fonetice, adică acustice, nu fonologice. Spre a ușura înțelegerea, autorul nostru se folosește de următoarea comparație, luată dintr'un domeniu înrudit. Procesul de fonație a vorbirii umane seamănă cu operația pe care o săvârșim când șuierăm sau cântăm o melodie în deschizătura unui tub, pe care o astupăm și destupăm în mod regulat. Efectul acustic al acestei operații are la bază trei elemente deosebitoare: *a)* închiderea și deschiderea tubului; *b)* deschiderea și închiderea tubului; *c)* fragmentele de melodie șuierate sau cântate în tub. Primele corespund consoanelor, cele de-al doilea vocalelor, iar ultimele, elementelor prozodice. Trubetzkoy își sprijină explicația pe cercetările diverșilor fonetiști, ca P. Menzerath, de pildă, care spun că esențial pentru consoane este « o mișcare de închidere-deschidere cu un maximum articulatoric între aceste două puncte », iar pentru vocale « o mișcare de deschidere-închidere cu un minimum articulatoric la punctul unde are loc articulația ». Cu alte cuvinte, caracteristic pentru o consoană este închiderea organelor articulatorii și apoi deschiderea lor, adică constituirea unui obstacol și apoi înlăturarea lui, pe când la vocale situația se prezintă tocmai invers, mai precis spus, lipsește orice obstacol, căci organele articulatorii stau desfăcute. Urmează, deci, că din punct de vedere fonologic însușirile specifice ale consoanelor sunt în funcțiune de piedecile pe care le pun organele articulatorii și de înlăturarea acestor piedeci, iar ale vocalelor sunt în funcțiune de absența oricărui obstacol, adică de gradul deschiderii lor.

Pe lângă aceste însușiri, sunt și altele, mai puțin esențiale, precum, în primul rând, cele de localizare (punctul unde se produce obstacolul sau înlăturarea lui la consoane și punctul unde se produce deschiderea la vocale), apoi cele de rezonanță: dacă tubul amintit mai sus ar comunica cu alt tub sau cu un recipient oarecare și legătura dintre ele ar fi când liberă, când întreruptă, impresia acustică ar suferi o modificare, provocată tocmai de faptul că ar suna (sau răsuna) și tubul de-al doilea. Aceste însușiri acustice speciale, produse de al doilea tub și care influențează asupra tonului inițial al consoanelor și vocalelor, se numesc însușiri de rezonanță.

Cât despre elementele sau unitățile prozodice (al treilea fel de opoziții fonetice, v. mai sus), ele rezultă din variațiile ritmic-melodice ale fonației. Aceste variații se datoresc, între altele, combinației sunetelor în silabe. O unitate prozodică nu-i identică cu silaba, dar stă în strânsă legătură cu ea, întru cât reprezintă o anumită parte a silabei sau o întreagă suită de silabe. Iar silabele și grupurile de silabe se deosebesc între ele fie prin intensitate, fie prin înălțime (așa dar prin calități « muzicale » în sensul larg al cuvântului), fie prin modul cum se segmentează melodia (ceea ce s'ar numi modulația tonului).

Opozițiile vocalice au la bază deosebiri: **a)** de *localizare* (vocale rotunjite: *o*, *u* și vocale nerotunjite: *a*, *e*, *i*, locul de articulație fiind buzele; vocale anterioare: *e*, *i* și vocale posterioare: *o*, *u*, locul fiind palatul sau poziția limbii); **b)** de *deschidere* sau *plenitudine* (după distanța dintre organele articulatorii: *a*, *o—e*, *u—i*, apoi nuanțe ca *ǫ*, *ọ*, *ę*, *ẹ*, atât de caracteristice pentru limba italiană, de pildă, pe urmă așa numita de Trubetzkoy vocală nedefinită, adică *ă*, din română și bulgară, în fine diftongii de toate speciile); **c)** de *rezonanță* (vocale nazale și vocale nenazale: la primele servește drept cutie de rezonanță nu numai gura, ca la celelalte, ci și cavitatea nazală, așa dar două tuburi legate între ele, cf. cele spuse mai sus). Se pare că, în ce privește rezonanța, pentru unele limbi « exotice » ar mai trebui să distingem vocale pure și vocale tulburi, dar informațiile de care dispun lingviștii nu permit precizări.

Opozițiile consonantice sunt: a) de *localizare* (există consoane guturale sau dorsale, apicale sau dentale și labiale, — aceste specii se întâlnesc pretutindeni —, apoi sibilante, laterale, palatale, laringale, toate cu nuanțe secundare ca muiate, velarizate, rotunjite; aceste diverse calități se pot îmbina și întretăia, dând naștere la «fascicule de opoziții sau de corelații»); **b)** de *obstacol*, resp. de *înlăturare a obstacolului* (explozive, spirante sau fricative și sonante, — primele două grupe s'ar putea numi sgomote, ultima tonuri, cu termenii întrebuințați de A. Philippide —, apoi fortes și lenes, după tensiunea organelor articulatorii, fonice și afone, aspirate și neaspirate, etc., geminate sau duble sau lungi și negeminate); **c)** de *rezonanță* (nazale și orale sau nenazale).

Opozițiile prozodice sunt, precum am spus, în funcțiune de silabă (sau de fragmente silabice sau de grupuri silabice). De obiceiu vocalele se deosebesc prozodic unele de altele, dar nu numai ele, căci nu numai ele pot fi suportul silabei, ci și consoanele, adică unele consoane, așa numitele sonante sau sonore (*l*, *r*, *m*, *n*), și calitatea lor de element important al silabei (nu aceea de vocală sau de consoană) le face să se pronunțe mai tare ori mai slab, mai sus ori mai jos, etc. Nu există limbă în care vocalele să nu apară ca suport al silabei. Dintre consoane pot juca acest rol, în unele limbi, lichidele și nazalele, amintite chiar acum, fiindcă se apropie de vocale în ce privește deschiderea: la lichide avem o deschidere propriu zisă și permanentă, fie și cu întrerupere (cazul lui *r*), iar la nazale, faptul că aerul iese și pe nas, mai exact spus, că sunt deschise cavitățile nazale, reduce din efectul închiderii buzelor (*m*), resp. a limbii cu palatul (*n*). Limbile în care *l*, *r*, *m*, *n* sunt silabici nu cunosc pe *ă* («vocala nedefinită», cum îi zic, de obiceiu, foneticștii). Să se compare sârba față de bulgară și de română.

La constituirea opozițiilor prozodice intră în joc următoarele elemente: a) *lungimea* și *scurtimea* (silabele lungi se opun celor scurte și invers; cf. latina clasică, unde o silabă lungă conta, în vers, cât două scurte, iar una scurtă cât o «mora»; cele mai multe limbi moderne utilizează ca unitate de măsură silaba, indiferent de cantitate, deoarece ori nu cunosc

deosebiri cantitative între silabe ori, dacă le cunosc, au un suport silabic lung unitar, simţit de subiectele vorbitoare ca o unitate, nu ca rezultantă a combinării unui număr de unităţi mai mici); b) *intensitatea* (silabe accentuate şi silabe neaccentuate, cu accent dinamic sau expirator); c) *înălţimea* (accent muzical). Ultimele două însuşiri se referă şi la prozodia cuvântului, formând opoziţie între silabele aceluiaşi cuvânt, şi la prozodia frazei (opoziţie între membrele unei fraze).

Diversele limbi ale pământului se caracterizează nu numai prin numărul, natura, etc. fonemelor şi ale mijloacelor prozodice arătate până aici, ci şi prin modul cum sunt întrebuinţate aceste elemente distinctive. Astfel unul şi acelaşi fonem, existent în mai multe limbi, apare în unele pretutindeni, în altele numai în anumite poziţii. Aceasta înseamnează că în poziţiile unde un fonem nu poate apărea avem a face cu o suprimare a opoziţiei fonologice distinctive. Şi mai înseamnează că în aceleaşi poziţii numărul fonemelor care pot apărea este mai mic. Aşa dar, alături de sistemul fonologic integral al unei limbi există sau pot exista sisteme parţiale. Condiţiile în care are loc suprimarea opoziţiei distinctive variază dela o limbă la alta. Ele pot fi urmarea unei vecinătăţi fonetice (asimilaţie, disimilaţie), dar pot fi şi independente de această vecinătate (structurale).

Trec peste alte lucruri din cartea lui Trubetzkoy, chiar dacă sunt importante, şi mă opresc la întrebarea pe care şi-au pus-o toţi specialiştii despre scopul şi rostul fonologiei.

Din discuţia de până aici s'ar putea crede că nu avem a face cu o disciplină într'adevăr nouă, cum afirmă creatorii ei. Căci aproape tot ce-am spus în paginele precedente seamănă bine cu ceea ce ştim din studiile fonetice propriu zise. Insăşi terminologia este de multe ori aceeaşi, tot aşa clasificările sunetelor, etc. Şi totuşi există deosebiri, ba încă mari, între fonetică şi fonologie. Fonetica obişnuită, i-am putea spune clasică sau tradiţională, ne informează, după cum am arătat la începutul acestei comunicări, fie asupra sunetelor vorbirii omeneşti în general, indiferent de limba căreia aparţin, aşa dar asupra sunetelor posibile din punct de vedere teoretic, fie asupra modificărilor suferite de sunetele unei limbi

de-a-lungul vremii. In primul caz avem fonetică descriptivă sau generală, în al doilea, fonetică specială a unei limbi, şi anume fonetică istorică sau evolutivă. Fonologia nu-i nici una, nici alta din aceste două discipline, chiar dacă adesea se întemeiază pe amândouă. S'a văzut, cred, destul de lămurit că scopul cercetărilor fonologice este caracterizarea unei limbi prin sistemul ei fonetic: ce elemente constituitve posedă acest sistem, cum funcţionează el ş. a. Descrierea sistemului de sunete al unui idiom oarecare însemnează, de fapt, *descrierea structurii lui fonetice*. Acest lucru nu-l face nici fonetica generală (sau descriptivă), nici cea istorică. Oricât de bine am cunoaşte modul de producere a sunetelor unei limbi şi evoluţia lor în timp, nu putem spune că cunoaştem sistemul de sunete sau structura fonetică a acelei limbi, adică prin ce se caracterizează ea din punct de vedere fonetic, fie în sine, fie în comparaţie cu alte limbi. Atât fonetica descriptivă, cât şi cea istorică se menţin la suprafaţa lucrurilor, la partea exterioară a materialului fonetic. Fonologia, dimpotrivă, tinde să pătrundă în constituţia însăşi a acestui material, în partea lui oarecum organică.

Dar mai este o deosebire esenţială. Fonetica operează cu sunete, elementele fizice din care se alcătueşte vorbirea umană (şi în general, a tuturor popoarelor, şi în special, a unui anumit popor). Fără vorbire, adică fără să emitem sunete articulate, este imposibil să spunem cum, unde, etc. se articulează ele, ce organe participă la pronunţarea lor, etc. Cu alte cuvinte, fără vorbire n'am avea fonetică, nici descriptivă, nici istorică. Fonologia operează cu foneme, care sunt elemente psihice, în sensul că ele există în conştiinţa noastră (la fel cu morfemele şi cuvintele), aşa dar elemente pur lingvistice sau, mai exact, elemente ale 'limbii', ale sistemului lingvistic. Ele există şi fără 'vorbire', independent, adică, de faptul că o limbă este sau nu vorbită de membrii comunităţii lingvistice respective.

Chiar fonetica istorică se deosebeşte, în această privinţă, de fonologie, deşi studiază transformări fonetice *generalizate* (de ex. lat. *sic* a devenit *şi* în gura *tuturor* Românilor, la fel *ăn* > *în*, etc.). Căci, în realitate, tot de sunete, de elemen-

tele fizice ale limbajului se ocupă și fonetica istorică: modificările pe care le cercetează ea s'au produs în constituția *materială* a sunetelor (*s* urmat de *i* s'a pronunțat cu vremea *ș*, *a* + *n* s'a schimbat în *î* + *n*, etc., fiindcă s'au deplasat articulațiile). Dar aceste prefaceri n'au atins esența sistemului fonologic al limbii noastre, ci numai au contribuit la înmulțirea fonemelor ei, eventual la înlocuirea unui fonem prin altul sau altele. Afară de asta, nu tuturor modificărilor fonetice le corespund modificări fonologice, pentrucă foarte numeroase schimbări de sunete nu izbutesc să se generalizeze.

Nevoia fonologiei au simțit-o acei lingviști care și-au dat seama că fonetica se îndepărtează mereu de lingvistică, devenind o disciplină naturalistă (mai ales prin crearea foneticei experimentale). Așa dar, o reacțiune asemănătoare cu aceea care s'a produs, în domeniul lingvisticei generale, contra neogramaticilor (sau pozitiviștilor). Influența cea mai puternică a exercitat-o Ferdinand de Saussure (și școala lui), cu distincția dintre 'vorbire' și 'limbă', de care am mai pomenit în cursul acestei comunicări. După cum lingvistică propriu zisă este numai disciplina care studiază sistemul (sau structura) unei limbi, tot așa fonetică adevărată (adică fonologie, după terminologia lui Trubetzkoy) nu poate fi decât disciplina care se ocupă de sistemul fonetic al unei limbi, adică de foneme, de semnele sau simbolurile existente nu în realitatea materială, ci în conștiința subiectelor vorbitoare.

O reacțiune împotriva foneticei ca știință naturalistă, cu același scop de a o transforma în disciplină lingvistică propriu zisă, găsim, de pildă, și la E. Zwirner und K. Zwirner, *Grundfragen der Phonometrie*, Berlin, 1936 [1]). Acești învățați cer, la fel cu Trubetzkoy, ca fonetica să se ocupe numai de 'norme', adică de 'limbă', nu de 'vorbire'. Lingvistica adevărată (și fonetica trebue să fie o ramură a lingvisticei) nu poate avea menirea să cerceteze pronunțări *individuale*. Dealtfel, în general vorbind, nu poate prezenta interes pur științific ceea ce a fost pronunțat de către o singură persoană o singură dată.

[1]) Termenul « fonometrie » se explică prin faptul că se fac tot felul de măsurători, calcule, etc. (v. mai departe). Cf. și revista *Archiv für vergleichende Phonetik*, pe care o publică, începând din anul 1937, acești doi foneticiști împreună cu un comitet internațional de specialiști.

Dar asemănarea « fonometriştilor » cu fonologii se opreşte aici. Când trebue să arate *cum* poate fonetica deveni (sau redeveni) o disciplină lingvistică propriu zisă, E. şi K. Zwirner se deosebesc fundamental de Trubetzkoy. Ei nu văd necesitatea unei ştiinţe nouă, pentru motivul că fonologia, aşa cum o concepe creatorul ei, se poate împăca şi chiar îmbina cu fonetica, spre a forma împreună o singură disciplină. Ideea lor principală este aceasta. Deoarece normele tradiţionale care servesc drept model pentru realizarea sunetelor nu sunt urmate de două sau mai multe ori exact în acelaşi chip, înseamnă că trecerea dela cercetarea acestor norme la cercetarea vorbirii cuprinde în ea trecerea dela istoria limbii la o concepţie statistică a vorbirii pe baza lor. Cu alte cuvinte, fonemele nu se realizează practic niciodată în acelaşi mod, realizările lor (sunetele) se îndepărtează mai mult ori mai puţin de foneme, adică de norme. Toate realizările alcătuesc împreună un fel de medie. Variaţiile unui sunet, înregistrate mecanic (cu ajutorul aparatelor, deci foarte exact), se grupează în jurul acestei medii, acestei valori mijlocii, după cunoscuta curbă a greşelilor, imaginată de matematicianul Gauss. Cu ajutorul acestei curbe se cercetează critic valorile medii, singurele interesante pentru adevăratul fonetist, fiindcă numai ele au o semnificaţie (sau valoare) lingvistică.

Trubetzkoy, care cunoştea teoria lui E. şi K. Zwirner, o combate (cf. p. 11 urm. a operei sale), afirmând că normele acestor învăţaţi nu sunt normele după care se conduc subiectele vorbitoare, când pronunţă sau aud un sunet, ci sunt norme de realizare, un fel de modele pentru sunetele propriu zise, aşa dar norme ale 'vorbirii', nu ale 'limbii'.

In ciuda deosebirilor principiale dintre fonologie şi fonometrie, metodele acestor discipline sunt, în bună parte, identice. Amândouă utilizează procedeul statistic, inventariind materialul fonetic al unei limbi, fonometria cu ajutorul aparatelor, căci înregistrează mecanic sunetele, pronunţarea lor reală, fizică, spre a ajunge la « valorile medii », fonologia pe baza textelor şi dicţionarelor, dar nu din punctul de vedere al modului cum se pronunţă, ci din acela al funcţiunii pe care o îndeplinesc, cu scopul de a stabili opoziţiile funcţio-

nale și a caracteriza o limbă sub raportul fonologic. Trubetzkoy spune undeva că prima grijă a fonologului, când pornește la studiul unei limbi date, este alcătuirea inventarului ei fonetic: să numere, să socotească fonemele și combinațiile de foneme, pentru a vedea pe de o parte cât de des, în ce împrejurări, etc. apare în vorbire un fonem sau un grup de foneme, pe de alta, ce și câte funcțiuni îndeplinesc ele. Primul scop se atinge cu ajutorul textelor, care trebuesc alese așa fel, încât să reprezinte 'limba', nu stiluri individuale, diferite, adică 'vorbirea', celălalt, cu ajutorul dicționarelor.

Discuțiile în jurul 'fonologiei' continuă. Această disciplină are numeroși și entuziaști aderenți, dar și mulți adversari îndârjiți. Ultimii aparțin, în general, la grupul savanților pe care i-am putea numi tradiționaliști. Printre ei trebue pomenit, în primul rând, fonetistul și lingvistul francez Maurice Grammont, care a luat hotărît poziție în contra fonologiei, polemizând cu tânărul său compatriot A. Martinet, autorul unor importante lucrări fonologice privitoare la limbile daneză și franceză (pentru polemica dintre dânșii, v. *Le français moderne*, VI [1938] și VII [1939]).

Adversarii susțin, de obiceiu, că nu-i vorba de lucruri nouă, ci numai de nume mai mult ori mai puțin nouă pentru fapte cunoscute din cercetările fonetice ale înaintașilor. Nu îndrăsnesc să mă pronunț într'o problemă pentru care nu posed toată pregătirea tehnică necesară. Imi permit totuși să afirm că fonologia lui Trubetzkoy și a Cercului lingvistic din Praga reprezintă un progres în cercetările asupra sunetelor limbajului omenesc, fie și numai prin tendința, foarte accentuată, de a transforma fonetica într'o disciplină lingvistică, adică o disciplină a spiritului. In această privință, ostenelile fonologilor merg paralel cu ale numeroșilor lingviști contemporani, care insistă necontenit asupra ideii că limba este un produs psihic și trebue, deci, studiată ca atare. Atâta, și mi se pare deajuns, pentru ca oamenii de știință și, în primul rând, lingviștii să-i acorde atenția pe care o merită.

Iată de ce am crezut util să prezint, pe scurt, înaintea D-voastre, obiectul, metoda și scopul acestei ramuri a lingvisticei.

O PSALTIRE ROMÂNEASCĂ NECUNOSCUTĂ DIN 1748

DE

C. TAGLIAVINI

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Memoriu prezentat în ședința dela 12 Decemvrie 1941

In primăvara anului trecut, lucrând la un studiu despre psaltirile calvine din Transilvania, cercetam în catalogul Bibliotecii Universității din Bologna toate psaltirile franceze, germane, maghiare, etc. care puteau să aibă vreun raport, direct sau indirect, cu textele pe care le studiam; în cercetarea aceasta am dat de o fișă în care era scris numai: *Salterio valacco, 1748*. Am examinat numaidecât volumul, care în Biblioteca Universității din Bologna poartă cota A.M. O.VII.27; e vorba de un volumaș mic, în 24^0 (cm 11 × 8½) legat în piele neagră, de 564 foi numerotate numai pe recto, grupate în 35 caiete de câte 16 sau 15 foi, și unul (36) de 8 foi, tipărit cu chirilice. Legătura cărții este originală românească, având pe scoarța exterioară o gravură care reprezintă pe proorocul David și care corespunde exact cu o parte a gravurii ce se găsește pe dosul frontispiciului (v. fig. 2). Pagina plină are 10 rânduri, cu slove mari și citețe, tipărite numai în negru. Pe dosul scoarței se găsește o notă, adăogată de vreun bibliotecar dela Bologna (scrierea dovedește aceeași mână care a scris și cota): « Salterio Valacco diviso in Sessioni con varj Cantici Scritturali secondo il Rito Greco. In Caratteri Cirilliani ».

Textul frontispiciului este următorul:

ѰѦЛТИРѢ
Ѧ Пророкȣлȣй Шй
Ⱃпъратȣлȣй,
ДѦВИДЬ.
Ѧкȣмь ⰓтрА честа
кйпь, Тѵпърйтъ:
Де Дȣка Сотирїовйчь,
Тѵпографȣль дела
Ѳасось.
҂аѱмн, ѻктѡм, к.

adică:

PSALTIREA
A Prorocului Şi
Impăratului,
D A V I D.
Acum întra cesta
chip, tipărită:
De Duca Sotiriovici,
Tipograful dela
Thasos.
1748, Octom, 20. (v. fig. 1)

Pe verso se găsește o gravură care reprezintă pe regele și proorocul David care, îngenunchiat și cu brațele deschise, primește dela un înger inspirația pentru psalmi (v. fig. 2).

Cartea, ca multe alte psaltiri, nu are prefață și în pagina întâi începe numaidecât textul Psaltirii:

ѰѦЛМЇИ ЛѸИ
ДѦВИДЬ ПРОРОКѸ
лȣй. Шй Ⰳпъратȣлȣй,
ѱалмȣль лȣй Давидь, не
скрйсь дѣсȣпра ла жйдоки:
а҃
фeричйть бърбатȣль
кареле наȣ ѻ҆ўмь
блать Ⱃ сфатȣль некре
дичо

adică:
Psalmii lui / David Prorocu / lui. Şi Impăratului. / Psalmul lui David, ne / scris deasupra la Jidovi / 1. / Fericit bărbatul / carele n'au um / blat în sfatul necre / di(n)cio / [şilor]... (v. fig. 3)

După cei 150 de psalmi ai lui David urmează, la p. 543 verso cântecul « scris de David, şi afară de numărul celor 150 de Psalmi, când singur s'au bătut cu Goliath » care începe cu cuvintele: « Mic eram întru fraţii miei... ».

La p. 543 verso se găseşte « Cântarea lui Moisi după ce s'au afundat Faraon, dela eşire cap. 15. Cântare ».

La sfârşitul volumului (p. 564 verso) se găseşte această notă:

Сфѫршитѹль ѱалтиріи
ши лѹи Дѹмнезеѹ
Мъриρе

ши сау дїωрѳосить, де
прѣ кѹвїωсѹль, Козма,
Іеромонахь влахѹль.

adică: Sfârşitul Psaltirii / şi lui Dumnezeu / Mărire. // Şi s'au diorthosit de / prea cuviosul, Cozma, / Ieromonah Vlahul ». (v. fig. 4).

Căutând în *Bibliografia românească veche* a lui Bianu şi Hodoş, vol. II, p. 107 Nr. 264 am găsit că în anul 1748 se tipărise la Bucureşti o psaltire; Bibl. rom. veche nu cunoştea însă niciun exemplar şi dădea numai notiţa următoare: « Tipărită în 520 de exemplare, după cum rezultă din sămile Mitropoliei Ungrovlahiei, păstrate în Bibl. Acad. Rom.», referindu-se la *Biserica ortodoxă* XXIII, 28 şi la N. Iorga, *Istoria literaturii rom. în sec. al XVIII-lea*, vol. I, p. 514. Nici aceste două izvoare nu dau totuşi mai multe lămuriri. Era încă altceva; pe când Iorga, *loc. cit.* făcea menţiune de o psaltire tipărită la Bucureşti în anul 1748, în locul corespondent din ediţia a doua (Bucureşti, 1926, vol. II, p. 572) nu mai vorbeşte de psaltirea aceasta. Am scris deci profesorului Iorga, care mă cinstea cu prietenia lui de aproape 20 de ani, comunicându-i titlul Psaltirii pe care o găsisem la Bologna şi cerându-i lămuriri despre Psaltirea dela Bucureşti din 1748

(despre care făcuse o scurtă notă și în *Istoria bisericii române*, vol. II, p. 110, N. 5) împreună cu cauza omisiunii în ediția a doua din *Istoria literaturii ramânești*. Neuitatul nostru coleg îmi răspundea la 30 Mai 1940 (câteva luni înaintea sfârșitului lui tragic) următoarea scrisoare în italienește:

Caro Collega,
Considerava quel Salterio valacco, mentovato in un articolo di Costantin Erbiceanu, che riproduceva i conti della tipografia, come una nuova edizione, e perciò non fu citato. Non credo che l'altro, di Sotiriovici, sia stato scoperto fin'ora. Dunque è una cosa nuova e bisognerà che Lei ne parli.
Mi creda Suo memore
N. Iorga.

In orice caz, chiar necunoscând Psaltirea tipărită la București tot în anul 1748, eram convins că psaltirea pe care o găsisem la Bologna era o carte cu totul deosebită. Numele editorului acestei psaltiri, adică Duca Sotiriovici dela Thasos, e bine cunoscut în istoria tipografiei românești [1]. *Bibliografia românească veche* cunoaște șapte cărți ieșite din teascul lui între anii 1743 și 1752, și anume:

1. 1743: Psaltire (BRV. II, p. 76, N. 234).
2. 1747: Liturghie (BRV. II, p. 99, N. 255).
3. 1747: Triod (BRV. II, p. 102, N. 262).
4. 1749: Octoih (BRV. II, p. 109, N. 269).
5. 1750: Ceaslov (BRV. II, p. 112, N. 274).
6. 1751: Adunarea de rugăciuni (BRV. II, p. 119, N. 278).
7. 1752: Târnosanie (BRV. II, p. 121, N. 283).

Toate aceste cărți s'au tipărit la Iași unde știm că Duca Sotiriovici, grec de neam, însă bun cunoscător al limbii românești și traducător el însuși a câtorva cărți religioase [2]),

[1]) Cfr. N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, Buc. 1901, pp. 447—448; *Istoria literaturii românești*, ed. II, vol. II, Buc. 1926, pp. 498—499.
[2]) N. Iorga, *loc. cit.*: « Duca era, de altfel, şi un om învăţat, ştiind, pe lângă elineşte, şi latineşte, şi el a căpătat dela Domn sarcina de a traduce din greceşte *Octoihul* ». In prefaţa Psaltirii din 1743 Duca Sotiriovici scria: « ...măcarŭ că nu-mŭ este patriĭa ţara Moldoviĭ, ĭarŭ pentru că amŭ căştigatŭ întru acestŭ pământŭ (streinŭ

îşi avea o tipografie, şi unde primise un privilegiu domnesc dela Constantin-Vodă, care fu confirmat de Constantin Racoviţă în anul 1750, prin care era scutit de orice taxă [1]).

Chiar numele corectorului Cosma ieromonah Vlahul ni-e cunoscut, de asemenea la Iaşi, dintr'un *Pentecostar* tipărit în capitala Moldovei în anul 1753 de diaconul Ioan Simeonovici (cf. *Bibl. rom. veche*, II, p. 123, N. 289) tot ca « diorthositoriu slovelor ».

Rezultatele la care ajunsesem, chiar în Italia, erau deci următoarele:

1. Psaltirea găsită de mine în Biblioteca Universităţii din Bologna e cu totul deosebită de Psaltirea tipărită în acelaşi an 1748 la Bucureşti.

---

fiindŭ) şi cinste şi priinţă, cunoscŭ că amŭ aceiaşĭ datorie ce aŭ şi lăcuitorii ceĭ adevăraţĭ. Decĭ, pentru ca să daŭ cătră dânsa unŭ sămnŭ de mulţămită, şi ne-avândŭ cu altŭ ce, amŭ pusŭ nevoinţă de amŭ typăritŭ acĭastă Psaltire spre folosulŭ aceştiĭ patriĭ... ». (Cf. *Bibl. rom. veche*, II, p. 78).

[1]) Textul privilegiului e cunoscut, fiind publicat de C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei*, Buc. 1888, pp. 23—24 şi de V. A. Urechia, *Analele Acad. Rom.*, Ist. vol. X (1888), pp. 223—225. Originalul se găseşte în Biblioteca Academiei Române; datoresc o copie exactă de pe original amabilităţii d-lui coleg Dan Simonescu: « Cu mila lui Dumnezeu Ioan Costandin Mihail Cehan Racoviţă Voevod Domnu Ţării Moldovii — Dă vreme ce alesul dintru obşteni, Duca Sotiriovici dela Thasos, ne au arătat hrisov dela prea iubit fratele nostru, Domnia Sa Costandin Neculai Voevod, întru care scrie pentru mai susul numit, că aflându-să împodobit cu învăţătură Elinască şi latinască şi de altele ştiind bine şi limba moldovenască, întru care poate să tălmăcască orice carte. Ispitindu-să de Domniia sa mai de-a-dinsul cu tălmăcirea Octoihului celui mare şi cu alte şi s'au aflat vrednic şi avându şi tipografiia sa, cu cheltuiala lui făcută, n'au lipsit a-l ağutori, dându-i şi privileghiia cea trebuinčoasă, cu care să poate l-avea odihna lui, nebăntuit de către nimeni şi să poată lucra necontenit lucrul tipografic, ca să să îndestuleze ţara de cărţi, lipsită fiind carii să slăveşte numele lui Dumnezeu întru sfintele biserici.

Prin care hrisov întâiu hotăraşte ca să fie scutit el cu toată casa lui şi să ia şi câte doao zeci dă lei leafă pe lună dela cămara gspăd. La Paşti şi la Crăčun câte un postav, un atlaz. Aşijderea să scutească o sutăcinzeci stupi de desetină şi doao sute cinzeci oi de goştină, niciun ban pe aceste bucate să nu dea. Şi optu oameni scutiţi de tot birul ce ar fi pe alţi, ca să-i fie numai pentru lucrul tipografii. Aşijderea şi pentru cât plumbu spiglos şi hârtie va aduce pentru treaba tipografii niciun ban vamă să nu dea.

Şi de s'ar tâmpla să tipărască Domnia noastră vreo carte după tocmeala ce va avea, să i să plătească dela cămara noastră.

Pentru ačasta după dreptatea ce s'au căzut şi cu cale fiind, asemene şi Domniia mea i-am înoit şi i-am întărit cu ačasta carte a Domnii mele, pentru toate câte-s mai sus numile şi poftim şi pre alţi luminaţi Domni ce vor fi de Dumnezeu orânduiţi în urma noastră Domni şi stăpânitori acestui de Dumnezeu păzit scaun al ţării Moldovii, ca să întărască, care cu cale s'au făcut, pentru statornicia tipografii, ca să le rămân vecinică pomenire.

Ačasta scriem
7958 Martie 30 — Noi Costandin Voevod

2. Cu toate că pe frontispiciu nu se găsește locul tipăriturii, nu încape nicio îndoială că, ieșind din teascul lui Duca Sotiriovici, s'a tipărit la Iași.

3. Psaltirea dela Bologna n'a fost semnalată până acum nici în *Bibliografia românească veche* nici, după cât știu, în scrieri și reviste de specialitate (prin bunăvoința d-lui coleg Dan Simonescu am fost înștiințat că nici în Suplimentul la *Bibliografia românească veche*, pregătit de către d-sa și gata de tipar, nu e vorba despre Psaltirea aceasta). Ea își ia locul deci ca a opta tipăritură cunoscută a lui Duca Sotiriovici, între Triodul dela 1747 și Octoihul dela 1749, umplând astfel un gol în istoria activității tipografice a lui.

4. Psaltirea în chestiune a ajuns în Biblioteca Universității din Bologna prin donația Papei Benedict al XIV-lea (marele cardinal bolonez Prospero Lambertini) care își dăruise minunata bibliotecă privată a lui, Institutului Științelor orașului lui iubit cu *motu proprio* din 6 Septemvrie 1754. Știm că Papa Benedict al XIV-lea s'a ocupat de chestiunea unirii bisericilor răsăritene și de codificarea dreptului bisericesc. Interesului pentru bisericile răsăritene se datorește de sigur prezența în biblioteca lui particulară a câtorva scrieri biblice și bisericești în limbile Europei Orientale. Catalogul bibliotecii Papei Benedict al XIV-lea, alcătuit totuși în anul 1750, adică cu patru ani înaintea actului de donație și cu opt ani înaintea morții, deci necomplet [1]), conține câteva scrieri în limbi slave (mai presus de toate cărți sârbești și ucrainiene) însă nicio carte românească. Printre cărțile care au aparținut Papei Benedict al XIV-lea găsim totuși în Biblioteca Universității din Bologna (care urmează, fără întrerupere, vechea « Biblioteca pontificia ») cel puțin două tipărituri românești, și anume psaltirea lui Duca Sotiriovici, și un exemplar minunat al Bibliei dela București din 1688.

Aș fi dorit să fac cunoscut numaidecât Academiei Române prezența acestei Psaltiri necunoscute; am așteptat însă dorind să lămuresc o chestiune pe care nu puteam s'o desvolt în Italia: adică raporturile între Psaltirea noastră, tipă-

[1]) Catalogus Bibliothecae Domesticae Benedicti XIV... Ar. Arrigoni digessit exaravit, perfecit anno 1750, 4 vol. in folio (Bibl. univ. Bologna, ms. Nr. 425).

rită de Duca Sotiriovici la 1748 și aceea in folio tipărită de același tipograf cu cinci ani înainte, la 1743 (cf. *Bibl. Rom. Veche*, II, p. 76, N. 234 și N. Filimon, *Dacoromania* V (1929), p. 607).

Comparația între cele două ediții n'o puteam face decât la București unde Psaltirea dela 1743 se găsește în Biblioteca Academiei Române. Cu toate că formatul celor două psaltiri e cu totul deosebit, textul ar fi putut să fie același.

Cu prilejul venirii mele la București am putut să lucrez câteva zile în Biblioteca Academiei. Aici am fost înștiințat că din Psaltirea dela București din 1748, s'a găsit, după tipărirea volumului al II-lea din ***Bibliografia românească veche***, un frumos exemplar (dăruit Academiei Române de către bibliofilul ungur Hiador Sztripszky). O analiză a acestei cărți mi-a dovedit că, precum presupuneam, Psaltirea dela București e cu totul deosebită de aceea a lui Duca Sotiriovici.

Comparația între cele două Psaltiri ale lui Duca Sotiriovici a adus rezultatele următoare:

Psaltirea dela 1743 conține, pe lângă textul psalmilor, împărțit ca de obiceiu în catisme, și *tâlcul*. Edițiunea dela 1748 reproduce textul psalmilor dela 1743 numai cu mici schimbări de limbă și de ortografie, dar omite cu desăvârșire orice tâlc.

Ca exemplu vom reproduce două bucăți din cele două ediții, păstrând scrierea chirilică a originalelor pentru a se vedea mai bine și cele mai mici deosebiri ortografice (d. ex. în întrebuințarea paiericului și a literelor aruncate care lipsesc în ediția din 1748):

Ed. 1743 p. 1 recto (v. fig. 5).

ѰАЛТИРЄ
Пророќѹлѹй Шѝ Ѫпъра́тѹлѹй Дв҃дь
КАѲІСМА ДИНТЪИ,
Ѱа́лмѹль лѹй Дв҃дь нескри́сь дѣсѹ́пра
ла̀ жи́до́в а҃
ѣ҃ ТЪЛКѸЛ
Петрѹ бѹ́нъ петре́чере кѹ ферични́рѣ.

Ed. 1748 p. 1 recto (v. fig. 3).

ѰАЛМІИ ЛѸИ
ДАВИДЬ ПРОРОКѸ
лѹй. Шѝ Ѫпъра́тѹлѹй.
Ѱа́лмѹль лѹй Да́видь, не
скри́сь дѣсѹ́пра ла̀ жи́дови:
а҃

а҃: Феричи́ть бърбáтꙋль кáреле нáꙋ
ⷩ҇ ѻ҃ꙋмблáт
.ꙟ сфáтꙋ҄ некредичóшилѡрь ши̊
.ꙟ калѣ
пъкътóшилѡр҄ нáꙋ стътꙋ́т, ши̊ пре
скáꙋ-
нꙋль пїерзътóрилѡрь нáꙋ шеѕꙋтъ.
в҃: Чи́ .ꙟ лѣџѣ Дм҃нꙋлꙋй вóѧ лꙋй: ши
.ꙟ лѣџѣ лꙋй
кà кꙋџетà ѕíѡа ши̊ нóаптѣ.

•

г҃: Ши̊ ка фи̊ кá ѻ҃ꙋнь пóмь ръсъди́ть.
лѫнгъ и҆звѡ́
аръле а҆пелѡрь: кáреле рóдꙋль сък
ⷩ҇ вадà .ꙟ врѣмѣ
сà: ши̊ фрꙋѕа лꙋй нꙋкà къдѣ. ши̊
тóате ѽрь
кѫте вà фáче, вòрьспори́.
д҃: Нꙋ́ â̂шà нер̑кединчóшїи̊ нꙋ â̂шà: Чи̊
кà прáкꙋль,
че́л҄ спꙋ́лбъръ кѫнтꙋ҄ дѐ пре фáца
пъмѫнтꙋлꙋй.
е҃: Пе́нтрꙋ â̂чáста, нꙋ̊ кòрь .ꙟкїе некре-
ⷩ҇
дичошїи̊ ла џꙋ-
декáтъ: ни́чи̊ пъкътошїи̊ .ꙟ сфá-
тꙋль дре́пцилѡрь.
ѕ҃: Къ џїе Дм҃нꙋль кáлѣ дре́пцилѡрь
ши̊ кáлѣ некре-
динчóшилѡрь кà пери̊
ѱáлмꙋль лꙋй Дв҃дь, в҃
ⷩ҇ ТЪЛКꙊЛЬ
Петрꙋ мꙋстрáрѣ че́лоⷬ҇ фъⷬ҇ де лѣџе
Ши̊ прóрочїе пен трꙋ Хс.

Феричи́ть бърбáтꙋль
кáреле наꙋ оумь
блáть .ꙟ сфáтꙋль некре
динчóшилѡрь, ши̊ .ꙟ калѣ p. 1 v.
пъкътóшилѡрь нáꙋ стъ
тꙋ́тъ, ши̊ пре скáꙋ
нꙋль пїерзътóрилѡр нáꙋ
шъзꙋ́ть: чи̊ .ꙟ лѣџѣ До
мнꙋлꙋй вóѧ лꙋй: ши̊ .ꙟ
лѣџѣ лꙋ́й кà кꙋџетà
зíѡа ши̊ нóаптѣ. Ши̊
ка фи̊ кà ѻ҃ꙋнь пóмь ръ
съди́тъ лѫнгъ и҆зкóаръ
ле апелѡрь: кáреле рóдꙋль p. 2 r.
сък кà дà .ꙟкрѣмѣ сà
ши̊ фрꙋ́нза лꙋй нꙋ́ ва къ
дѣ. ши̊ тóате ѻ҆ри̊ кѫ
текà фáче, кóрь спори̊
Нꙋ̊ â̂шà не крединчóшїи̊,
нꙋ̊ â̂шà: чи̊ кà прáфꙋль.
че́ль спꙋ́лберъ кѫнтꙋль
де пре фаџа пъмѫнтꙋ
лꙋй. Пентрꙋ â̂часта
нꙋ̊ корь .ꙟкїѧ́ не крединчошїи̊ p. 2 v.
чошїи̊ ла жꙋдекатъ:
ни́чи пъкътóшїи̊ .ꙟ сфá
тꙋль дре́пцилѡрь. Къ
џїе До́мнꙋль кáлѣ дре́
пцилѡрь: ши̊ кáлѣ не
крединчóшилѡрь кà пери̊.
ѱалмꙋль лꙋй Давидь:
в҃

In cazul psalmului întâiu tâlcul´ din ediția dela 1743 este foarte scurt; avem însă cazuri în care tâlcul este destul de desvoltat. Luăm de ex. Psalmul 118; tâlcul ediției dela 1743

este atât de desvoltat încât îl vom reproduce numai în parte împreună cu începutul psalmului, în comparație cu ediția dela 1748:

1743

p. 120 v. КАѲИСМА ЗІ

'Аллилꙋїа, ріі

ТЪЛКꙋЛЬ

Пе́нтрꙋ че́й чѐ вїецꙋе́скь кꙋ ꙟцълепчꙋне шѝ кꙋ фа́пте бꙋ́н. шѝ пе́нтрꙋ фериче́рѣ лю́рь,

"Аче́сть ѱа́ломь кꙋпри́нде лꙋ́крꙋри фрꙋмо́асъ шѝ мꙋ́лте, къ лѐ дъ ꙟнаи́нте фоло́сꙋль кꙋвъ́нтꙋль лꙋ́й Дмнъѕъꙋ, ка́релей кꙋпри́нсь ꙟ скриптꙋ́ра сфи́нтъ: спꙋ́не мꙋлте фѣлюри дѐ рꙋгъчюни: ла́ꙋделе лꙋ́й Дмнъѕъꙋ: мꙋлцъми́ре: желꙋи́ре, шѝ а̃лте лꙋ́крꙋри, ка́реле съ кꙋви́нь съле цїе крединчо́шій. Жꙋ́дꙋкїй ла́ꙋ ꙟпърцѝ ачѐсть ѱа́ломь дꙋ́пъ, А, Б. Шѝ сꙋ́нть фїеще каре сло́въ съ кꙋпри́ндъ. и̃. стіх. Ѳꙋ́нть ('Алефь), ка́реле фаче ла̀ ной, а̃зь. 'А. съ кꙋпри́нде, аче́сте, г̃, лꙋ́крꙋри. Ꙟтъю спꙋнь къ кꙋвъ́нтꙋль лꙋ́й Дмнъѕъꙋ фа́че прѐ ѡа́мени фериче́ци, карїи́шъ ꙟдирѣ́птъ кїѡаца лю́рь дꙋ́пъ дънсь, стіхь, а̃, в̃, г̃, д̃. Ѳь ро́агъ лꙋ́й Дмнъѕъꙋ ѱалѡ́миꙋкꙋль ка̀ съшь ꙟдирѣ́пте кїѡаца са̀ дꙋ́пъ кꙋвъ́нтꙋль лꙋ́й Дмнъѕъꙋ, стіхъ є̃, ѕ̃. Ѳъ фъгъдꙋѧ́ще къ ва̀ фѝ мꙋлцемиторю лꙋ́й Дмнъѕъꙋ. Ѳꙋ́нть (Бе́ть) Б. Ѳъ́нть аче́сте. в̃. лꙋ́крꙋри. Ꙟтъй ле дъ ꙟнаи́нте ѡбича́юль вїецїй но́астре, стіх, ѳ̃. Ро́агъсъ Дѣдь съль лꙋминѣ́зъ прѐ е̃ль шѝ съль ꙟдирептѣ́ѕъ ꙟ кїѡаца лꙋ́й ꙟчѣ́лѧ ла́лте сти́хꙋри, Ѳꙋ́нтъ, (Ги́мель) Г Пꙋнесъ рꙋгъчюне

1748

каѳі́смa ѕі̃ p. 446 v.

Аллилꙋїа. ріі

ꙟкаре сь рóагъ Дѣдь сълꙿ ціе прѐ ѐль.

. . . .

. . . .

. . . . p. 122 r.

. . . .

(Шйнь.) ш. Мъртȣрисѣще къ ѐль ӑȣ цинȣ́ть кȣвънтȣль лȣй дмнъѕъȣ кȣ̀ дѣдйнсь шй ӑре диньтрȣ ѐль бȣкȣріе мáре: пéнтрȣ âчѣѧ âръташа кътръ дмнъѕъȣ мȣлцъмйрѧ шй плекарѧ, сȣптъ, (Тафь,) Т. Рóагъсъ лȣй дмнъ-ѕъȣ сълꙿ ꙟвѣце шй сълꙿ ӥзбъвáскъ дѐ перйри шй дескърве шй сълꙿ ꙟде-рѣпте кà ѿ ѿае рътъчйтъ.

ā Феричйци чей фъръ прихáнъ ꙟкале, карӥи оуꙋблъ ꙟ лѣцѣ Дмнȣлȣй.

в̄ феричйци чéй че чáркъ мъртȣрійле лȣй кȣ тóатъ ӥнима ворь къȣтà пре джнсȣль

г̄ Къ нȣ̀ чéй че лȣкрѣѕъ фъръ де лѣцѣ, ꙟ къиле лȣи âȣ ѿмблáть.

д̄ Тȣ̀ áй порȣнчйть порȣ́нчиле тáле кà съле пъзáскъ фóарте.

ē Ѡ̆ десáрь ꙟдрептà къйле мѣле, съпъзáскъ ꙟдрептъриле тáле,

ѕ ’Ӑтȣ̀нче нȣ̀мъвою рȣшинà, кꙟндь вою къȣтà спре тóате пóрȣнчиле тáле.

з̄ Мъртȣрисй мъвою ціе ꙟтрȣ дреп-тáтѣ ӥнимій, кà съ мъ ꙟвъцȣ цȣдекъциле дрептъцӥй тáле.

феричйцй чйй фъръ прихáнъ ꙟ кáле, карій оу́мблъ ꙟ лѣцѣ Дóмнȣлȣй. фе ричйцй чéй че чáркъ мър тȣріиле лȣй, кȣ тоáтъ ӥнима вóрь каȣтà пре джнсȣль. Къ нȣ̀ чéй че лȣкрѣзъ фъръ де лѣ p. 447 r. цѣ, ꙟкъиле лȣй âȣ оу́мблать. Тȣ âй по рȣнчйть порȣ́нчиле тá ле, кà съ ле пъзѣскъ фó арте Ѡде сáрь ꙟдрептà къиле мѣле, сь пъзѣ скъ ꙟдрептъриле тáле. âтȣ̀нчѣ нȣ̀мъ вою рȣшинà, кꙟндь вóю къȣтà спрѐ тóате порȣ́нчиле тале. p. 447 v. Мъртȣрисй мъ вою ціе ꙟ трȣ ꙟдрептáрѣ ӥнимӥи ка съмъ ꙟвъцȣ жȣде къциле дрептъцӥй тáле.

и ꙟдрептъриле тале кою пъзй: нȣмъ пъръсй пѫнъ ꙟ сфѫршйть.
ѳ ꙟтрȣ чѣшка ꙟдрептѫ тѫнъръла калѣ са: кѫндъ ва пъзй кȣвйнтеле тале.
і Кȣ тоате йнима мѣ тѣмь къȣтать пре тйне: съ нȣмъ лѣпеѕи дела порȣнчиле тале.
аі ꙟтрȣ йнима мѣ амь аскȣнсь кȣвйнтеле тале, ка съ нȣ грешескȣ цїе.
ві Бине єщи кȣвѫнтатъ Дмне: ꙟвацъмъ ꙟдрептъриле тале.
гі Кȣ бȣѕеле мѣле амь вестйть тоате џȣдекъциле гȣрїй тале.
ді ꙟ калѣ мъртȣрїйлор тале мамь десфътать, ка ꙟтрȣ тоатъ богъцїѧ.
еі ꙟтрȣ порȣнчиле тале мъвою де принде, шй вою кȣноаще къйле тале.
ѕі ꙟтрȣ ꙟдрептъриле тале кою кȣџета: нȣ вою оуйта кȣвйнтеле тале.
зі Ръсплътѣще рокȣлȣй тъȣ, вїаѕъмъ шй вою пъзй кȣвйнтеле тале.
иі Дескопере ȣкїй мїей, шй вою кȣноаще минȣниле динь лѣџѣ та.

. . . .

ꙟдрептъриле тале кою
пъзй, нȣмъ пъръсй пѫ
нъ ꙟ сфѫршйть. ꙟ
трȣ чѣшка ꙟдрептѫ тѫ
нъръла калѣ са; кѫндъ
ва пъзй кȣвйнтеле та p. 448 v.
ле. Кȣ тоатъ йнима
мѣ тѣмь къȣтать пре
тине, съ нȣмь лѣпезй
дела порȣнчиле тале.
ꙟтрȣ йнима мѣ амь
аскȣнсь кȣвйнтеле та
ле, ка съ нȣ грешъскȣ цїе.
Бине єщй кȣвѫнтать
доамне, ꙟвацъмъ ꙟ
дрептъриле тале. Кȣ бȣ p. 448 v.
зеле мѣле амь вестйть
тоате жȣдекъциле гȣ
рїй тале. ꙟ калѣ мър
тȣрїилѡрь тале мамъ
десфътать, ка ꙟтрȣ
тоатъ богъцїѧ. ꙟтрȣ
порȣнчиле тале мъ кою
де принде, шй вои кȣ
ноаще къиле тале. ꙟ
трȣ ꙟдрептъриле тале p. 449 r.
вою кȣџета, нȣ вою оуй
та кȣвйнтеле тале. Ръ
сплътѣще робȣлȣй тъȣ,
вїѫзъмъ шй вою пъзй
кȣвйнтеле тале. Де[с]ко
пере ȣкїй мїей, шй вою
кȣноаще минȣниле динь
лѣџѣ та.

. . . .

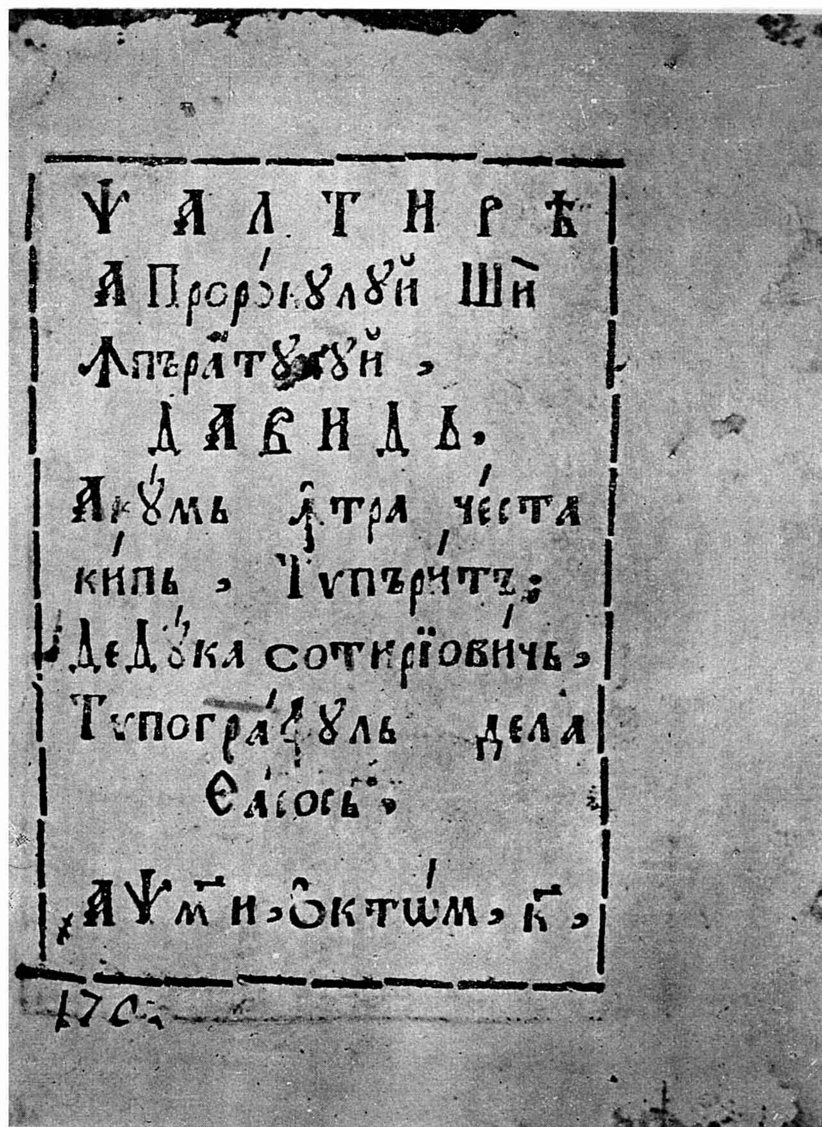
După cum se vede chiar din bucățile reproduse, deosebirile între cele două ediții sunt foarte puține și aproape numai

ortografice (d. ex. în ediția din 1743 - лорѣ și în ediția din 1748 - лωрѣ ș. a. d.).

Cât despre limba textelor cele două ediții au numai deosebiri foarte mici; formele moldovenești cu *ğ* (џ) din ediția din 1743 au fost schimbate în forme cu *j* (ж) în ediția din 1748 de exemplu 1743: *ğudecățile* — 1748: *judecățile*. Schimbările acestea se datoresc probabil revizuirii lui Cosma Ieromonah Vlahul, « diorthositoriu slovelor ».

RIASSUNTO

La Biblioteca della R. Università di Bologna possiede (A.M.O.VII.27) un salterio rumeno stampato nel 1748 e proveniente dalla Biblioteca privata del Sommo Pontefice Benedetto XIV. Tale salterio non è stato fin qui segnalato nelle bibliografie rumene e non ha nulla in comune con un salterio stampato nello stesso anno 1748 a Bucarest e segnalato da C. Erbiceanu e N. Iorga. Il salterio della Biblioteca di Bologna è uscito dalla tipografia di Duca Sotiriovici, un greco stabilito a Iași, editore di altre sette opere. Questa viene ad essere l'ottava stampa di Sotiriovici finora conosciuta. Il testo del Salterio di Bologna riproduce, con piccole modificazioni prevalentemente ortografiche, quello di un altro salterio che lo stesso editore aveva pubblicato nel 1743; ma mentre quello del 1743 (in folio) aveva anche il commento, questo del 1748 (in 24°), riproduce il solo testo dei salmi. Viene data la descrizione del volume e si riproducono alcuni brani in comparazione con l'edizione del 1743.

ѰАЛТИРѢ

А Пророкѹлѹй Ши

Ꙟпъратѹлѹй,

ДАВИДЬ.

Акѹмь ꙟтра чѣста

кипь, Тѵпърит;

Де Дѹка Сотиріовичь,

Тѵпографѹль дела

Єлеось.

АѰМИ, Октѡм. К.

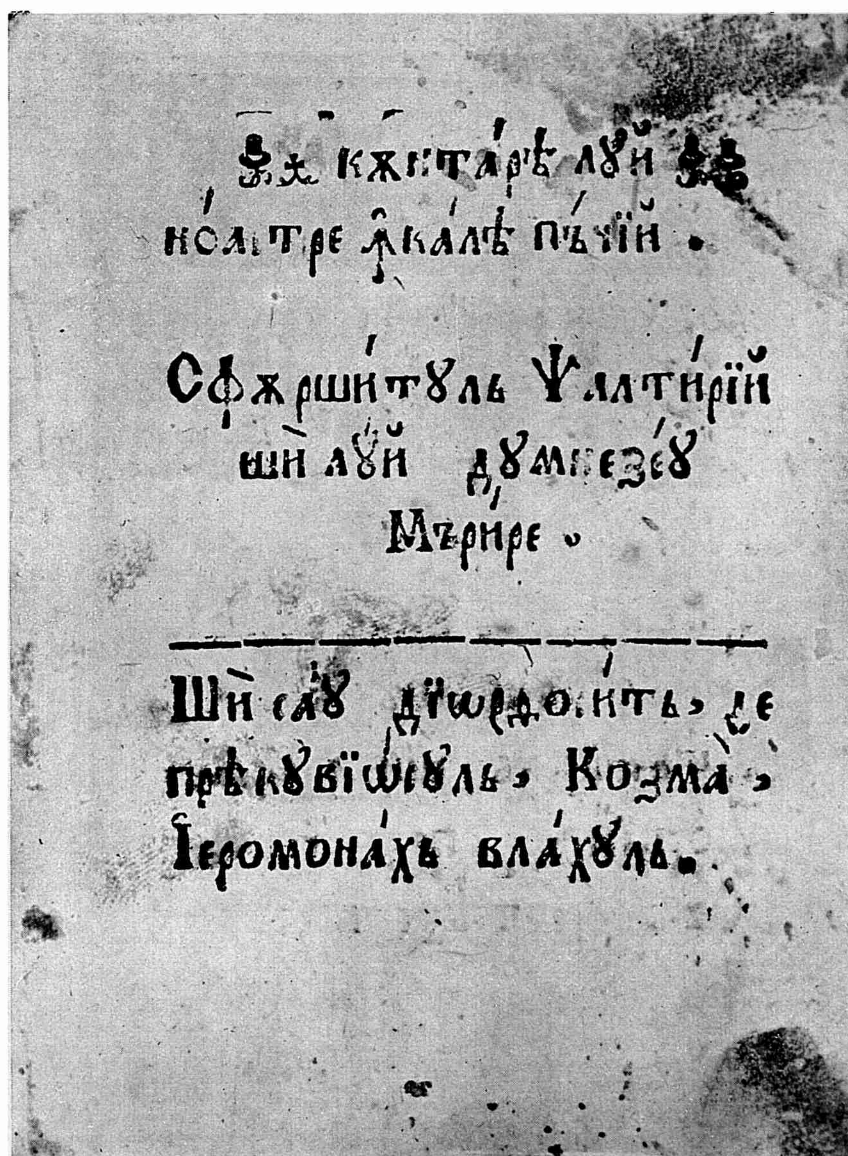
Fig. 1. Frontispiciul Psaltirii din Bologna (puțin mărit).

Fig. 2. — Gravura în lemn pe dosul frontispiciului Psaltirii d'n Bologna

ѰАЛМІ́ИЛѸИ
ДАВИДЬ ПРОРОКѸ
лѹй. Шѝ ѧ̂пъра́тѹлѹй.
Ѱа́лмѹль лѹй Дави́дь, не
скри́сь дѣсѹпра ла́ жидови:
а҃.
Фери́чи́ть бърба́тѹль
ка́реле нѹ̆ оўмь
бла́ть ѫ̂ сфа́тѹль некр
а дич

Fig. 3. Pag. 1 recto a Psaltirii din Bologna. Începutul psalmilor

кѫнтарѣ лѹй
нсалтре ѫкалѣ пъчїй.

Сфѫршитѹль Ѱалтирїй
ши лѹй Дѹмнезеѹ
Мърире.

Ши сау дїѡрѳоситъ, де
прѣкѹвїѡсѹль, Козма,
Їеромонахъ влахѹль.

Fig. 4. — Pag. 564 verso a Psaltirii din Bologna: sfârşitul cărţii

а҃.

ѰАЛТИРЕ

Пророкꙋлꙋй Шй ѫпъратꙋлꙋй Двдь.

КАѲІСМА ДѦНТЪЙ

Ѱалмꙋль лꙋй Двдь нескрись дѣсꙋпра ла Жидовь. а҃.

ТЪЛКꙊЛ

Пєтрꙋ бꙋнъ оутречире кꙋ феричирѣ.

Феричить бърбатꙋль кареле нꙋ оумблат а҃:
ѫ сфатꙋл некрединчошилѡрь шй ѫ калѣ
пъкътошилѡр нꙋ ꙋ стътꙋт, шй пре скаꙋ-
нꙋль пїерзъторилѡрь нꙋ шезꙋть.
Чй ѫ лѣџѣ Дмнꙋлꙋй воꙗ лꙋй: шй ѫ лѣџѣ лꙋй в҃:
ва кꙋџета зїоа шй ноаптѣ.
Шй ва фи ка оунь помь ръсъдить, лѫнгъ изво г҃:
аръле апелѡрь: кареле родꙋль съꙋ ва да ѫ време
са: шй фрꙋнза лꙋй нꙋ ва къдѣ, шй тоате ѡрь
кѫте ва фаче, ворь спори.
Нꙋ аша некрединчошїй нꙋ аша: чй ка праꙁꙋль, д҃:
чел сꙋфлъ вѫнтꙋл де пре фаца пъмѫнтꙋлꙋй.
Пентрꙋ ачаста нꙋ ворь ѫвїе некрединчошїй ла џꙋ- е҃:
декатъ: нічй пъкътошїй ѫ сфатꙋль дрепцилѡрь.
Къ щїе Дмнꙋль калѣ дрепцилѡрь шй калѣ некре- ѕ҃:
динчошилѡрь ва пери.

Ѱалмꙋль лꙋй Двдь, в҃.

ТЪЛКꙊЛЬ

Пентрꙋ мꙋстраре челор фъръ де леџе шй пророчїе пен-
трꙋ Хс.

а҃.

Fig. 5. — Psaltirea lui Duca Sotiriovici din 1743: pag. 1 recto (micşorat)

C. 15.414.

PREŢUL LEI 350.—